

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almenyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Personalhistorisk Tidsskrift 1999:1

Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie

Indhold

Artikler:

<i>Birte Hjorth</i> : Sidse fra Saltholm – en kriminalsag fra 1700-tallet	1
<i>Anna Rasmussen</i> : Sørgmunter slægtshistorie	22
<i>Lars Deleuran</i> : Hedebondens søn: Peter	34
<i>Carl E. Jørgensen</i> : Skolereduktionen i Fyns og Lolland-Falsters stift 1740	66
<i>Julie Fryd Johansen</i> : Det Kongelige Biblioteks billeddatabase	106

Orientering:

Nyt fra Norden	115
----------------------	-----

Anmeldelser:

Släktforskarernas årsbok 1998. Sveriges Släktforskarförbund. (<i>Birgit Flemming Larsen</i>)	117
Krig och fred i källorna. Årsbok för Riksarkivet och Landsarkiven. (<i>Hans H Worsøe</i>)	117
Idrættens steder. Idrættshistorisk Årbog 1997. (<i>Signe Mellemgaard</i>)	118
Fund og Forskning – i Det Kongelige Biblioteks samlinger. Bind 36 (1997) og 37 (1998). (<i>Tommy P. Christensen</i>)	119
Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte, Bd. 123, 1998. (<i>Michael Bregnsbo</i>)	122
Eva Villarsen Meldgaard: Den Store Navnebog. (<i>Poul Steen</i>)	123
Weilbach. Dansk Kunstnerleksikon. Bd. 4-8. (<i>Tommy P. Christensen</i>)	124
Die Stammbücher der Königlichen Bibliothek Stockholm. Hand- schriftenkatalog von Lotte Kurras und Eva Dillmann. (<i>Vello Helk</i>)	126
På embeds vegne. Kilder til dansk forvaltningshistorie 1750-1920. (<i>Michael Bregnsbo</i>)	129
Erik Brejl: Voer og Nim samt Nørvang herreder. Uddrag af samtlige bevarede 2.959 skifter i herredernes godser og hospitaler 1716-1850. (<i>Lisbeth Ulsøe</i>)	130
Håndværkeruddannelserne i København. Registratur over Køben- havns tekniske Skoles arkiv 1843- ca. 1988. (<i>Hans H Worsøe</i>)	131
Knud E. Korff: Ret og pligt i det 17. århundrede. Retspraksis samt økonomiske, sociale og kriminelle forhold i Åsum herred 1640-48. (<i>Tommy P. Christensen</i>)	132

Billedet på omslaget:

Latinskolen i Kerteminde var én af de ca. 40 danske latinskoler, der blev nedlagt i 1740. Sagkyndige håndværkere vurderede, at bygningen var for brøstfældig til at danne ramme om den fremtidige kristendomsskole, men en del af materialerne blev genanvendt i den nye skolebygning, der blev opført på grunden i 1741. Dette hus tjente som skole frem til 1806, hvorefter bygningen i 33 år fungerede som fattigbolig. Det gamle skolehus var derpå i privateje indtil 1934, hvor det blev overført til Den gamle By i Århus (jvf. *Købstadsmuseet »Den Gamle By«*. *Aarbog 1935*, s. 22-28). Læs Carl E. Jørgensens artikel om skolereduktionen i Fyns og Lolland-Falsters stift.

Sidse fra Saltholm – en kriminalsag fra 1700-tallet

Af Birte Hjorth

Under Store Nordiske Krig blev Saltholm taget i anvendelse som karantænestation. Skibe og mandskab, der kom fra pesthærgede steder, blev beordret til 40 dages isolation på øen. Dette krævede et større vagtmandskab af hovedsagelig indrullerede matroser. Krigen kom således til at præge dagliglivet for de få indfødte beboere. I 1715 døde opsynsmand på Saltholm, Eibert Cornelissen, under mystiske omstændigheder. Artiklen belyser forholdene omkring hans død og følger hans unge hustru Sidse Nielsdatters omtumlede liv, indtil hun endte sine dage på Årø i Lillebælt.

Folk, der har forsket i slægter fra Lillebæltsoen Årø, har uden tvivl studset over en indførsel, præsten har gjort i begravelsesregistret for 1770. Det drejer sig om præsten Jens Ingwersen, som i kirkebogen for Øsby sogn, hvorunder Årø hører, har gjort en personlig tilføjelse ud for meddelelsen om Sidsel Jochums død den 15. januar 1770 og begravelse den 21. januar. Det er notitsen: »Årsagen hvorfor hun forlod Amager og kom til Årø er Gud bekiendt«,¹ som må have sat nogle tanker i sving hos hendes talrige efterkommere på denne ø. Hvad har denne Sidsel dog bedrevet, som er en hemmelighed imellem hende og Gud, men som hun i sin sidste stund åbenbart har betroet sin præst og sjælesørger med påbud om ikke at lade gå videre. Den gode Jens Ingwersen har imidlertid været i et dilemma. Han har følt, at han ikke har kunnet nøjes med at forbigå denne oplysning i tavshed, hvilket ellers havde været det nemmeste for ham. Men på den anden side har hans tavshedspligt forbudt ham at røbe sin viden. Man kan næsten se ham for sig i al hans tvivlrådighed. I den formulering, han valgte at bringe i kirkebogen, har han antydnet noget uden at komme direkte ind på, hvad det drejer sig om. Han har kort sagt fået skrevet mellem linierne, at den gamle kone havde et regnskab at gøre op, når hun i det hinsides skulle stedes for sin høje dommer. Og det har nok været angsten for denne regnskabets time, der har fået hende til at betro sig til præsten. Måske har han gennem sin forbøn kunnet lette vejen for hende.

Kirkebogen oplyser endvidere, at Sidsel blev 83 år, var enke efter Jochum Adamsen på Årø, samt at hun var født på Amager 1688 og gift før-

ste gang her med Evert Cornelissen og anden gang med ovennævnte Jochum. Hun efterlod sig tre børn fra sit sidste ægteskab.

Disse oplysninger er ikke helt korrekte. Sidsel hed oprindelig Sidse, og fødselsåret er heller ikke rigtigt. Men i 1700-tallet var der også langt fra Årø til Amager – eller til Saltholm, for det var nemlig her, at Sidses livsbane begyndte, og her hun tilbragte de første 23 år af sit liv.

Saltholms opsynsmænd

På Saltholm levede i slutningen af 1600-tallet en mand ved navn Niels Albertsen. Han havde opsyn med øen og med alle de kreaturer, som amagerne havde på græs her, og han og hans familie har været de eneste fastboende på øen.

Da de hollandske bønder kom til Amager omkring 1521, fik de af Christian II overdraget hele Saltholm til græsning, men i midten af 1500-tallet fik også de danske bønder i Tårnby sogn del i græsningsretten på øen. I 1680'erne var fordelingen således, at hollænderne måtte lade 450 hoveder græsse, mens de danske bønder havde ret til 1030 hoveders græsning. Hvis disse rettigheder blev udnyttet til fulde, har der således været virkelig mange kreaturer på øen. Det krævede i sommermånederne et større folkehold. Ud over opsynsmanden har her været malkepiger – mælkedejere – som dels malkede og dels forarbejdede mælken til ost, smør, kærnemælk og fløde. Disse produkter blev fragtet over og sendt til torvs i hovedstaden to gange om ugen. Transporten foregik med mindre fartøjer – de såkaldte skøjter – via Dragør eller Kastруп.

Sammen med græsningsretten fik amagerne også retten til kalkbrydning på Saltholm, men da de ikke gjorde brug af den, overtog kronen selv denne brydningsret. Igennem 1500-tallet blev der brudt store mængder kalksten til forskellige borgbyggerier, men i 1600-tallet aftog denne stenbrydning, efter at teglstensbrændingen havde vundet større udbredelse. Efter Københavns brand i 1728 kom der imidlertid atter gang i brydningen til hjælp til hovedstadens genopbygning.²

Den 20. oktober 1691³ døde ovennævnte opsynsmand Niels Albertsen. Hans hustru Anne Nielsdatter stod tilbage med en større børneflokk, dels fra Niels' første ægteskab og dels sine egne. Tilmed var hun højgravid. Kort tid efter fødte hun da en lille pige. Men det har øjensynligt været et problem at få barnet døbt. Det kan være vanskeligt at komme fra Saltholm til Amager, hvis der raser en novemberstorm og man står alene uden en ægtemand til at sejle båden over. Anne fik den

Prospekt af Saltholm set mod Skåne. Fra Laurids de Thurah: *Omstændelig og tilfortædelig Beskrivelse over den liden Øe Amager og den ei langt derfra situerede endnu mindre Øe Saltholm*. 1758.

lille døbt, men det skete på en almindelig hverdag – torsdag den 5. november – hvilket jo er ret usædvanligt. Endvidere glemte præsten at indføre barnets navn i kirkebogen. Man kunne forestille sig, at Anne med sin nyfødte pludselig har fået chancen for at komme med en båd til Kastrup og her har fået et par mennesker med sig, hvorefter de er draget til præsten i Tårnby og har fået ham til at foretage barnedåben. I sin distraktion har præsten glemt at få den lille piges navn skrevet ned.⁴

I juni 1692 blev der holdt skifte efter Niels Albertsen,⁵ for nu skulle Anne nemlig giftes igen. Her nævnes alle Niels' børn, og som den yngste anføres en datter på et halvt år ved navn Sidse Nielsdatter – altså hende, som Anne fik døbt den torsdag i november måned.

Huset, som familien beboede, var på 13 fag. I stegerset var der fire messingkedler, en kobberkedel, en kærne, tre bøtter og seks sibøtter – redskaber der kunne vidne om en eller anden form for mejeridrift. Desværre var gælden større end boets midler.

Annes nye mand hed Trued Michelsen. Han har formodentlig overtaget Niels' arbejde som opsynsmand. Ved vielsen oplyses det, at han var ungkarl fra Kastrup.⁶ Han var omkring 40 år, og Anne fik da også nogle børn med ham.

Omkring 1705 blev Saltholms befolkning udvidet med endnu en familie. Det var Eibert Cornelissen⁷ og hans hustru Kirsten Hansdatter, som flyttede hertil med deres børn. Eibert, der stammede fra Ullerup, var ellers gårdmand i Kastrup. Her havde han fæstet gård nr. 1,⁸ hvor Kirsten sad som enke efter sin første ægtemand, og han havde således overtaget både gården og enken. Ved flytningen til Saltholm opgav Eibert og Kirsten ikke helt gården i Kastrup. De beholdt en mindre part, mens resten blev overtaget af en anden. Det var måske også usikkert, om der var økonomisk grundlag for, at to familier kunne ernære sig på Saltholm.

I juli 1709 døde Kirsten Hansdatter. Hun efterlod sig fire sønner – en med første ægtemand og tre med Eibert Cornelissen. Da der blev holdt skifte efter hende i april 1710,⁹ oplyses det, at huset på Saltholm var på 12 fag og vurderet til 200 sletdaler, mens andelen i gården i Kastrup takseredes til 100 sldl. Men for øvrigt var indboet temmelig sparsomt. Boets midler udgjorde 485 sldl., mens gælden var på 343 sldl. En væsentlig gældspost var den løn på 88 sldl., som tjenestepigen Margrethe Andersdatter havde til gode. Hun havde åbenbart været længe hos familien. Men denne post var Eibert sluppet nemt af med, for han havde nemlig allerede i november 1709 giftet sig med Margrethe. Ved denne vielse havde han dog haft problemer med at skaffe passende forlovere for sin tilkommende hustru. Hun var fra Halland og havde derfor ingen slægtninge i nærheden. Eibert fik da to brændevinsmænd fra Christianshavn til at sige god for Margrethe, men det var Tårnby-præsten ikke tilfreds med – de »synes være mig ubekendte« skrev han i kirkebogen. Først da gårdmand Hans Olsen i Kastrup tilbød sig som forlover, var han tilfreds.¹⁰ Året efter fødte Margrethe en datter, som selvfølgelig kom til at hedde Kirsten efter Eiberts afdøde hustru.

Pest og karantæne

I 1709 begyndte anden – og længste – del af Store Nordiske Krig. Og i kølvandet på krigen kom pesten og skyllede ind over den sjællandske østkyst samt Amager. Pesten kom imidlertid ikke bag på myndighederne. Man vidste, at den var på vej – at landet i syd og øst var omgivet af pesthærgede egne. Der blev derfor oprettet et omfattende karantænevæsen med stationer på Saltholm, Sprogø, Askø og flere andre øer. Der lå vagtskibe i Øresund, som standsede alle handelsskibe. Kom et skib fra mistænkelige steder, blev dets papirer taget med tang og røgede, inden de blev gennemset. Endvidere henvistes både mandskab og gods til 40 dages ophold på Saltholm.

I august 1709¹¹ kom der en kongelig befaling, om at der på Saltholm skulle opbygges tre pakhuse og et beboelseshus, hvor de rejsende og de-

res varer kunne holdes i 40 dages karantæne. Denne bebyggelse blev placeret på øens nordvestlige ende, hvor i dag Barakkebroen findes. Københavns magistrat¹² blev endvidere pålagt at forsyne stedet med proviant og bemanding. Der blev ansat en spisemester, en bartskærer, en præst, samt to vågekoner og tolv arbejdskarle.¹³ Hvor mange mennesker, der har været isoleret på Saltholm, vides ikke, men adskillige soldater, der kom fra krigsfangenskab, skulle være blevet sendt hertil. I november 1710, da pesten var en kendsgerning i Helsingør, blev al kommunikation mellem Amager og Saltholm indstillet. Amagerne fik besked på straks at hente deres kvæg hjem, og Saltholms beboere fik forbud »under livsstraf« at forlade øen.¹⁴ Men denne stramme isolation har man næppe kunnet opretholde ret længe. I 1711 blev karantænestationen anvendt som pesthospital for flådens mandskab, som man på grund af pladmangel ikke ville have inde i København. Derfor blev det også nødvendigt at etablere en kirkegård på øen. På nordenden af Saltholm har man endnu i begyndelsen af 1900-tallet kunnet se forvitrede ligsten med rester af inskription.¹⁵

Der kom nu flere mennesker på Saltholm. Ud over personalet på karantænehuset måtte der nødvendigvis også være et vagtmandskab, der vågede over, at folk ikke stak af i utide, inden de 40 dages ophold var til ende. Vagtfolkene kunne så også passe på alle amagernes kreaturer. Saltholm lå jo på en udsat position her midtvejs mellem Amager og Sverige, og man kunne frygte, at fjenden kunne finde på at gå i land for at nedlægge og bortføre nogle kreaturer. Dette vagtmandskab har formodentlig bestået af matroser fra flåden suppleret med udkommanderede husmænd fra Amager.

Det havde imidlertid været dyrt og besværligt at opretholde et karantænevæsen på Saltholm især om vinteren, og det var vanskeligt at få personale til at arbejde her. I oktober 1713 forlød det, at der var pest i Hamburg, hvorfor stationen atter skulle tages i brug. Det var imidlertid vanskeligt fra søetatens side at afse mandskab til små armerede fartøjer til at holde vagt omkring øen.¹⁶ I november 1713 blev der derfor givet tilladelse til i stedet at anvende Motzmanns plads (nuværende Christiansholm) ved Christianshavn til karantænebrug,¹⁷ men man erkendte efter et halvt år, at det var for tæt på beboet område og flyttede derfor tilbage til Saltholm. Der kom således igen personale og vagtfolk på øen.

Saltholms to opsynsmænd, Eibert Cornelissen og Trued Michelsen, fandt under disse forhold ud af, at de kunne tjene sig en ekstra skilling ved at betjene disse folk med øl og brændevin og måske også lidt fast

føde. Til gengæld fik pesten også tag i en del af Saltholms faste beboere. 29. november 1711 døde således Trued Michelsen, Sidses stedfar. I nabohuset døde 18. december Eibert Cornelissens 19-årige søn Peter og 10. januar 1712 døde hans hustru Margrethe Andersdatter.¹⁸ Der må endvidere være flere børn, der er døde. Det er blot ikke lykkedes at finde dem i kirkebogen – måske er de blot blevet begravet på Saltholm ligesom de andre pestofre fra karantænehuset. Således må Margrethes lille datter Kirsten være død på et tidspunkt, da hun ikke er nævnt i skiftet efter sin mor.

Trued Michelsens enke, Anne Nielsdatter, giftede sig igen 24. juni 1713.¹⁹ Den nye mand hed Svend Andersen. Han var født 6. november 1679²⁰ i Sundbyøster og var kusk hos mølleren Peder Bentsen på Sundbyøster fælle. I 1705 var han blevet udlagt som far til et uægte barn, født af en Maren Nielsdatter, som måske godt kunne være Annes datter og dermed hans senere steddatter. Anne havde i hvert fald besvær med at styre sine døtre. De havde en uheldig evne til at komme i barselsseng uden af have en ægtemage – det skete i 1708 for Maren Nielsdatter, i 1713 for Anne Nielsdatter og i 1714 for Lisbeth Nielsdatter.²¹

Der var ingen, som tog initiativ til at holde skifte efter Trued, så vi ved ikke, hvad hans og Annes hjem har indeholdt, eller hvor mange børn Trued efterlod sig. Svend Andersen, senere med tilnavnet Holm, kom til at virke på Saltholm i mange år.

Sidses giftermål

I en alder af 59 år var Eibert Cornelissen igen blevet enkemand, men han var ikke længe om at finde sig en ny ægtefælle. Nabokonen Anne Nielsdatter havde seks døtre, så her var noget at vælge imellem. Den næstyoungste datter Sidse var nu blevet 20 år og var formodentlig en køn ung pige. Hende så Eibert sig glad på, og Sidse, der muligvis har følt sig bæret af den modne mands interesse, indvilgede i at gifte sig med ham, men det har nok ikke været den store kærlighed fra hendes side. 17. april 1712 blev de trolovede.²²

Men inden brylluppet måtte der holdes skifte efter Margrethe.²³ Huset på Saltholm var stadig på 12 fag, men nu kun vurderet til 150 sldl. mod 200 sldl. to år tidligere efter Kirsten Hansdatters død. På samme måde var andelen i gården i Kastrup forringet til 60 sldl. mod 100 sldl. tidligere. Indboet forekom stadig yderst spartansk. Det eneste, der var værd at nævne, var et egetræsskab, som for øvrigt også stod der i Kirsten Hansdatters tid. Der var lånt penge hos to gårdmænd i St. Magleby og Sundbyvester, og der skyldtes for øl og brændevin til forskellige leve-

randører. Boet udgjorde kun godt 26 sldl., hvoraf halvdelen tilfaldt Eibert, mens den anden halvdel skulle stå til de ubekendte arvinger, som Margrethe muligvis havde i Halland.

Den 26. juni 1712 stod Sidse brud i Tårnby kirke. Syv måneder senere, den 28. januar 1713,²⁴ nedkom hun med en dreng, der blev døbt Niels efter hendes afdøde far. Fødslen foregik i Kastrup, hvilket har været mere betryggende end på Saltholm, for her kunne man da få en jorde-moder til at assistere. Sidses næste barn blev født på Saltholm 19. juli 1714.²⁵ Det var også en dreng, som fik navnet Jan. Som gudmoder til barnet havde Eibert og Sidse valgt »en brændevinsmands kone på Gammel Torv« i København. Noget tyder på, at de to har haft god gang i om-sætningen med udskænkning af både det ene og det andet til folk på Saltholm. Blandt fadderne var også en »mons. Mathias Thy på Christianshavn«. Han var embedsmand ved Tøjhuset og forestod i flere år op-fiskning af kanonerne fra orlogsskibet »Dannebrog«,²⁶ som sprang i luf-ten i Køge Bugt 5. oktober 1710.

Eibert har uden tvivl været forelsket i sin unge hustru. Nu blev hjem-met forsynet med mere indbo.²⁷ Der blev sågar anskaffet sølvskeer. Og Sidse blev rigeligt udstyret med klæder, der var en fin amagerkone vær-dig. Blandt hendes gangklæder var der et sort snørliv og et livstykke, begge forsynet med sølvmallers. Desuden var der en blå og en sort klæ-destrøje samt en rød, der var særlig populær i disse år.²⁸ Sidse fik også en sort »kvindekåbe« – et rynket slag bundet tæt sammen i halsen. En sådan kåbe må have været et statussymbol dengang, for det var en køb-stadsbeklædning.

Eiberts død

Imellem de udstationerede vagtfolk på Saltholm var der i 1714 en ma-tros, der hed Jens Nielsen Årø. Tilnavnet fortæller, at han stammede fra den lille ø af samme navn ude i Lillebælt, og han blev betegnet som »matros af den vestjyske hvervning«. Han kom til at opholde sig på Salt-holm i et års tid, fordi han havde fået som bibeskæftigelse at hjælpe til med at skyde harer og andet vildt til hoffets husholdning. Det var nem-lig kongen, som havde jagtretten på Saltholm, og denne ret praktisere-des af en embedsmand kaldet heiderideren. Det var ham, han gik til hånd. Da Jens Årø således skulle opholde sig her i længere tid, havde han indlogeret sig hos Eibert Cornelissen og Sidse Nielsdatter og kom derved til at tage del i deres dagligliv.

Der gik ikke lang tid, før Sidse og Jens Årø fattede sympati for hin-anden, og det er nok ikke for meget sagt, at der var tale om forelskel-se. Sidse er formodentlig faldet for hans ungdommelige charme, og

det er gået op for hende, hvad rigtig kærlighed ville sige. Når Eibert ikke var hjemme, havde de da også ligget sammen. Jens blev hendes skæbne.

En onsdag morgen midt i januar 1715²⁹ åndede der tilsyneladende fred og fordragelighed i Eibert Cornelissens lille husmandssted. Eibert og Sidse havde dog tidligt på morgenen vistnok haft en lille privat kontrovers. Sidse var i hvert fald i vrede stået ud af sengen og havde lagt sig henne på en kiste ved kakkellovnen. Jens, der lå i samme stue, var vågnet og var gået hen og spurgt hende, hvorfor hun græd. Senere, da Eibert var færdig med sin morgenmad mellem kl. 8 og 9, rejste han sig og gik ud i sin stald. Jens rejste sig også og gik bagefter, samtidig med at Sidse gik ud ad husets kælderdoor. En halv time senere kom Jens ind ad stuedøren og Sidse ind ad kælderdoor. Jens spurgte efter sit barbergrej, tog det og gik hen til naboen Svend Andersen. Sidse satte sig og bad lidt efter tjenestepigen Maren om at gå ud og se efter hendes mand. Maren kom kort efter løbende ind og berettede, at Eibert lå død ude i stalden med slag i hovedet, hvortil Sidse skulle have udbrudt: »Hvad gør han da – har den slemme hest slaget ham?«. Sidse sendte nu bud til Svend Andersen – der jo var hendes stedfar – om at komme, da Eibert var død. Hun bad om, at han og moderen ville hjælpe med at tage klæderne af Eibert, mens han endnu var varm. Derefter vaskede de ham og fandt fem huller i hovedskallen – et stort oven i hovedet, et mindre på hver side ved tindingerne og to bag i nakken. Da den døde var blevet klædt, lagde de ham på to brædder. Sjette dag derefter blev han ført over til Tårnby og begravet. Det var den 21. januar. Eibert Cornelissen blev 62 år gammel.³⁰

De mystiske omstændigheder omkring dødsfaldet fik efterhånden snakken til at gå. Tjenestepigen Maren havde bl.a. fortalt Anne Nielsdatter – Sidses mor – at hun havde set en økse stå i stalden den dag, Eibert døde. Dette havde Anne ladet gå videre til Sidse, hvorefter Jens Årø havde pisket Maren, så »hun ej kunne røre sig eller sidde udi 4 á 5 dage«. Mistanken samlede sig efterhånden mod Jens Årø som gerningsmand til Eiberts død, og i slutningen af marts 1715 lod amtsforvalteren ham arrestere og overføre til Bremerholm, hvor han blev sat i forvaring.

Den 29. marts forlangte amtsforvalter Rhode, at retten i Tårnby nedsatte en kommission på otte sandemænd,³¹ der skulle undersøge omstændighederne omkring dødsfaldet og aflægge en rapport. Der gik dog næsten to uger, inden kommissionen kom i gang. Først 9. april ankom sandemændene til Saltholm for at foretage afhøringer, men da var der forinden sket andre ting.

Flugten

Tirsdag den 2. april om morgenen³² sejlede Sidse af sted i Eiberts båd sammen med en anden matros, Hans Svendsen, der også var stationeret på Saltholm. Hun havde sagt, at hun ville tage over til Kvæsthuset (ved nuværende Kvæsthusgade) for at hente vand. Men turen havde et helt andet formål. Hans Svendsen havde nemlig fri adgang til Bremerholm – han kunne i hvert fald gøre sig et ærinde derind. Her lykkedes det ham at få bestukket de to profossvende, der holdt vagt over den arresterede Jens, til at slippe ham løs. Med båden, der lå parat ved toldboden, sejlede de tre tilbage til Saltholm, hvortil de ankom sent på aftenen.

Jens og Sidse begyndte straks at pakke, imens Hans Svendsen meddelte inde hos Svend Andersen, at Jens var kommet tilbage, da han var blevet frigivet. Til Maren sagde Sidse, at hun ville tage til København straks

Interiør fra Tårnby kirke 1748. Kvinden i forgrunden til venstre bærer en kåbe (slag) formentlig magen til den, som Sidse måtte efterlade, da hun rømte til Skåne. Guache af Johan Jacob Bruun. Gengivet efter Elna Mygdal: *Amagerdragter*, 1932.

igen næste morgen tidlig, for hun havde ikke fået vand, da hun ikke havde kunnet komme til ved Kvæsthuset. Desuden ville hun tage forskellige »viktualier« med og sælge i byen. På et tidspunkt blev Maren gennet ud i stalden, for hun skulle åbenbart ikke overvære deres pakning. Hun havde dog set, at Jens pakkede noget krudt og hagl sammen, og de havde også båret sengetøj ned til båden.

Kl. 6 næste morgen så man Sidse og Jens sejle mod Malmø.

De to profossvende, der havde modtaget 1 sldl. i bestikkelse for at slippe Jens løs, blev i 1716 dømt til på livstid at arbejde i jern på Bremerholm.³³

På Saltholm har man vel ventet på, at Sidse skulle komme tilbage til sine to små børn, Jan og Niels, som hun så hastigt havde forladt. De var nu henholdsvis trekvart og to år gamle, men tilsyneladende forblev Maren i huset og tog sig af dem. Desuden havde børnene deres mormor i nærheden, så de har næppe lidt nød.

Den 9. april ankom som nævnt den af amtsforvalteren begærede kommission for at foretage forhør. De otte sandemænd udsurgte i første omgang Maren om, hvad der skete hin januardag i Eiberts hus. Hun var den person, som havde været begivenheden på nærmeste hold. Hun mente ikke, at der havde været ondt blod imellem Jens og Eibert. Derimod havde hun omkring jul hørt Sidse sige til Jens, at hun havde lærred til én skjorte, men hun ville ikke sy den færdig, »førend vi ser om vi får vor far død«. Derefter forhørte de Svend Andersen, som var meget fāmælt om, hvad han vidste. Han oplyste dog, at han samme dag, som Sidse og Jens stak af, havde fået en skipper til at sejle sig til København, hvor han havde angivet for amtsforvalteren, hvad der var passeret. Hans hustru Anne Nielsdatter gav nøjagtigt samme svar som manden. De havde formodentlig i fællesskab gennemgået, hvad de ville oplyse – måske af frygt for at kunne komme til at skade Sidse. Til sidst afhørte man nogle af vagtfolkene, og så rejste kommissionen tilbage til Amager for at skrive sin rapport.

Bestyrtelsen over Eiberts voldsomme død og Sidses forsvinden afløstes snart af dagligdagens mere ensformige gøremål for øens beboere.

Tre måneder senere skete der imidlertid igen dramatiske ting på Saltholm.

Svenskernes batalje

En lørdag nat mellem 20. og 21. juli 1715 gik omkring 40 svenske soldater under ledelse af en løjtnant i land på øen og begyndte at plyndre hos de to husmænd. De hev tøj af de stakkels beboere, ødelagde indboet

og bortførte til sidst fem mand, idet de truede med snart at komme igen. Måske kunne det være gået endnu værre, hvis der ikke midt under det hele var kommet nogle amagere i en båd, som ville over at se til deres kvæg. De begyndte at råbe til hinanden og fik derved svenskerne til at fortrække.

Da vagtfolkene fik sundet sig oven på denne forskrækkelse, gik det op for nogle af dem, at der i mørket blandt de svenske hærværksmænd havde været én, der talte dansk, og hvis stemme de syntes at kende – jamen, var det ikke Jens Årø, ham der stak af med Sidse efter at have slået Eibert ihjel?

Jo, det var rigtigt nok. Det var den bekendte Jens Årø, som havde været på spil, for han havde nemlig ved sin ankomst til Saltholm den nat først banket på ruden på hvert af de to husmandssteder, hvor han vidste, at husets tjenestepige sov. Hvert sted havde han fået den intetanende pige, der genkendte ham, til at stå op og gå ud for at låse døren op, så hans svenske kumpaner kunne trænge ind i husene.

Jens gik først ind i Svend Andersens hus. Her kostede han rundt med Johanne Truelsdatter (Sidses halvsøster), slog i bordet med sin dragne kårde og forlangte, at der skulle skaffes lys. Da det var sket, spurgte han, hvor Sidses to børn var henne. Johanne kunne meddele, at den ene var i Eiberts hus hos Maren og den anden var hos en malkepige Gertrud (muligvis Sidses søster), som opholdt sig på Saltholm. Så skulle Jens have oplyst, om Svend Andersen og hans kone var hjemme. Da han fik at vide, at det var de ikke, svarede han: »Ja, havde jeg Svend Andersen hjemme, ville jeg partere ham led for led«. Men ellers skulle han have oplysning om, hvor vagtfolkene befandt sig. Han og hans svenske ledsagere havde da allerede fanget to, da de kom ind i huset. Den ene, husmand Ole Mogensen fra Sundbyvester, sad i stuen og var ved at tage sit tøj af. Den anden lå og sov i et tilstødende kammer. Men der var flere. Ude i loen fangede Jens og svenskerne tre husmænd, som havde gemt sig her. Det lykkedes dog for den ene at undslippe. Efter at husmand Tønnes Nielsen fra Kastrup havde fået et hug i hovedet af Jens' kårde, blev de to mænd drevet ind i stuen til de to andre.

Herefter gik Jens hen til Eiberts hus og bankede på Marens vindue, idet han råbte: »Maren, luk mig op«. Han spurgte straks efter vagtens opholdssted, og de syv, otte svenskere, han havde med, tog sig af vagtmanden. Jens begyndte nu at udspørge Maren om det ene og det andet, bl.a. om hvem der skulle have Eiberts gård, hvilket Maren af gode grunde ikke vidste noget om. Samtidig tog han forskellige ting af indboet til sig, bl.a. noget sengetøj, som han dog havde kastet fra sig igen på stranden, inden han og svenskerne atter sejlede bort.

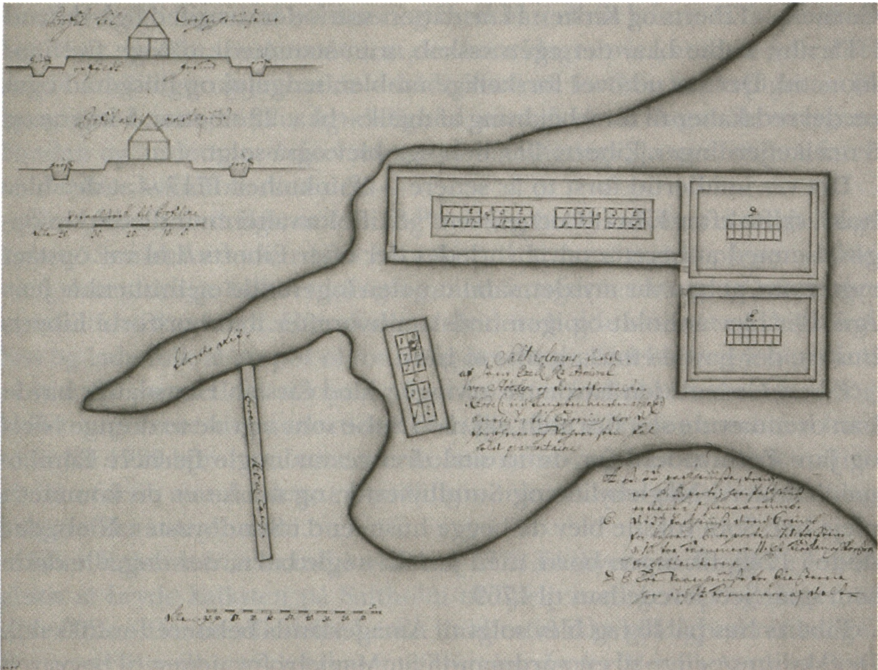
Amtsforvalteren havde hurtigt fået underretning om, hvad der nu var foregået på Saltholm. Allerede 22. juli sendte han en skrivelse til Rentekammeret med indberetning om det svenske overfald og om Jens Årøs deltagelse heri, samt om dennes mulige medskyld i Eibert Cornelissens voldsomme død. Som afslutning på brevet anmodede amtsforvalteren om, at et lille armeret fartøj måtte udstationeres til at holde vagt mellem Saltholm og Sverige for at holde øje med fjenden. Det vagtmandskab, som var ved karantænestationen, var ikke nok til at hindre et nyt svensk overfald. Rentekammeret sendte straks amtsforvalterens indberetning videre til Admiralitetet.³⁴ Tilsyneladende svarede man fra Admiralitetets side ikke på anmodningen om udstationering af et lille armeret fartøj. Her i denne periode, hvor krigen oprappedes, var der ikke overskud til det. Et sådant fartøj kunne gøre bedre fyldest andetsteds.

Birkefogden i Sundbyøster indkaldte herefter folkene fra Saltholm til at møde 2. august i retten og afgive forklaring i sagen mod Jens Årø. På grund af dårligt vejr kunne de indstævnedes – Svend Andersen og hustru med hendes datter Johanne Truelsdatter samt tjenestepigen Maren Pedersdatter – ikke nå frem til Amager, hvorfor retsmødet blev udsat til 9. august. Her fremkom de med de oplysninger, som ligger til grund for ovennævnte beskrivelse af svenskernes batalje på Saltholm.³⁵

Andre tider

I august 1715 kom der kongelig befaling om, at karantænehuset skulle flyttes fra Saltholm til en plads uden for Københavns østre port i nærheden af stranden. Det kunne godt se ud, som svenskernes overfald på Saltholm 20.-21. juli forinden har været den direkte årsag til denne beslutning. Planen var, at man skulle flytte og genanvende de huse, som stod på Saltholm, men det gik åbenbart temmelig langsomt. I maj 1716, da en epidemi florerede i Pommern, og man frygtede for, at hjemvendte soldater derfra skulle føre smitte med sig, blev Københavns magistrat rykket for færdiggørelse af den nye karantænestation.³⁶

Så sent som i februar 1719 stod karantænehusene på Saltholm der stadig, men de var ved at falde sammen. Materialerne var mere eller mindre rådne og ødelagte. Der havde nogle måneder tidligere været folk ovre at se på dem, og de havde skønnet, at værdien højst var 136 rdl., samt at det ville koste 22 rdl. at nedbryde dem og fragte dem til København. Man besluttede da at sælge det hele ved auktion.³⁷ For at få den nyeste vurdering blev schouten, den amagerhollandske foged i St. Magleby, i marts beordret at sende fire håndværksfolk over for at besigtige bygningerne. To snedkere, en tømmer og en smed fra Dragør kom med en opgørelse over, hvad hvert hus havde tilbage af bjælker, spær, stolper

Generalbygmester Ernsts tegning fra 1709 af karantænestationen på den nordvestlige ende af Saltholm. Rigsarkivet.

og løsholter. Desuden lå der rundt omkring i strandkanten materialer, som var skyllet bort af højvande, bl.a. karantænestationens anløbsbro. Barakkerne – to på 24 fag og en på 14 fag – blev sat på auktion på Svanefeldsgård i Sundbyvester den 14. april. Højeste bud for det hele blev kun på 40 rdl., som blev afgivet af fogden i Sundbyvester, Dirch Jansen.³⁸ Men dette var ikke tilfredsstillende, så 8. maj besluttede majestæten, at generalbygmester Ernst – der i 1709 havde givet udkast til anlægget på Saltholm – skulle overtage og anvende materialerne »i vores tjeneste«.³⁹

Men Sidse kom stadig ikke tilbage. Hendes og Eiberts hjem kunne imidlertid ikke blive ved med at stå ubeboet. I oktober 1715 blev der holdt auktion⁴⁰ over deres husdyr og indbo. Det var forinden takseret til 297 sldl., men blev handlet til 442 sldl. Svend Andersen købte et bord, tre agehynder samt noget af Sidses tøj. Maren Pedersdatter – Sidses tjenestepige – erhvervede sig to vadmelsdyner og to hovedpuder, og Sidses halvsøster Johanne købte et sort snørliv med sølvmallen og et par sko.

Cornelis – Eiberts og Kirsten Hansdatters søn – der var gift og gårdmand i Tårnby, købte bl.a. det egetræsskab, som stammede tilbage fra hans mors tid. Der var ud over forskellige møbler, sengetøj og husgeråd også en del redskaber til forarbejdning af mælk – bl.a. 22 sibøtter, 1 kærne og 5 mælkefjerdinge. Eiberts 400 ålekroge blev også solgt.

Det var imidlertid først to år senere – 22. oktober 1717 – at der blev holdt skifte efter Eibert Cornelissen.⁴¹ Skifteforvalteren indledte sin opgørelse med at berette om, hvorledes der efter Eiberts død var opstået rygter om, at han var myrdet, samt om den logerende og mistænkte Jens Årø, der blev anholdt og igen undslap, hvorefter han bortførte Eiberts hustru, der havde efterladt sine to børn.

Eibert Cornelissen havde tre arvinger. Med Kirsten Hansdatter havde han ovennævnte søn Cornelis, og med Sidse som sagt de to drenge Niels og Jan. Formyndere for de to små drenge var nogle fjernere familie-medlemmer i Maglebylille og Sundbyvester, og måske er de kommet i pleje her. Som voksne blev de begge husmænd i Sundbyøster. Niels, der døde i 1749, fik ingen børn, men Jan fik nogle børn, der dog alle døde som små. Selv levede han til 1769.

Eiberts hus på 16 fag blev solgt til Amagerlands beboere for 200 sldl. Der skyldtes penge til en gårdmand i St. Magleby for udlæg til begravelsesomkostningerne, endvidere til forskellige handlende for levering af øl, brændevin og malt. 14 sldl. var anvendt »på sagen at udforske den salig mands drabsmand«. Desuden havde der været udgifter til en del sejlad mellem Saltholm og Kastrup i samme anledning.

Boet udgjorde 339 sldl. til deling mellem enken og de tre børn, men da man ikke vidste andet om Sidse, end at hun var borttrømmet til Skåne, så skulle hendes arv forblive »under skifterettens gemme, indtil videre og nærmere efterretning om hun er levende eller død«.

Der har måske foregået endnu et svensk overfald på Saltholm. Det har dog ikke været muligt at finde konkrete oplysninger om det, men Svend Andersen har i hvert fald på et tidspunkt været taget til fange af svenskerne, hvilket fremgår af skiftet efter hans hustru i 1728.⁴² Her forlyder det, at Anne Nielsdatter engang havde måttet sætte sig i gæld til to gårdmænd, i anledning af at hendes mand var i svensk fangenskab.

Efter at krigen trappede ned i 1719 og helt ophørte i 1720, skulle man forvente, at roen igen ville sænke sig over Saltholm. Det skete imidlertid ikke, for der kom i begyndelsen af 1720'erne atter gang i kalkbrydningen. I 1721 fik en mand fra Christianshavn, Lars Jensen Sten, kontrakt på at bryde 24 favne til de kongelige bygninger, og tre år senere fik han tilladelse til mod en årlig afgift at bryde sten ude i vandet og i vandkan-

ten.⁴³ Hertil brugte han soldater og hvad han ellers kunne få fat på af arbejdsfolk, hvilket resulterede i, at der kom klager over, at disse folk »forøvede adskillige ulempheder – både med at forføre malkepigerne til løsagtighed som anden ugudelighed med fylderi, slagsmål, sværgen, banden og andet mere såvel søgne- som helligdage, ja undertiden fører en del løse kvindfolk med dem«.

Det blev almindeligt, at folk tog over og brød kalksten ulovligt langs kysten. Svend Andersen blev beordret til at have opsyn på øen, både med den ulovlige kalkbrydning og med amagernes kvæg og heste, der sommetider forsvandt. Han skulle endvidere holde »et rent og skikkeligt hus og lade folk få en pot øl for billig betaling«. Det blev også foreslået, at han fik »en seddel at opslå på sit hus om forhold med soldater og kalkstensgravere, der undertiden skal ville råde mere for huset end ham selv«. ⁴⁴ I 1730 blev han benævnt »holmemand«, og han er således officielt den første mand i denne bestilling – et hverv som eksisterer den dag i dag under samme navn.

Efter Københavns brand i oktober 1728 fik byens indbyggere lov til gratis at bryde kalksten på Saltholm til hjælp med genopbygningen af deres huse. Denne tilladelse havde imidlertid ikke gyldighed ret længe. For at sætte gang i produktionen af bygningsmaterialer fik Antoine Bonfils og Felix du Sart i forsommeren 1729 eneret på kalkstensbrydning på øen. Schouten i St.Magleby og Dragørs foged blev i juli 1729 beordret til Saltholm for at være til stede ved udvisning af et sted, hvor der måtte brydes kalk. Det blev en plads mod nord og østpå til Svend Andersens hus.⁴⁵ Bonfils & du Sart og senere deres efterfølgere sad i mange år på denne rettinghed.

Flygtninge

At følge Sidses færden fra hun forlod Saltholm 3. april 1715 med kurs mod Malmø, til hun i efteråret 1723 indgik ægteskab på Årø i Lillebælt, er ikke nemt. De få oplysninger, der findes, er så upræcise med hensyn til tidsangivelserne, at det er en næsten umulig opgave. Hun og Jens har opholdt sig i Skåne, indtil krigen gik på hæld. Hvad de har ernæret sig ved, er ikke til at sige. Ved skiftet efter Sidses mor i 1728 oplyses det, at to af Sidses ældre søstre – Gertrud Nielsdatter og Maren Nielsdatter – da var gifte og bosatte i Skåne. Måske havde Jens og Sidse haft ophold hos en af dem. (Ved samme skifte oplyses det endvidere, at datteren Sidses opholdssted ikke er bekendt).⁴⁶

Tankerne hos de to flygtninge må have kredset sig om deres fremtid. Vende tilbage til Saltholm, Amager eller Københavnsområdet kunne ikke komme på tale, for det ville være for farligt. Men måske kunne de

finde et tilholdssted på Årø, hvor Jens kom fra. Måske levede hans forældre endnu. Niels Jepsen og hans hustru Anna ernærede sig af fiskeri og de var fattige folk, men tag over hovedet kunne Jens og Sidse nok forvente at få hos dem.

I foråret 1719 rejste de fra Landskrona med kurs mod Sønderborg.⁴⁷ De har formodentlig fået skibslejlighed, og Jens kan eventuelt være hyret som matros på fartøjet. På denne tur må de være kommet forbi Saltholm. Hvilke tanker har det ikke fremkaldt hos især Sidse. Der inde på denne flade grønne ø, hvor man kunne ligge i det saftige græs og se Malmøs silhuet til den ene side og Københavns høje tårne til den anden side, her levede hendes familie og måske også hendes to drenge. Mon hun nogensinde skulle se dem igen.

På et tidspunkt efter ankomsten til Sønderborg må Jens og Sidses veje være skilte. De måtte have noget at leve af, så Jens fik hyre som matros på et skib. Det må være i forsommeren 1720, at han kom med et fartøj fra Sønderborg, der skulle til Norge. På hjemturen har skibet formodentlig haft en last med til København, som man skulle ind og losse. Alting var gået godt hidindtil. Derfra gik turen sydover tilbage til Sønderborg, men ud for Dragør blev skibet ramt af hård modvind og måtte ligge for anker en tid. Medens man lå her, blev Jens øjensynlig genkendt af en eller anden person, som gav amtsforvalteren et praj om, hvor man kunne finde den formodede morder fra Saltholm. Måske har Jens været et ærinde i land og er her blevet genkendt, f.eks. af en de mænd, der sejlede på Saltholm med kreaturskøjterne. 18. juli 1720 kunne amtsforvalteren for anden gang arrestere Jens Årø og aflevere ham på Bremerholm.⁴⁸

Retssagen

I sommeren 1720 begyndte en lang retssag mod Jens. Det foregik ved Underadmiralitetetsretten på Bremerholm. Udover et par forhør i løbet af sommeren skete der imidlertid ikke mere. Sagen gik tilsyneladende i stå. I januar 1722 havde Jens Årø tabt tålmodigheden og fik foranstaltet, at der i hans navn blev sendt et bønsskrift til kongen. Heri bedyrede han sin uskyld og anmodede om, at hans sag snart måtte blive genoptaget. Han antydede, at problemet drejede sig om, hvem der skulle påtage sig hans sag. Amtsforsvalter Jochum Rhode mente, at den skulle sortere under Admiralitetet, d.v.s. søfiskal Peder Borck, mens denne mente, at den henhørte under amtet og derfor var amtsforvalterens sag. Kancelliet, som havde modtaget Jens Årøs bønsskrift, bad amtsforvalteren om en udtalelse. Den kom i februar og heri gjorde Rhode rede for begivenhederne på Saltholm i 1715 frem til omstændighederne omkring Jens' arre-

station i juli 1720. Den 6. marts fik søfiskal Peder Borck befaling om straks at påtage sig sagen mod Jens Årø, samt »anvende al mulig flid til også at få den mistænkte kvinde under hæftelse«. ⁴⁹

I maj 1722 begyndte så retssagen igen med diverse indstævninger og indlæg fra anklager og forsvarer. Den 18. september 1722 var der et retsmøde ved Tårnby birketing i Sundbyøster, hvor Jens var til stede og påhørte vidneudsagnene fra Saltholm. Det var Svend Andersen og hans kone, Johanne Truelsdatter og tjenestepigen Maren Pedersdatter, som endnu en gang var indkaldt som vidner. Jens blev bagefter spurgt, om han havde noget at bemærke til vidnernes forklaring. Det havde han ikke, udover at han hævdede, at han ikke havde »haft legemlig omgængelse med Eiberts hustru«. Anklagen mod Jens lød dels på drabet på Eibert Cornelissen og dels på bortrømning til Sverige. Efter mange retsmøder, som gang på gang udsattes, blev der den 17. december 1722 afsagt dom i sagen. Han blev frikendt for mordet på Eibert, da det ikke kunne bevises, at det var ham, der havde gjort det. Sidse kunne have fået en anden til at udføre det. Til gengæld blev Jens dømt fra livet for at være rømmet til Sverige og havde med fjendens hjælp bortført nogle af »Hans Majestæts på Saltholm værende under-såttene«. ⁵⁰

Dommen over Jens gik videre til Overadmiralitetetsretten, som den 3. juni 1723 stadfæstede underrettens dom, men da alle indiciene pegede på, at Jens var skyldig i drabet på Eibert, ville man ansøge Hans Majestæt, om han måtte »komme på torturen« for at få at vide, hvor Sidse var, hvilket han ikke havde villet bekende. ⁵¹ Derfor ansøgte Admiralitetet den 5. juni kongen, om Jens Årø måtte komme under pinligt forhør, hvilket blev bevilget den 5. juli. ⁵²

Halvanden måned senere var der igen forhør. Til stede i retten var også en kapellan Ramus fra Bremerholms kirke, og det var øjensynligt på hans foranledning, at forhøret var kommet i stand. Formodentlig var Jens over for ham og måske under tortur fremkommet med den bekendelse, som han her gentog i retten. Han tilstod, at det var ham, som havde dræbt Eibert Cornelissen med et stykke brænde ude i stalden. Han havde ikke noget udestående med ham. Tværtimod havde Eibert ikke gjort ham andet end godt. Han gik som en søn i huset. Den eneste grund til at slå ham ihjel var, at han ville have hans kone. På spørgsmålet om Sidse havde tilskyndet ham til drabet eller været delagtig deri, svarede han benægtende. Selv om han havde levet med hende som ægte-mand og avlet børn med hende, vidste hun ikke noget om, at det var ham, der var gerningsmanden.

Retten ville så gerne have besked om, hvor Sidse befandt sig, men han

kunne kun oplyse, at da han forlod hende for 3½ år siden, var hun i Sønderborg hos en fiskerenke, Margrethe Cortes i Havbogaden, og for to år siden havde han fået besked fra sine forældre på Årø, at hun havde været hos dem, men mere vidste de ikke om hende. Retten kunne imidlertid ikke se bort fra, at Jens ikke ville ud med hele sandheden om Sidse. Mange omstændigheder tydede på, at hun var delagtig i drabet, i og med at hun havde hjulpet ham til at flygte fra Bremerholm og derefter havde fulgt ham på flugten. Han måtte derfor forvente dels at »komme på torturen« og dels at blive hårdere straffet, med mindre Hans Maje-stæt ville lindre hans straf.

Da forhøret var slut, blev det befalet at bringe Jens tilbage til arresten og passe godt på ham. Dette fik ham til at forespørge, om der måtte ske en lindring i hans situation, da »han var slaget fast med en lænke om halsen og ligeledes med en lænke om foden til en blok og således meget hårdt fængslet«. Retten fandt dog ingen grund til dette.⁵³

Fra Admiralitetet blev der nu sendt en forespørgsel til magistraten i Sønderborg, om Sidse opholdt sig der, og i bekræftende fald da at få taget hende i forvaring og »med første hidkommende skib her til København forsende med ordre at levere hende på Holmen til videre foranstaltning«. ⁵⁴ Sønderborgs borgmester svarede tilbage, at denne Margrethe Cortes havde oplyst om Sidse, at hun kom til hende ved pinsetid for fire år siden og var der i nogle uger, hvorefter hun gik bort, muligvis til Genner ved Åbenrå. Hun havde ikke hørt fra hende siden. Borgmesteren undskyldte meget, at de ikke kunne oversende dette kvindemenneske, hvilket de anså for deres pligt og gerne havde gjort, hvis hun havde opholdt sig i byen.⁵⁵

Efter denne tilståelse blev der udfærdiget en ny dom over Jens. Den lød på, at han i levende live skulle have hugget højre hånd af, hvorefter han skulle halshugges med en økse. Derefter skulle hovedet og hånden sættes på en stage og anbringes over legemet, der skulle lægges på en stejle.⁵⁶

Den 26. august 1723 blev Jens Nielsen Årø henrettet på Bremerholm.⁵⁷

På Årø

Det står hen i det uvisse, hvornår Sidse er kommet til Årø.⁵⁸ Hun kom imidlertid ikke alene. Hun medbragte en lille dreng, Christian, som var hendes og Jens' søn. Igen er der et af alle disse ubesvarede spørgsmål omkring Sidses færd – det vides ikke, hvor og hvornår hun har født Christian. Endvidere må hun have født mindst endnu et barn, eftersom Jens under et forhør har udtalt, at han havde »avlet børn med hende«.

Inden hun ankom til Årø til Jens' forældre, har hun sikkert fået underretning fra skibets besætning om hans arrestation i Dragør, og dermed har hun kunnet indse, at hans dage var talte og at hun aldrig ville få ham at se igen.

Det må ikke have været nemt for hende at komme til Årø. Nok er det en lille ø med lave strandenge, som i *Trap Danmark*, 4. udgave endog sammenlignes med Saltholm, men befolkningen har næppe taget imod hende med åbne arme. Det har dengang været et meget lukket samfund, og i sådanne plejer man at se den fremmede an mere end én gang. »Hun æ jo ett jen a' woss« har man nok sagt. Det har heller ikke gjort det nemmere, at hun kom med et uægte barn – en horeunge. Så kunne hun være enke nok så mange gange.

I 1723 havde Sidse fundet en ny mand, som ville gifte sig med hende og være far for Christian. Han hed Jochum Adamsen og var født i 1701 på Årø som søn af Adam Jochumsen. I Øsby kirke ovre på fastlandet stod brylluppet den 30. november samme år. Sidse, Eiberts enke, blev i kirkebogen anført som »Sidsel Euertz af Årø«. Men hvem, der var hendes forlover, er desværre ikke noteret.⁵⁹

Efter sin ankomst til Årø blev Sidse altid benævnt »Sidsel«. Kan det være i et forsøg på at skjule sig, at hun byttede »Sidse Nielsdatter« ud med »Sidsel Euertz« og siden »Sidsel Jochums«?

Men selv om Sidse nu var gift med en af de indfødte Årø-boer, er hun alligevel ikke blevet helt accepteret i det lille samfund. Hun kom f.eks. aldrig til at være fadder – hvilket var en æressag – for nogle af de andre familiers børn. Hun blev derimod en flittig kirkegænger og gik ofte til alters, men det var jo også i pietismens store tid, hvor det ved en forordning i 1730 – sabbatsforordningen – blev ulovligt at udeblive fra søndagsgudstjenesten. Og Sidse har nok bestræbt sig til det yderste for at være en lovlydig kvinde.

Sidse og Jochum fik syv børn, hvoraf formodentlig kun de tre blev voksne. Det var Anders Jochumsen født 1727, Knud Jochumsen født 1730 og død 1812 på Årø samt Jochum Jochumsen født 1737 og død 1783 på Årø. Desuden havde hun jo sønnen Christian Jensen fra sit samliv med Jens.

Det blev denne Christian Jensen, der overtog hjemmet og havde sin mor på aftægt. Jochum Adamsen var død omkring 1736, mens Sidse ventede deres sidste barn. Hun giftede sig ikke igen, men i 1740 var Christian blevet så gammel, at han kunne gifte sig og overtage ejendommen, foruden at han påtog sig forsørgelsen af sin mor.

Christian Jensen druknede ved Halk den 7. juni 1748.⁶⁰ Hans død og dermed en aldersangivelse på ham er desværre ikke indført i kirkebo-

gen. Han efterlod sig nogle sønner samt en hustru, der giftede sig igen.

I sine sidste år levede Sidse i stor fattigdom og måtte modtage hjælp fra sognets fattigkasse. Det drejede sig om nogle få mark årligt, og de er nok faldet på et tørt sted.

På sit dødsleje fik hun besøg af sognepræsten, og for ham har hun lettet sit hjerte. Om hendes bekendelse over for præsten så var identisk med det hermed gjorde forsøg på at skildre hendes stormfulde liv, er ikke til at sige.

»Årsagen hvorfor hun forlod Amager og kom til Årø er Gud bekiendt« gælder imidlertid stadig – nu er vi bare nogle flere, der også er bekendt med den.

Noter:

RA: Rigsarkivet, LAK: Landsarkivet i København, LAAA: Landsarkivet i Aabenraa.

1. Øsby sogn (sogn nr. 63a), Kirkebog 1764-1826, fol. 323. LAAA.
2. Chr. Nicolaisen: *Amagers historie*, bd. II, 1909, s. 166-170.
3. Tårnby sogn (sogn nr. 46), Kirkebog 1676-1691, fol. 41. LAK.
4. Samme, fol. 54.
5. Københavns amtstue, Skifteprotokol 1692-97 (bd. 10), fol. 23. LAK.
6. Tårnby sogn (sogn nr. 46), Kirkebog 1692-1731, fol. 2b. LAK.
7. Herefter benævnes Eibert Cornelissen altid »af Saltholm«.
8. H. F. Kiær: *Beboere i Tårnby sogn på Amager 1676-1787*, bd. I-II. (Beboerfortegnelser over alle gårde samt alfabetisk fortegnelse over husmænd). LAK, Håndskriftsamlingen, Topografi.
9. Københavns amtstue, Skifteprotokol 1705-10 (bd. 13), fol. 551b. LAK.
10. Tårnby sogn (sogn nr. 46), Kirkebog 1692-1731, fol. 21. LAK.
11. Danske kancelli, Sjællandske tegnelser, 16.8. 1709, nr. 293. RA.
12. Samme, 23.8.1709, nr. 306. RA.
13. Mogens Winge: *Karantæneanstalt og pesthospital på Saltholm*, *Medicinsk forum*, 1980, nr. 1, s. 20-24.
14. Danske kancelli, Sjællandske tegnelser, 14.11. 1710, nr. 374. RA.
15. Se note 13.
16. Admiralitetet, Korrespondanceprotokol, 6.10. 1713. RA.
17. Se note 13.
18. Tårnby sogn (sogn nr. 46), Kirkebog 1692-1731, fol. 117b og 118. LAK.
19. Samme, fol. 28b.
20. Samme, fol. 22b.
21. Samme, fol. 147b, 148, 149 og 149b.
22. Samme, fol. 28.
23. Københavns amtstue, Skifteprotokol 1710-14 (bd. 14), fol. 359. LAK.
24. Tårnby sogn (sogn nr. 46), Kirkebog 1692-1731, fol. 155. LAK.
25. Samme, fol. 160.
26. Generalkommissariatet, Korrespondanceprotokol, 6.7.1711 og 25.7.1713. RA.
27. Tårnby birk, Auktionsprotokol 1697-1801, fol. 93. LAK.
28. Birte Hjorth, Dirch Jansen og Lisbeth Møller: *Amagerdragterne – deres historie og brug*, 1996, s. 29 og 38.
29. De her skildrede begivenheder stammer fra 3 forhør, gengivet i Underadmiralitetetsrettens dombog 1720-23, fol. 554-569. RA. Der skal her bringes en tak til Kaj Ahlburg i Ry for transskription af denne retssag.
30. Tårnby sogn (sogn nr. 46), Kirkebog 1692-1731, fol. 119b. LAK.
31. Nævninge, der iflg. Danske Lov (1-16-1) afgjorde tvistigheder omkring markskel samt tvivlsomme drabsager.
32. Se note 29 – fol. 559 og 560.
33. Søetaten, Holmens chef, Domme over fangerne på Bremerholm 1713-16, maj 1716. RA.
34. Admiralitetet, Indkomne sager, juli-dec. 1715, skr. nr. 452. RA.
35. Se note 29 – fol. 556b-558b.
36. Danske kancelli, Sjællandske tegnelser, 30.8. 1715, nr. 420 og 8.5.1716, nr. 191. RA.
37. Københavns amt, Rentekammerbreve 1683-1720, 6.2 og 28.2.1719. LAK.
38. Tårnby birk, Auktionsprotokol 1697-1801, fol. 118. LAK.
39. Se note 37 – 9.5.1719.
40. Se note 27.
41. Københavns amtstue, Skifteprotokol 1714-21 (bd. 15), fol. 442. LAK.

42. Københavns amtstue, Skifteprotokol 1722-42 (bd. 16), fol. 125. LAK.
43. Københavns amt, Kopibog, 16.9.1724 og 5.5.1728. LAK.
44. Samme, Kopibog, 12.4.1728. LAK.
45. Samme, Kopibog, 7.5 og 6.7.1729. LAK.
46. Se note 42.
47. Se note 29 – fol. 561.
48. Danske kancelli, Indlæg til Sjællandske tegnelser, 6.3.1722, nr. 108. RA.
49. Danske kancelli, Sjællandske tegnelser, 6.3.1722, nr. 108, samt indlæg til samme. RA.
50. Underadmiralitetetsretten, Retsprotokol 1715-27, fol. 658. RA.
51. Overadmiralitetetsretten, Justitsprotokol 1722-48, s. 115. RA.
52. Krigskancelliet, Kgl. eksp. søetaten vedkommende 1723-24. RA.
53. Som note 51 – s. 121.
54. Admiralitetet, Kopibog 1721-24, s. 1041. RA.
55. Admiralitetet, Indkomne sager 1723, skr. nr. 213. RA.
56. Se note 53.
57. Se note 53.
58. Det følgende kapitel er delvis baseret på oplysninger fra Frovin Jørgensen: *Årøfortællinger*, 1986, s. 9-52 (*»Sidsels hemmelighed«*).
59. Øsby sogn (sogn nr. 63a), Kirkebog 1690-1741, fol. 14. LAAa.
60. Oplyses ved hans datter Christianas dåb 28.7.1748. Øsby sogn (sogn nr. 63a), Kirkebog 1727-63, fol. 43. LAAa.

Birte Hjorth, f. 1930, er bibliotekar og fhv. leder af Dragør Lokalarliv. Har siden 1980 skrevet lokalhistorie om Dragør og St. Magleby – bl.a. bogen *»Fastelavn i Hollænderbyen«*, 1986, og senest artiklen *»Fregatten Møens skæbnesvangre rejse til Vestindien«* i *Siden Saxo*, nr. 3, 1998. Adresse: Sønderstræde 5A, 2791 Dragør

Sørgmunter slægtshistorie

Af Anna Rasmussen

Slægtsforskning er meget ofte en ensom sag; men det behøver den ikke at være. Vil man gerne have udvidet kredsen af interesserede til flere end sig selv, så er det ikke uoverkommeligt at lægge en dimension eller to mere ind i sit arbejde, så meget, at det bliver nærværende og måske spændende at høre om og at læse. Man skal være glad for familiens sorte får, både for de store syndere og for de små krakilere og slagsbrødre; og allermest glad skal man være for det kildemateriale, deres meriter har af født.

En svaghed ved megen flittig og dygtig udført slægtshistorie er, at den, for alle andre end slægtsforskeren selv, fremstår som uendelig kedsommelig og uengagerende.

Hvor mange har ikke oplevet at komme hjem efter en vellykket arkivdag, sprængfyldt af oplevelser og opdagelser; og hvad sker der så, når anetavlen bliver glattet ud på spisebordet og man ser sig om efter sit publikum: Katten springer ud af vinduet. Hunden lusker hen i sin kurv. Børnene forsvinder ind på deres værelser, og ægtefællen lukker op for fjernsynet eller griber efter avisen.

Det er ikke til at bære. Et nyt navn har måske kostet måneders anstrengelser, gennemgang af utallige kirkebøger og folketællinger, majsommelig tankevirkomhed og opbud af opfindsomhed og fantasi. Arbejdet og besværlighederne, men også glæden, da det lykkedes, har slægtsforskeren været alene om. Går man til andre slægtsforskere for at finde forståelse for sit gode humør, så vil de i regelen kaste et høfligt, åndsfraværende blik på anetavlen, mens de spekulerer over, hvornår det mon bliver deres tur til at fortælle om lige så spændende fund og resultater.

En levende slægtshistorie, det er den, der handler om menneskene og stederne bag de mange navne. Det er den, der – sommetider sørgelig, sommetider munter og veloplagt – fortæller om slægtens hvide og sorte får; som ikke lader de begivenheder, forfædrene var part i, flagre som lystige eller bedrøvelige anekdoter, men forsøger at sætte dem ind i en sammenhæng, og måske at give svar på, hvorfor det gik, som det gjorde.

Problemer

Den levende slægtshistorie er utrolig mange ting; men den bliver aldrig alt det, man gerne ville have, den skulle være. De allerfleste oplysninger om forfædrenes liv og færden er ikke skrevet ned eller bevaret for en nysgerrig efterslægt. Lige meget, hvor ihærdigt slægtsforskeren forsøger, så er det umuligt at skrive en ubrudt række anebiografer eller at lave hverdags- og mentalitetshistorie om alle slægtens medlemmer.

Derfor har den personbeskrivende og -belysende slægtshistorie en stor svaghed. Den kan ikke undgå at blive skæv. I de allerfleste familier vil der i tidens løb have været både top og bund og nogle midt imellem. De skriftlige kilder fortæller mere om biskoppen og godsejeren end om skræddersvenden og fæstebonden.

Var man fortrolig med pen og blækhus og havde penge, titel og indflydelse, så vil i hvert fald en del have efterladt sig breve og måske dagbøger og memoirer. Kostede det en suppehøne og en snes æg til degnen at få et brev sat sammen, så undgik man det længst muligt. Når det skete, var brevet næsten altid til en eller anden myndighed. Derfor kan man, ved at finde frem til sådanne breve i de bevarede arkiver, rette lidt op på denne skævhed.

Har man en hestetyv eller brandstifter i familien, så vil hans eller hendes sørgelige skæbne komme til at fylde uforholdsmæssigt meget i slægtshistorien. Det vil den, hvis man blot afskriver tingbøgernes eller politiprotokollernes referater; men nøjes man med det, der er væsentligt, og i stedet spørger, hvorfor ens fjerne forfader blev hestetyv, eller hvad der fik tjenestepigen til at sætte ild på sin husbonds gård, så får man et stykke barsk socialhistorie med ens egne aner som hovedpersoner.

Der vil også blive mangel på balance, når det drejer sig om slægtens mandlige og dens kvindelige medlemmer. Midt i 1800-tallet begyndte kvinderne for alvor at gøre sig usynlige. Privatlivet blev en kostelig og dyrebar ting, som alle hægede om og beskyttede, så godt det lod sig gøre; men før den tid, før intimsfæren var opfundet, fremstod kvinderne langt tydeligere. 1700-tallets piger og gifte koner var ikke bange for at beklage sig, så det kunne høres; og da de også altid, på lige fod med mændene, har været part eller vidner i retssager, så er det muligt at få et indtryk af den tids kvindevilkår og kvindesyn.

Der vil blive skævheder. Der vil blive områder, som forbliver underbelyste, og andre, som bliver overbelyste, hvis slægtsforskeren ukritisk tager alt med. Sådan er det. Det må man leve med og blot forsøge at få det bedste ud af de muligheder, der findes.

Indvendinger

Den største indvending mod personbeskrivende, flerdimensional slægts-historie vil være, at den er alt for arbejds- og tidkrævende. Ikke engang slægtsforskere har ni liv. Indvendingen kan også være, at det mål, man har sat sig, er en anetavle uden ret mange hvide rubrikker. Måske er det mere genealogisk metode og systematik, der fascinerer, end personerne bag navnene. Andre vil indvende, at slægtens medlemmer altid har haft en mærkværdig forkærlighed for socialklasse 4 og 5, så dem kan der da ikke være meget ved at læse om.

Det må slægtsforskerne gøre op med sig selv; men til den vægtigste indvending, den om de manglende otte liv, er her et forslag, som man kan følge eller korse sig over:

Tag anetavlen. Bøj den øverste kant, således at rubrikkerne, beregnet til de ældste generationer, bliver usynlige. Glem for en stund alt om dem. Tiden før 1700 er alligevel fattig på kilder.

Der er langt mellem kirkebøger og skifter; og de få oplysninger, der kan findes om almindelige mennesker uden rang og stand og slægts-navn, vil oftest være behæftede med så megen usikkerhed, at deres slægtshistoriske værdi er mere end tvivlsom.

Ved at foretage en foreløbig afkortning af anerækken får slægtsforske-ren tid til andre ting. Det er blevet en overskuelig periode at fordybe sig i; og afgrænsning er en forudsætning for overblik. Når den er foretaget, kan hvem der har lyst, gå i gang med en slægtshistorie, der ikke blot handler om slægt, men også om historie.

Slægt og historie

Hvis man vil gøre sig håb om at blive læst, er det nødvendigt selv at have læst. Der er ikke noget at gøre. Hvis forfædrene skal fremstå som mere end navne og yderår for fødsel og død og et stednavn eller to, så må danmarkshistorien læses eller genopfriskes. Det er i den, forklaringerne findes, baggrunden og de faste holdepunkter, alle de søm, man får brug for til at hænge sin egen personalhistoriske viden op på. Uden landets historie bliver selv den mest personbeskrivende slægtshistorie kun til en række tilfældige hændelser og til uforklarede, fra al sammenhæng løs-revne fænomener.

Har man arbejdet sig igennem et par hundrede års danmarkshistorie, så vil slægtsforskeren opleve, at den, med sine krige og konjunkturer, med sine love og politiske og sociale udvikling, bliver levende og nær-værende på en måde, man aldrig havde troet mulig.

Det gør den, fordi slægtsforskeren genkender en del af historiens årstal fra sin egen anetavle og har i hvert fald nogle af personerne til at be-

folke de skiftende scener med.

Efterhånden kan man se dem for sig, de vekslende historiske landskaber, som de gamle færdedes i. Den viden og indsigt, som er en forudsætning for forståelse og indlevelse, begynder at dæmre.

Det er kun de allerfærreste slægtsforskere, der møder deres egne aner i danmarkshistorien; men derfor er de der alligevel. De gemmer sig i beskrivelserne af dagliglivet og i klassernes og de klasseløses historie. Selv om forfædrene ikke er nævnt ved navn, har de været der; og de kan meget vel have haft betydning eller gjort sig bemærkede, blot på et andet plan.

Lokalhistorie

I lokale sammenhænge har alle spillet en eller anden rolle, og er slægtsforskeren heldig, så findes der købstads- og sognehistorier og artikler i amtshistoriske årbøger, som fortæller om de steder, hvor de gamle levede deres liv. Den lokalhistoriske litteratur har de fleste sikkert på et tidligt tidspunkt nærlæst, i håb om at finde oplysninger om slægtens medlemmer og om de huse og gårde, de eventuelt har ejet. Måske skal lokalhistorien genlæses. Ikke blot for endnu en gang at kunne nikke glad genkendende til et navn eller to, men for at blive klogere på hele det liv, der levedes i lokalsamfundet.

Der er blot den skavank ved lokalhistorien, at den geografisk er så ulige fordelt, og at de emner, forfatterne har valgt at behandle, måske ikke netop er dem, man har mest brug for at vide noget om.

Hvis slægtsforskeren har søgt forgæves, efter lokalhistorisk litteratur i det hele taget eller efter relevante oplysninger i den, der findes, så kan skuffelsen bruges som en udfordring. Man kan give sig til selv at skrive en af de manglende lokalhistorier eller forbedre en af de mangelfulde.

Gør slægtsforskeren det, bliver anerne med garanti solidt placeret i deres lokale sammenhænge; men med de otte manglende liv i tankerne viger de fleste nok tilbage fra den måde at gøre det på.

Lokalhistoriske arkiver

Lige så let og ubesværet slægtsforskere finder frem til by- og sognehistorierne, lige så selvfølgelig burde det være at udnytte de lokalhistoriske arkiver, og de muligheder, der ligger her.

Måske findes der materiale, billeder, breve og andre ting, som stammer fra familien, men på et tidspunkt er endt hos en anden gren af slægten og afleveret til arkivet af et slægtsforskeren fuldstændigt ukendt næstsøskendebarn. De lokalhistoriske arkiver er geografisk langt mere

dækkende end den lokalhistoriske litteratur; men da deres samlinger består af frivillige afleveringer, er der ingen garanti for, at man kan finde noget om sin egen slægt.

Landsarkiverne

I landsarkiverne er slægtsforskere sikre på at finde i hvert fald noget om nogle af deres aner; og da alle i forvejen har deponeret deres hjerter her, så vil det følgende forsøge at omtale nogle af de muligheder, landsarkiverne rummer for at fortælle levende slægtshistorie.

Af alle arkiver er amtsarkiverne – hvis de er bevarede og ikke ligger på bunden af Lillebælt – de mest givende; men amtsarkiverne er samtidig de mindst benyttede. De kan godt, ved både første og andet blik, virke uoverskuelige og vanskelige at finde rundt i. Derfor, for ikke at blive skræmt væk fra den personbeskrivende slægtshistorie af amtsarkivernes journalsystemer, vil det være klogt at begynde med de arkiver, alle slægtsforskere kender og er fortrolige med.

Kirkebøger, skifter og skøde- og panteprotokoller rummer både begivenheds-, hverdags- og mentalitetshistorie. Den kommer frem, hvis man i stedet for blot at jage Marens og Peders forældre eller arvinger og nogle matrikelnumre, giver sig tid til at læse, tid til at undres og falde i staver og tid til at stille spørgsmål til kilderne.

Kirkebøger

I kirkebøgerne findes ingen udførlige referater af begivenheder, men ofte den datering af dem, der er helt nødvendig, hvis retsprotokollerne skal være overkommelige at arbejde med, således at slægtsforskeren uden større besvær kan finde frem til sagen om den forfader, der blev dræbt i slagsmål eller, om den sengeliggende aftægtskone, som ingen huskede at redde ud, da gården brændte.

Kirkebøgerne før 1814 lagde ingen bånd på de skriveglade præster, og selv om bemærkningerne om hændelser i sognet ikke angår ens egne aner, hører de alligevel, på sin vis, med til slægtshistorien. De fortæller den del af hverdagshistorien, der hedder, hvad der optog sindene for en tid, hvad sladderer i gaden eller landsbyen gik højt om.

Man kan næsten høre den lattermilde mumlen i sognet, da præsten ved en vielse, efter brudens navn, tilføjede at hun gik »på tombetå«; og man kan med det samme begynde at lede efter det første barns dåb, da udtrykket blev brugt om køer, lige før de kælvede.

Så længe kirketugten var en ikke ringe del af præsternes arbejde og ansvar, vil der være mange bemærkninger i kirkebøgerne om forhærdede syndere, der forsømte deres altergang; og endnu tiere får de piger,

som uden blusel stillede med deres tredje uægteskabelige barn til dåb, også nogle hvasse, præstelige ord med på vejen.

Efter 1814 begrænsede de faste rubrikker i kirkebøgerne præsternes skriveglæde; men da kirketugten samtidig begyndte at mildnes, og den personlige frihed blev lidt større, så finder man nu i stedet de mange selvmord og de endnu flere vielser, hvor den ene part var fraskilt.

Retsprotokoller

Selvmordene kan man læse mere om i politirapporter og fogedprotokoller; men de ekstra dimensioner, ulykkelige hændelser kan give slægtshistorien, kommer ikke fra de, måske hårrejsende og bloddryppende referater af begivenhederne. De ligger i vidneafhøringerne. Gennem dem får man et glimt af hverdagshistorien. Vidnerne har skullet gøre rede for, hvor de befandt sig, hvad de var beskæftiget med, hvem de var sammen med, og hvordan de reagerede, da nabokonen kom løbende og råbte, at Mikkel hang ude i laden. På grund af begivenheden bliver

Beboerne på Hylke fattiggård 1910. Tjenestekarlen og pigen, bestyreren og hans familie, alle har de en historie at fortælle; men det er de tre alkoholiserede herrer til højre i billedet, der har sat sig de tydeligste spor i eftertiden. Livslang vagabondering, betleri og udeblevne alimentationsbidrag har på det nærmeste udødeliggjort dem i politiprotokoller og korrespondance mellem magtfulde kommuners socialudvalg. De sorte får er lettere at få øje på end de hvide og gråmelerede. Foto i Hylke lokalhistoriske arkiv.

der skabt et øjebliksbillede af en ganske almindelig hverdag i gaden eller landsbyen. Det betyder ikke noget, om det den dag var ens egen forfader, der var hovedperson. Måske kan han eller hans kone findes mellem vidnerne; og det er i deres forklaringer, mentalitetshistorien ligger. Den findes i de gisninger og hypoteser, naboer og efterladte kom frem med. I deres forslag til en forklaring om, hvorfor det gik galt for Mikkel, i deres bedømmelse af hans karakter og sindsstemning og familieforhold. Ikke mindst tankevækkende er det indtryk, selvmordene efterlader af vilkårene, når de var værst, for aftægtsfolk, almisselemmer og forhutlede tjenestedrenge.

Skifter

Skifterne hører, lige som kirkebøgerne, til det kildemateriale, alle slægtsforskere er fortrolige med. Hvis man læser tilstrækkeligt mange, giver de nogle af brikkerne til hverdagshistorien. De oplyser om de ydre rammer for en families liv, men giver kun en bleg afglans af de sider af mentaliteten, der åbenbarede sig i forbindelse med en bodeling, af de skænderier og tumulter, der ofte hørte med, i hvert fald når arvingerne var en flok velvoksne sønner og døtre med lige så velvoksne ægtemænd.

Da det er konflikter og sammenstød, der afgiver en stor del af mentalitetshistorien, vil det være umagen værd at gennemgå de bopakker, bestående af dokumenter, breve og meget andet, som fra begyndelsen af 1800-tallet i regelen er bevaret sammen med skifteprotokollerne.

Der er ikke gevinst hver gang, men når der er, kan man sammensætte et helt livsforløb af de bevarede papirer. Det er, som om især enkerne ikke rigtig har vidst, hvilke attester og dokumenter skifteretten ønskede fremlagt. For at være på den sikre side har de derfor tømt vægskabet eller bordskuffen for alt skriftligt og afleveret det til by- eller herredsfogeden og glemt at bede om at få det meste af det tilbage igen. Derfor er det umuligt at sige, hvad bopakkerne indeholder; men selv om de kun rummer de papirer, der var relevante for opgørelsen af boet, så kan de alligevel ofte fortælle mange ting.

Efter midten af 1800-tallet kan der være breve til familien i Danmark fra arvinger, der var udvandret. Ovre i Amerika har de fået besked om, at en af forældrene var død, og har skrevet hjem, enten for at give deres tilladelse til at den efterladte ægtefælle fik lov til at hensidde i uskiftet bo, eller for at bemyndige en anden til at varetage deres arveinteresser. I hvert fald har de fået tvunget pennen i hånden, og resultatet kan være, at der mellem skifteforretningens mange dokumenter ligger lange, udførlige breve, der fortæller om forholdene i Guds eget land, som over-

modigt beskriver, hvor godt alting er, at pengene strømmer ind, og at ingen får andet end kød og flæsk og hvedebrød at spise.

Andre er mørkere i tonen. Brevskriveren har ikke glemt, hvad der i sin tid fik ham til at udvandre. Det var ikke blot rejselyst og guldgraverdrømme, militærtjeneste og alimentationsbidrag, der drev de unge mennesker af sted. Det kunne lige så godt være et spændt forhold til forældrene, søskendemisundelse og følelsen af aldrig at have været accepteret eller værdsat efter fortjeneste.

En ung mand, bosat i Californien, havde fået brev om, at hans far var død. Han skrev til moderen og nægtede først at give sit samtykke til, at hun fik lov til at sidde i uskiftet bo. Derefter gav han luft for al sin vrede og bitterhed, mod hende, mod den storebroder, der havde fået lov til alting, og mod den forkælede lillesøster, der altid havde fået, hvad hun pegede på. Han underskrev brevet »Eders forhen elskede søn«. Den slags breve bliver aldrig familieklenodier; men for den ærlige slægtsforsker lægger de en dimension til historien.

Aftægtskontrakter

På vejen til det uundgåelige mål, amsarkiverne, skal der gøres holdt ved den del af skøde- og panteprotokollerne, der hedder aftægtskontrakter. De findes meget ofte tinglyst sammen med ejendomshandler og kan fortælle mange ting. De oplyser om økonomi og familiestrukturer, om hvordan man havde det med hinanden generationerne imellem, og hvordan man håndterede det at blive ældre og miste det meste af sin status.

Aftægtskontrakter kan være munter læsning; for den gensidige kærlighed og tillid var ikke altid lige stor. Var den ikke det, blev alt omhyggeligt remset op og noteret ned. Efterfølgeren skulle ingen smuthuller kunne finde for at slippe lidt billigere.

Når aftægtskontrakterne er bedst, fortæller de både hverdags- og mentalitetshistorie. En gammel smed afstod i 1829 hus og smedie til sønnen. I kontrakten betingede han sig, at der skulle gives ham »frit ophold og fri spise og drikke af hvad, som er i huset, samt tilstås mig fri adgang til selv at tage mad og drikke i spisekammer og madskab og levere mig dagligt så meget som en spiseskefuld sød fløde til min kaffe og fornøden tobak«.

Der er noget, der tyder på, at svigerdatteren har sat husets tarv højere end den gamle mands og søgt at formene ham adgang til alt det, der kunne forsøde hans livsaften. Derfor sørgede Jens for at få sine behov tinglyst, inden han slap tøjlerne og lod sig forvise til aftægtsstuen.

Det er med aftægtskontrakter som med skifter. Man er nødt til at læse mange flere end dem, der angår ens egne aner. Hvis der ikke er et sammenligningsgrundlag, kommer nuancerne og de personlige ejendommeligheder ikke frem, og det vil være umuligt at afgøre, hvad der var skik og brug, og hvad der var helt usædvanligt.

Hvis fløden til Jens Smeds kaffe igen blev skiftet ud med hårdtskummet mælk, hvis tobaksdåsen aldrig blev fyldt op, og adgangen til spisekammer og øltønde blev spærret, så behøvede han ikke at finde sig i det. Han kunne gå til amtmanden og klage over en misligholdt aftægtskontrakt.

Forligskommissioner

Amtmanden ville derefter indkalde begge parter til forligskommissionen. Her ville han gøre, hvad der var menneskeligt muligt for at få sagen bragt til en fredelig løsning, og de stridende parter nogenlunde forligt.

Der er mange steder i arkiverne, man kan finde både hverdags- og mentalitetshistorie; men ingen steder er der samlet så mange småbilleder af dagligdagens fortrædeligheder og drillerier som i forligskommissionernes protokoller.

Her mødte købstadens solide håndværksmestre op sammen med deres koner, når disse havde været oppe at slå indbyrdes, havde skændtes og udspremt ondsindede rygter om hinanden. Her måtte amtmanden bruge tid på at fordele høsten af en haves eneste æbletræ mellem aftægtskonen og hendes svigersøn. Her stillede nabogårdmænd med fælles skel, fordi den ene om natten havde rykket det hegn op, den anden havde plantet om dagen.

Forligskommissionerne blev oprettet i 1795, og få år senere blev de gejstlige tamperretter ophævet. De afgørelser i ægteskabssager, der indtil da havde været tamperretternes, skulle nu træffes i Danske Kancelli. Da det kirkelige jerngreb blev løsnet, viste det sig, at der var endog rigtig mange, der ønskede skilsmisse. For ikke at drukne i beskrivelser af ulykkelige ægteskaber gav kancelliet allerede året efter amtmandene frie hænder til selv at udstede separations- og skilsmissebevillinger.

Disse blev lette at opnå. Efter at have indsendt ansøgning om ægteskabs ophævelse til amtmanden, og efter forgæves præstelig mægling, blev parterne indkaldt for forligskommissionen. Uden megen moraliseringen foretog denne delingen af boet og af en eventuel børneflokk. Når den side af sagen var i orden, ansøgte man og fik amtmandens bevilning.

Amtsarkiver

Amtmændene var centraladministrationens yderste led, i sin tid fremmet eller forvist til et sted i provinsen, med ansvar for et lokalområde, der efter amtsreformen i 1793 blev måske dobbelt så stort, som det før havde været. Da flere og flere opgaver samtidig blev lagt ud til amterne, er der ikke noget at sige til, at deres arkiver efter 1800 kan virke helt overvældende og vanskelige at finde rundt i.

Det er især de mange brev- og sagspakker i amtsarkiverne, der helt kan tage modet fra slægtsforskere, som vil forsøge at finde frem til den korrespondance, der måtte være bevaret, angående måske en skilsmisse eller en alimentationssag.

Der er mange pakker; og derfor er det, når man arbejder med amtsarkiverne, endnu mere nødvendigt end ellers at kende sit ærinde, at vide nøjagtigt, hvad man søger efter og at have en så præcis datering af sagen, som overhovedet muligt. Leder man blot på må og få, så farer man uvægerligt vild i de mange numre og bogstavsbetegnelser.

Journaler og sagspakker

Her skal kun omtales den del af amtsarkiverne, der hedder journalsager, og af journalsagerne kun de grupper, der rummer enten personalhistorie eller mentalitetshistorie, eller lidt af begge dele.

Indgangen til amternes brev- og sagspakker er dagjournalerne. Heri er sagerne indført, efterhånden som de ankom til amtskontoret. De er blevet forsynet med litra og løbenumre, lige så faste og uforanderlige som et navn indført i kirkebogen. Afsenderens hjemsted og navnene på sagens hovedpersoner er anført. Der er, meget kortfattet, redegjort for sagens indhold og for dens videre vandringer. Det bliver oplyst, fra hvem og hvornår der er indhentet erklæringer; og til sidst indføres den resolution, der er blevet afgivet, enten af amtmanden eller et af de kancellier, der efter midten af 1800-tallet blev til ministerier.

Med sagens litra og løbenummer som ledestjerne, har slægtsforskeren derefter – med en lille smule held – mulighed for at finde dens akter i de tilhørende sagspakker.

Bevillinger

Sagspakkernes bogstavsbetegnelser ligger ikke fast. De er forskellige fra amt til amt og ændres også, fra tid til anden, inden for samme amt. Har man arbejdet med en Q-sag i et amtsarkiv, dækker Q-sager måske over noget helt andet i naboamtet.

En af bogstavsbetegnelserne dækker alt, hvad der har med bevillinger at gøre. Oftest drejer de sig om tilladelse til at sidde i uskiftet bo. Den

slags bevillinger bryder slægtsforskere sig ikke om. De foretrækker udførlige skifteforretninger. Bevillingerne kan også være svar på ansøgninger om næringsbrev til at drive håndværk og handel på landet. Sammen med dem vil ofte ligge udtalelser fra sogne- eller herredsfoged om ansøgerens egnethed, familieforhold og moralske habitus.

Her kan ligge ansøgninger fra kvinder, der ønskede at blive oplært som jordemødre; og man får en fornemmelse af, hvilket indtryk de har gjort på den herredsfoged, de i første omgang har henvendt sig til. Om livet havde nået at give dem et bittert og uvenligt drag om munden, der ikke lovede godt for barselskvinder, eller om de var unge, kønne og vel-skabte og derfor blev sendt videre til amtmanden med herredsfogedens velsignelse og bedste anbefaling.

Det er også her, amtmandens sidste ord i skilsmisssager ligger, bevil-lingen til at leve »adskilt fra bord og seng«, og i de fleste tilfælde også til at indgå nyt ægteskab.

Alimentation

Mange slægtsforskere har oplevet at gå i stå med en gren af familien, fordi de kom til en ane, der var født uden for ægteskab. Hvis faderen ved barnets dåb kun er anført som Peter Jensen og på det tidspunkt forlængst var over alle bjerge, så er det umuligt at pine oplysninger om ham ud af kirkebøger og folketællinger.

Her kan måske være hjælp at hente i de sagspakker, der angår alim-entation og opfostringshjælp. Da fædre til uægteskabelige børn siden 1763 har været bidragspligtige, og lige så længe har gjort, hvad de kunne for at undgå denne forpligtelse, kan der i amtsarkiverne ligge breve fra forladte, enlige mødre, der har bedt amtmanden om hjælp. Pi-gerne har ofte brugt den mellemliggende tid til at spørge nyt om deres troløse kærester og er i stand til at fortælle amtmanden, hvor fyren nu opholder sig, hvem hans forældre er, eller at rygtet er nået frem, at han har kone og børn og selvejergård mange sogne borte.

De fædre, der uden at kny har betalt deres bidrag eller har givet pigen et beløb en gang for alle, var de mest reelle og dem, der pynter smuk-kest i anerækken; men det er de andre, de upålidelige, dem med de brudte løfter og de udeblevne alimentationsbidrag, der har sat sig spor i arkiverne.

Hvis ikke fortidens mennesker af og til havde gjort sig bemærkede, hav-
de overtrådt loven, var blevet kede af livet eller af hinanden, og hvis de ikke havde foretaget sidespring og svinkeærinder, så ville den levende slægtshistorie blive fattig og farveløs. Derfor skal man være glad for fa-

miliens sorte får, både for de store syndere og for de små krakilere og slagsbrødre; og allermest glad skal man være for det kildemateriale, deres meriter har affødt.

Samler man sin energi og arbejdsglæde om 1700-tallets nogenlunde og 1800-tallets næsten altid velbevarede arkiver, nøjes med at notere 1600-tallets spøgelsesagtige navne med blyant og indtil flere spørgsmålstegn på anetavlen, og holder sine gode historier i ørene, således at de, samtidig med at de gengiver tilværelsens gru og komik, også fortæller hverdagens og mentaliteternes historie, så kan slægtshistorien ikke undgå at blive levende og spændende.

Det er de gode historier, der gør slægtshistorien til en oplevelse for hele familien; og den dag en slægtsforsker bliver mødt med kollegers »Hvor er det spændende. Fortæl, fortæl«, ja så kan man næsten ikke opnå større anerkendelse og kan styrket og opmuntret fortsætte det livslange, aldrig afsluttede arbejde, der hedder den levende slægtshistorie.

Hedebondens søn: Peter

Af Lars Deleuran

Dette er en beretning om, hvorledes bondesønnen Peter Christensen, trods sin fattige opvækst på den jyske hede, endte sine dage som en driftig og velhavende dyrlæge i Brønderslev.

1846 blev der født en dreng på en fattig gård midt på den midtjyske Alhede ved den lille landsby Høgild ved Karup Å, mange årtier før Dalgas og hans Hedeselskab forvandlede det hele til agerland. Faderen var den 31-årige gårdejer Christen Pedersen, som året før havde giftet sig med den 21-årige Anne Christensdatter. Drengen var den første i rækken af en børneflokk på 12 – og kom, ifølge god, almindelig dansk navneskik på den tid, til at hedde: Peter Christens Søn eller Peter Christensen. Peters mor, Anne, døde allerede som 40-årig slidt op af børnefødsler og det hårde arbejde på den lille gård på Alheden. Christen døde først i 1890 – 75 år gammel. Den lille hedegård var gået i arv fra slægt til slægt i mange generationer.

Dyrlæge Peter Christensen, 1846-1921.

Jeg kan ikke føre vor Stamtafle længre tilbage end til min Bedstemor, Faders Moder, hvis Mand døde pludselig i samme Gaard, hvor jeg er født den 27 April 1846 i Høgild, Sønder Resen Sogn, Fjends Herred i Viborg Amt af Gaardeier Christen Pedersen og Hustru Anne Christensdatter, hvis Fader var Gaardeier Chr. Madsen i Egelund, Haderup Sogn, Guderup Herred, Ringkøbing Amt.

Jeg var den ældste af ni levende Sødskende og tre døde. Det faldt saaledes i min Lod som Dreng at skulle tit og ofte passe mine yngre Sødskende, naar Moder havde travlt i Huset,

Uddrag fra slægtsbogen.

I sommeren 1921 lå den 75-årige Peter i en hospitalsseng på Ålborg Kommunehospital og lod sine tanker gå tilbage på sit lange liv. Han havde lige været igennem en større, vellykket operation og skulle rekreere sig, før han skulle udskrives og hjem til Brønderslev.

Hans ældste søn, politidyr læge Holger Christensen fra Århus, besøgte ham på sygehuset flere gange den sommer i 1921. På et af besøgene medbragte han en stor, linieret foliebog med mange hundrede, blanke sider. Holger havde fået den udmærkede idé, at der skulle startes en slægtsbog i familien. Slægtsbogen skulle begynde med den gamle dyrlæges erindringer, hvorefter den skulle gå i cirkulation i slægten.

Peter var straks med på ideen:

Barndommen

»Jeg kan ikke føre vor Stamtafle længer tilbage end til min Bedstemor, Faders Moder, hvis Mand døde pludselig i samme Gaard, hvor jeg er født den 27. April 1846 i Høgild, Sønder Resen Sogn, Fjends Herred i Viborg Amt af Gaardeier Christen Pedersen og Hustru Anne Christensdatter, hvis Fader var Gaardeier Chr. Madsen i Egelund, Haderup Sogn, Guderup Herred, Ringkøbing Amt.

Jeg var den ældste af ni levende Sødskende og tre døde. Det faldt saaledes i min Lod som Dreng at skulle tit og ofte passe mine yngre Sødskende, naar Moder havde travlt i Huset, hvilket næsten altid var Tilfældet, da hendes Medhjælp var ringe. Det passede jo ikke altid »Pair« som jeg altid kaldtes; det var meget mere morsomt at komme ud at lege sammen med mine jævnaldrende. Gav den Lille sig saa til rigtigt at skribe, hvilket jeg ikke altid var helt uskyldig i, ja saa kom Moder, og jeg var fri – foreløbig. Moder sagde da saa »hvad er der da i veien med »æ Baan«.

Det kunde »Pair« heller ikke forstaa. Naar jeg en Gang imellem besøger min ældste Broder Christen – nu Toldkontrollør i København – han har taget Navneforandring og hedder nu Tengsted – udbryder han »jamen det er jo Broder Pair.«

Mine Barndomsminder derude fra den jyske Hede bliver jo kun Brudstykker, som de stiger frem i min Hukommelse fra denne saa lykkelige Tid trods forholdsvis strengt Arbejde og – »Hindhede-kost«,¹ der mest bestod af Øllebrød og Kartoffler.

Naar vi Drengene, navnlig Møllerens Frederik og jeg – vi vare næsten daglig sammen – slap gennem Isen paa Mølledammen, og jeg kom hjem til Moder med vaade Hoser, saa vankede der »Smør« til »Pair« om Ørerne med de vaade Strømper. Det var galt med Hænderne, dem frøs man, og Vanter havde jeg ikke. Jeg akkorderede saa med Moder, der lovede mig Garn, naar jeg selv kunde strikke Vanterne. Det gik jo langtsomt, men saa akkorderede jeg igjen med vor tjeneste Pige Lisberth fra Alheden; hun skulde strikke for mig om Aftenen, mens Moder sov Mørkningssøvnen, mod at jeg skulde bære Vand og Tørv ind for Lisberth. Paa den Maade fik jeg saa mine Vanter færdige, og stor var Glæden, da jeg viste Frederik mine nye Bælgvanter. Vanterne skulde jo valkes; dette skulde jeg ogsaa selv gjøre paa Enden af en Skammel.

Lisberth hørte saa at sige til Inventariet; hun tjente for os i 11 Aar og havde vi ikke faaet hende afsat til en ældre Enkemand med mange Børn, saa havde hun maaske været i Familien endnu !!

Mit Fødehjem var med flere Hundrede Td. Land, men kun ca. 22 Skjeppe Hartkorn, drives med 2 á 3 Spand Stude. Folk sagde, at Lisberth og Kræn Pairsens Stude vare uadskellige. Samme Pige tog ret livlig Del i min Optugtelse, var jeg ikke efter hendes Sind eller havde drillt hende, vankede der en paa Kassen til mig arme Synder. Senere da jeg blev større, underrettede jeg hende om, at nu gik den ikke længere. En Gang var jeg nær kommen rigtig galt afsted. Det var i September Maaned en Lørdag Eftermiddag. De store Stude skulde Hjem og for Ploven. Lisberth og jeg drev dem saa foran os, vi havde ikke Reb paa dem. Jeg sagde saa til Lisberth, om det ikke kunde gaa an at binde Halerne sammen; det fandt Lisberth var hel Sjov. Jeg bandt halerne sammen; men Ak og Ve! Studene gik hver til sin Side, og – Halen slap af den Fjermer hel oppe. Den anden blev hel tosset med den lange Hale slæbende efter sig. Det var saa galt som det kunde være, da Studene i næste Uge skulde til Toftmarkedet i Viborg. Min kjære og gode Moder fik mig gjemt oppe paa »a Høløft« indtil Faderens »Raseri« var gaaet over, derefter fik hun mig puttet i Seng med en stor Rugmellemmad i Haanden. Søndag Morgen kom Fader og kaldte, det kan nok være jeg kom op i en Fart. Fader sagde ingen Ting.

Til Gaarden hørte en saakaldt Fæmose paa ca. 90 tdl. Land; her græsede Ungkreaturene om Sommeren i Fællesskab med Byens andre Dyr. Eierne af disse havde jo lignende Mosearealer. At komme som Vogterdreng derved var en stor Fornøjelse for vi Børn, der kom vi jo sammen med andre Børn og legede hele Tiden; thi Kreaturerne kunde jo passe sig selv naar vi først var kommen derind i Mosen. Men desværre for mig faldt det sjældent i mit Lod den Glæde. Som den ældste af Børnene fik jeg sædvanligvis den ulige vanskelige Del at vogte Faarene, en 30-40 stk. i løs Drift. Det var lidt ensomt og kjedsommeligt, og min eneste Adspredelse var fornævnte Møllerens Frederik, der passede Køerne ved Siden af. Køerne stod i Tøir. I Faareflokken var et Faar, Brødfaaret kaldet, fordi det kom, naar jeg spiste min Ostemellemmad, og fik saa Brød med. Til Beskyttelse mod Kulden havde jeg en gammel Militærfrakke, den passede ganske vist ikke min unge slanke Krop. Ærmerne vare næste dobbelt forlange og lignende det øvrige af »Krigskjolen«. Én Dag, det var varmt, trak Frederik og jeg af Tøiet for at være lettere tilbens i paa-kommende Tilfælde; der ikke lod vente længe paa sig. Vi trak nemlig Brødfaaret i »Krigskjolen«, hægtede den om Faarets Hals og knappede den under Bryst og Bug. Faaret var tilsyneladende meget forundret over sit nye Habitus, navnlig de lange Ærmer; men hvad hun ikke var, saa var Flokken, da Brødfaaret i Galop nærmede sig. »Fjenden« blev fuldstændig lamslaet af Skræk og i vild Flugt skete Tilbagetoget. Brødfaaret kunde slet ikke forstaa Situationen, gjorde holdt og saa sig tilbage og saa igjen afsted i strakt Galop med de flagrende Ærmer. Trods Frederiks og min Nøgenhed kunde vi ikke standse den vilde Flugt eiheller faa fat i »Himstergimsen« og faa hende afklædt. Da Frederik saa det uheldige Resultat af Spøgen, tog han i en Fart sit gode Tøi og forsvandt over til sine Køer – saa kunde jeg staa ene i det. Det er i Nød man skal kjende sine Venner – Hjem gik det, jeg var nødt til i Adams Kostyme at følge Flokken. Min kære gamle Bedstemoder der saa tit frelste mig for Klø, naar jeg havde begaaet en Genistreg, hjalp mig ogsaa den Gang. »Jøsses«, sagde hun, »har der været Røvere ved Æ Baan«. Jeg slap ogsaa denne Gang for Afklapsning.

Min iøvrigt gode og kjærlige Moder havde for mig faaet den uheldige Vane, naar jeg skulde have Klø, at fange mit Hoved med sine Ben, og saa kan det nok være, der var frit Slag paa »Pair«, der som eneste Frelser saa efter Farmor, og det slog heller aldrig Feil, naar hun var i Nærheden, saa »sprang hun paa Moder« og Pair stak af, og Moders Vrede var over med det samme.

Jeg mindes en anden Historie fra min Barndom; jeg var til Skade at slaa en Krukke med 2 Ører itu, og saa skulde jeg ogsaa have Klø – den

Christen Pedersen, 1815-1890.
Billedet er taget ca. 1880.

Gang blev vi optugtet modsat nu – jeg rendte med den halve Krukke, Moder bagefter, gennem Stuerne, Køkkenet o.s.v. Jeg var mere gesvindt til at komme gennem Dørene end min noget korpulente Moder, saa Afstanden mellem os blev jo længere og større; til sidst kom Moder til at le af Situationen, og Venskabet atter oprettet.

Min ældste Broder Christen – nu Toldkontrollør Tengsted, København var bedre til at gaa Forældrene under Øinene end jeg; det syntes jeg jo ikke om og vilde gjerne overføre nogle af mine for mange Klø paa ham, naar jeg fandt, han fortjente dem. En Dag ude i Gaarden var jeg ved at tildele ham, som jeg syntes, en lille retfærdig Revselse, jeg sad skrævs over ham og tildelte ham paa hans Unævnlige nogle Striber. Men det skulde jeg ikke have gjort, Moder var i det samme over mig, og »Pair« maatte retirere.

Vor gode Fader var vi mere bange for, han slog kun sjælden, men saa haardt, at Bagen i længere Tid var øm, og ham turde vi ikke rende fra. Fader og Moder hørte til Indre Mission, og vi Børn maatte ikke spille Kort, dette var strængt »Verboten«; men desto større blev Lysten til netop at spille Kort. Christen og jeg skulde tærsk paa Loen; men naar Fader ikke var tilstede spillede vi Kort over en omvendt Sold, der laa paa Hakkelseskisten; hørte vi saa Fader komme, Wupti, var de gamle Kort begravede i Hakkelse Dyngen og vi skar Hakkelse af fuld Kraft. Fader

havde i sine yngre Dage været lidenskabelig Kortspiller siddende hele Nætter igjennem for at spille. Nu havde han indset, hvad Ondt det kunde føre til. Som før nævnt skulle vi to Knægte om Vintren tærse. Naar vi skulde kærne Byg, troede vi at det var lettere at løbe om i det, naturligvis med Træsko paa end Kærne med Pleilene; men for at Træde haardere skulde vi ride paa hinanden. Christen skyldte mig saa for, at han oftest skulde være Hest – hel Løgn var det maaske saa heller ikke.

Skoletiden

Vor Skole i Høgild var tarvelig; kun hver anden Dag, da vor Skole var Biskole til Resen. Skolen i Høgild var hele Tiden i vor Storstue hjemme. Læreren var stadig uexamineret. Den første, jeg kan hudske, var Murer om Sommeren. Foruden Religion, Oplæsning, Regning maatte vi lære Salmer udenad. De to store Stykker i Balles Lærebog: »Paa S. levnes kun liden Tid til Omvendelser« o.s.v. var strænge at faa banket ind udenad. De tolv smaa Profeter: Horian [Hoseas], Joul [Joel], Amur [Amos], Abedias [Obadia], Jonas, Mika, N ... o.s.v. var heller ikke lette. Frederik og jeg var ogsaa i Skolen Kammerater og sad øverst. Vi havde faaet en ny Lærer Peer Boutel, der var lidt aparte; en Dag var han blevet klippet, som vi syntes, temlig tæt, og Frederik sagde da »han var skjijengal«, herover kom vi istedetfor at lære til at le, og før vi vidste af nogen Ting at sige, fik vi en saadan Sinkadus af Peer Boutels Spadsererstok over vore ulykkelige Unævnlige, at vi hoppede begge høit i Veiret. Denne Handling foregik helt i Stilhed, der blev ikke sagt et Ord. Historie og Verdenshistorie, Botanik og Geografi lærte vi ikke; kun de 17 Hovedstæder i Europa lærte vi udenad. Vi kjendte fra Skolen af saa at sige ikke et Træ eller Busk. Denne mangelfulde Undervisning generede mig senere meget, baade da jeg skulde tage Examen i Officersskolens næstyoungste Klasse og ogsaa senere, da jeg maatte underkaste mig Præliminærexamen for at komme ind som Veterinærelev paa Landbohøiskolen.

Der siges at Fattigfolks eneste Fornøjelse er at have Børn. Paa denne fattige Egn Høgild var der mange Børn; vi var saaledes 9 Søskende levende; men til at undervise det store Antal Børn, var der kun een – uexamineret Lærer, der jo slet ikke kunde overkomme Arbeidet. De største af Børnene blev derfor sat til at skulle læse med de yngre.

Fader skyldte nogle Penge til min Gudfader og Gudmoder Niels Madsens i Svenstrup pr. Holstebro. De Penge blev jeg sendt afsted med. Jeg var den Gang antagelig 8-9 Aar gl. Forsendelsen blev syet ind i min Trøie, og da mine Stadsbukser ikke var fine nok til saa lang en Tour, godt 3 Mil,² maatte Moder ned at laane Buxer hos Møllerens Frederik. Jeg havde aldrig været paa den Tour før eller i det hele taget saa langt

hende. Fader skrev saa Navnene op paa de Byer, jeg skulde passiere; saa kunde jeg spørge Vei til næste By. Jeg havde selvfølgelig Melmad i Lommen. Jeg kom paa den Maade henad Eftermiddagen til den store Landsby Sevel med en saa dundrende Hovedpine at jeg ikke kunde gaa længere i den stærke Solvarme. I en Gaard turde jeg ikke gaa ind, og kravlede da hen til et hvidkalket Hus paa Høire Haand og klagede min Nød. Den skikkelige Kone fik mig da i Seng – da jeg var færdig med at kaste op – en deilig Seng med hvide Lagner. Hjemme brugte vi uldne Lagner. Jeg faldt strax i Søvn, og da jeg havde udsovet og faaet Kaffe, viste Konen mig Veien til Svenstrup, der for min barnlige Fantasie stod for mig som det forjættede Land, der flød med Mælk og Honning; og jeg blev heller ikke skuffet, min Gudmoder og Hendes vidste ikke alt det Gode, de ville gjøre mig. Aa! Jeg syntes, det var saa deiligt, jeg havde aldrig kendt noget saa skjønt. Det var med Sorg i Sind, jeg efter 2 Dages Forløb maatte vende tilbage til Høgild – og aflevere de laante Buxer til Møllerens Frederik med Tak for Laan.

Tiden gik saa paa sædvanlig Vis med dygtig Arbeide til »Pair«, han maatte ud med Lisberth for at lære at pløie; naturligvis med Stude og en gammeldags Hjulplov, jeg kunde lige naa at faa fat paa Haandtagene, og Lisberth kørte Studene. Det varede ikke heller ret længe, før jeg selv ogsaa maatte være Kudsk med de store Plovstude, der kunde følge Turen selv. Lisberth maatte saa ud med et Spand yngre Stude, der ikke var alt saa drevne.

Jeg skal omtale en Begivenhed en regnfuld Dag med Blæst i November Maaned, der gjorde et vældigt Indtryk paa mit barnlige Sind. Fader fiskede en Del i Karup Aa, der løb gennem vor Eng. Det var Lax og Ørreder, der fangedes her. Fader stod op Kl. 2 om Natten og gik ned til Aaen. Paa den Tid drev Fisken mod Strømmen, det kunde sees paa Vandoverfladen. Saae gjaldt det om i en Fart at komme af Vesten og faa den hængt paa den øverste Ende af Lysterstagen og vifte foran Fisken, der herover blev bange og søgte efter Ly ialtfald med Hovedet; et saadan Ly var Stillet an i Aaen, og her flød saa Fyren ind: Et saadant Ly kaldtes »Æ Staaen«; den blev saa omringet med Toggeren³ – og »Bæstet« svømmede saa ud i Garnet. Se hvilken Fryd, naar man saa trak en saadan spillende »Svend« op paa Land. Den største, jeg mindes, der blev fanget veiede 22 lb.⁴ Det var om Sommeren; om Efteraaret fiskede man med Lyster.⁵

Det var altsaa i November, Far og en anden Mand havde været ude at fiske og kom Hjem vaade og forfrosne. Søster Karen havde godt Fyr paa, hun var ved at støbe Lys. De fik saa noget at spise, og for at blive rigtig varmet op, bagefter en Kop Kaffe. Saa gik den anden Mand ud, og da han ikke kom ind igjen, tog Fader Lampen og vilde ud at se efter ham.

Lampen blæste ud, men Fader kunde i Mørket se, der laa noget i Gaarden, han løb derhen og der laa Manden og var Død med Ansigtet ned i en lille Plask Vand. Vi fik ham saa baaret ind i Storstuen og lagt op paa Skolebordet. Der blev sendt Bud til Resen (1/2 mil) efter Sognefogden – og der skulde Bud til Doctor og Herredsfoged i Viborg (3 mil), og jeg skulde saa i Nattens Mulm og Mørke løbe til Viborg med Bud. Men jeg var bleven saa forskrækket, at det turde jeg ikke, og et andet Bud maatte afsted. Doctor Berg og Herredsfogeden kom imidlertid først 3de Dagen efter. Jeg skulde saa efter Synet køre Liget hjem til Konen, det var blevet noget mørkt, og Blæsten rev Dækkenet bort. Aa! Hvor jeg var bange.

Vor gamle Pige slog mig nu ikke mere, jeg var bleven for stor, og lod hende forstaa, at jeg vilde slaa igjen. Jeg troer ogsaa, hun var lidt stolt af mig, saa godt jeg kunde pløie. Hun havde jo lært mig det.

Om Vinteren skulde jeg gaa til Præst til Vrou; men hertil var halvanden Mil. Jeg blev saa fæstet for et Aar til Agerbæk i Resen. Derfra til Vrou var der kun 1 Mil. Det var jo et stort Pluds for mig. Vinteren gik udmærket, selv om Turen maatte begynde i Mørke; men det hjælper saa godt naar man er flere ifølge. Navnlig Hjemturen var morsom med Skridning paa Isdammene. Veien var ellers kedelig omtrent ene Hede. Den sidste Dag vi var ved Præsten skulde der ofres, jeg tror nok, jeg gav en Daler; men saa kom vi ogsaa ind til Madammen og fik Vafler; vi syntes nok, de var noget tynde, og jeg kom til Skade, der hængte 2 sammen. Det fik jeg for resten at høre ofte senere. Frederik og jeg stod øverst paa Kirkegulvet. Frederik som No. 1.

Vogterdreng

Om sommeren vogtede jeg Kreaturerne paa Agerbæk og morede mig med i min Ensomhed at rette Snore for Agerhøns ved Deres Reder, naar Hønen var fanget, kom jeg hjem med den og hendes 4 æg, der blev bagt i Pandekager, forsaavidt de endnu var friske. Jeg havde aldrig været syg med Undtagelse af Hovedpine en Gang imellem; men denne Sommer fik jeg i temlig høi Grad Koldfeber – en Sygdom, der næsten ikke kendes mere her, siden Dræning og Grøftning af de sure Jorder. Jeg havde Feber og fantaserede. Doctor var der jo ikke tale om at faa hentet – jeg maatte jo komme mig af mig selv, hvilket jeg ogsaa gjorde. Der var i det hele taget næsten aldrig Tale om at hente hverken Læge eller Dyr læge derude paa den fattige Egn og det gjordes sædvanligvis heller ikke nødvendig, thi der levedes et sundt Liv efter Mundheldet: arbeide sig træt, spise sig mæt og sove sig let. Det var kun i Barselsaffærer, der var Tale om at hente Læge. Jeg mindes kun engang vi havde Dyr læge hjemme, det var en Børkrængning,⁶ det var galt med hos en Ko.

Det var Dyrlæge Lorentzen fra Viborg, der kom derud. Der var ingen nærmere. Jeg syntes det var noget forskrækkelig noget, og anede ikke, hvorofte jeg selv senere kom til at udføre lignende Forretninger.

Det ensformige Hyrdeliv hos min Faders Slægtning i Agerbæk tiltalte mig ikke, skjøndt Eierinden, Enken Inger, Datteren Mette og Søren var meget gode og elskværdige overfor mig; og jeg vilde da hellere være der end Hjemme. Jeg var imidlertid blevet fæstet fra November af til min Gudmoder og hendes mand Niels Madsen i Svenstrup. Det »Paradis« jeg for nogle Aar maatte forlade, da jeg havde været derhenne med Pengene. Skjøndt jeg var glad for at være der, var det neppe som før, da jeg var der som lille Dreng og som Gjæst med Pengene. Jeg skulde nu passe Kreaturerne om Vinteren med andre Ord, jeg var Røgterdreng. Om Sommeren skulde jeg gaa med til Arbeide: bruge Heste, trille Tørv ud m.v.

Her fik jeg min første Forelskelse i Datteren Madssine. Det gik saa nogenlunde, jeg var svært paa Tærne med at passe hende op bære Vand og Tørv ind o.s.v. o.s.v.. Men jeg havde en Søndag et slemme Uheld; jeg vilde ogsaa hjælpe Madssine at malke ude i Gaarden. Og den «Uting» af Ko satte det nærmer Bagben i min Spand, væltede mig af Malkestolen, saa jeg trillede hen av Gaarden, og Madssine og de andre grinede, saa det var for mig en Gru – Madssine ikke Mindst. Der fik min unge Kjærlighed et Grundskud; som den aldrig forvandt: »Hvor de Kvinder kan være troløse«. Niels Madsen havde kun Døttre; Karlen Jens var forelsket i en af dem Mette Marie, og hun drev Løier med den sølle Jens; lagde en oppustet Tarm i hans Seng o.s.v. Mette Marie blev senere gift med en Gaardmand. Jeg var med til Brylluppet, det første i mit Liv. Det var da forskrækkeligt saa meget godt, vi fik at spise og Søsterkage med hjem i Lommetørklædet. Niels Madsen var en flittig Kirkegænger; men det tog undertiden vel lang Tid for samme Hr. Niels: Han kom ind til Høkeren ved Siden af Kirken. Det gamle Ord »Hvor der bygges et Bedehus; bygger Fanden ved siden af en Kro« gik ogsaa her i Opfyldelse.

Da jeg var stor og stærk samt nem paa Næverne maatte jeg tage fat paa alle forefaldne Arbeider: trille Tørv ud, sprede Gødning o.s.v. Paa Gaarden var der et par 2 Aars Plage der kildrede min Ærgjerrighed, da jeg omsider blev tiltroet til at køre med dem, ja endog tilmed at pløie for Husmændene.

Saadan gik Somren. Gaarden blev solgt, og der blev bygget et Husmandsbrug paa en frilagt Parcel af Marken. Jeg blev Oppasser for Murerne, Tømrerne og stak op for Tækkemanden. Tiden gik hurtigt og godt, og jeg var lykkelig ved min Ungdom, og at der blev taget Hensyn til den raske Dreng. Livets Alvor og Bekymringer for Fremtiden var endnu ikke gaaet op for mig.

Mine gode Gudfolk var nu blevet Husfolk, og de havde ikke mere Brug for mig. Jeg var ikke saa meget glad for igjen at komme Hjem; men der blev ikke andet for, jeg samlede mine faa Eiendele i en Bylt med en Snor omkrig, tog den paa Nakken og begav mig den første November paa Vandring ca. 3 Mil efter Høgild til. Nu skulde min Broder Christen og jeg holde Karl ude. Vi skulde saaledes tærskes Sæden, køre Byg o.s.v. Hermed gik Tiden.

Moder blev meget syg, og vi maatte have en Læge fra Kjellerup. En Nabomand hentede ham, der var ca. 3 Mil, og saa skulde jeg om Aftenen køre ham til Skovfogedboligen: Stendalsgaard. Vi havde nu faaet Heste. Det blev saa mørkt at jeg maatte blive Der om Natten. Doctoren kunde imidlertid ikke holde Liv i min kære Moder, hun døde⁷ – og jeg blev Begravelsesaftenen budet til at køre til Holstebro samme Nat for om Morgenens at melde os til Tyskerne,⁸ hvis Bagage Vognene skulde køre til Viborg. Vi var flere ifølge og det var svært over Haderup Hede. Det blev saa mørkt. Jeg blev udtaget til at skulde gjøre Turen til Viborg ca. 7 Mil paa een Dag med Forpleiningsfolk. Det var en stræng Tour for Hestene, og jeg spekulerede paa at blive fri. Den ene Hest havde stadigt et Tykt Bagben; dette viste jeg Tyskerne og fortalte dem, at Hesten ikke kunde holde ud til Turen paa en Dag. Saa blev jeg fri, og kom Dagen efter til at køre med Tornystere. Men der kunde jeg snart have faaet Klø af Bajonetskederne. Jeg kørte i stor Kassevogn, og for ikke at blive forlæst, havde jeg hjemme taget Bagsmækken af. Jeg havde saa et Vognskrin for i Vognen og en aaben Agestol midt i. Der blev saaledes ikke Plads til megen Bagage. Tyskerne kjørte Agestolen hen over Vognskrinet, og mens de fjernede sig, skubbede jeg Agestolen tilbage. Dette gentog sig 3 Gange, men saa raslede de med Bajonetskederne; saa turde jeg ikke mere. Slap vor Mad op, blev vi forpleide af Fjenden. Forpleiningen bestod da mest af sort Kaffe uden Sukker og Fløde og Smørrebrød. Vi var nogle Skridt bagefter de marcherende Tropper. Den 1st Dag kom vi omtrent Halveien til Hagebro, hvor Indkvarteringen fandt Sted i de omliggende Eiendomme. Jeg kørte hjem og mødte næsten Morgen til Turen til Viborg. Ankommen der dannedes en Vognborg. Vor Nabo og jeg fik Plads ved en Udvej og i et ubevogtet Øieblik saa vi vor Snit til at forsvinde i stor Fart udaf en Hedevei ud i Alheden. De fandt os ikke.

Udlængsel – studietid

I Hjemmet havde jeg stadig Udlængsel; jeg spekulerede paa mange Ting blandt andet paa at blive omreisende Uldhandler; men hertil skulde der bruges Penge, og dem havde jeg ikke. Min Broder Christen havde en Tid været paa Friseminarium i Gjedved; men var nu kommet paa Ham-

merum Friseminarium. Han talte med mig om at komme der paa Høiskole.; »saa kan Du faa en Forvalterplads«, sagde han. Der skulde næste Søndag være et stor Møde i Thorning, til dette Møde vilde de saa komme fra Hammerum, og saa skulde jeg mødes med dem der. Jeg spiste mit Ællebrød fik en Melmad i Lommen og begav mig aarle Søndag Morgen paa Vandring over Alheden ad en kun lidt brugt Hedevei. Det var taaget Veir, Solen saas svagt, men efterhaanden som den kom høiere paa Himlen, lettede Taagen og det blev det deiligste Efteraarsveir. Jeg havde en Fornemmelse af, at jeg nu stod ved et Vendepunkt i mit Liv, da jeg sad midt paa den øde og stille Hede paa en Veikant og spiste min Melmad. Jeg følte, at jeg var ved at sige Fædrehjemmet Farvel og vilde ud og prøve Vingerne paa egen Haand.

Efter Mødet i Thorning tog jeg med Eleverne om Aftenen til Hammerum, det var en lang Vei men Humøret var godt. Det gik ganske vist stille, Vognen var svært laisset. Jeg blev Elev nogle Dage for at prøve, om det Liv vilde smage mig. Jo! Det syntes jeg godt om. Jeg skulde naa hjem til Fader, for at faa Lov til at komme paa Høiskole. Der skulde jo Penge til, og dem maatte Fader jo rykke ud med. Der var atter ca. 3½ mil at gaa, men det betød ikke noget den gang. Fader var ikke saa meget glad for Sagen. Naar jeg nu reiste bort følte han sig endnu mere ene, siden Moders Død. Men da jeg havde Lyst til det vilde han heller ikke sætte sig imod; men saa blev han nødt til at fæste en fremmed Karl.

Han kjørte mig saa til Gjelleruplund, hvor Christen med et laant Køretøi kom og hentede mig. Ved Afskeden der havde baade Fader og jeg Taarer i Øinene, og det er med Vemod jeg endnu mindes Afskeden *der* med min gode gamle Fader, der med Sorg i Sind ene vendte tilbage til Ensomheden. Det varede imidlertid ikke længe, før Fader en skøn Dag kom ridende paa den brune Hoppe for at se til sine Sønner. Aa! Hvor dette Besøg glædede mig. Fader talte med vor Vært Gaardeieren og Lærerne, de vare alle yderst imødekommende overfor den gamle hvidhaarede Mand, og Fader red efter et Par Dages Forløb tilbage glad ved den Ros, Lærerne Jeppesen og Thomas Nielsen – senere mangeaarig Folketingsmand – havde givet hans Dreng. Jeg begyndte i Høiskoleafdelingen; men det varede ikke længe, før jeg kom ind i yngste Seminarieafdeling, »Der lærer Du mere og kan nok følge med« sagde Thomas Nielsen.

Jeg var der sammen med min Fætter V. – senere Lærer i Silkeborg og Jens Madsen, senere Skovrider. Han var i den Alder noget fløset; men saa fik han nogle Knubs, og saa var han Kureret. Vinteren gik udmærket godt, jeg har altid befunden mig vel ved at lære noget.

Mens jeg var hjemme, fik jeg min anden Forelskelse i Møllerens Dat-

ter Anna; men den var uheldig, hun gjorde kun Nar af mig, der var et par Aar yngre end Hende, saa jeg maatte se, at glemme Hende, hvilket forresten gik let nok, da jeg var kommen paa Høiskole.

Om Foraaret var Vinterskolen jo forbi; men da jeg ikke havde Lyst til igjen at komme Hjem, reiste jeg til en Fæstemand i Viborg, der skaffede mig Plads som Forkarl paa Ravnholt, en Nabogaard til Palstrup. Manden hed Futtrup og var noget hidsig. Vi stødte sammen en Dag nede i en Dal i Nærheden af Palstrup Skov. Han var saa urimelig, at jeg meget vred, smed Tømmen og traadte hen til ham med knyttet Næve, og havde han ikke holdt Mund og retireret, er jeg bange for, at han havde faaet nogle Tærsk. Mit Jyske Bondeblod var kommet i Kog. Om Eftermiddagen blev jeg inviteret i Familien til Kaffe, og han sagde: »en Hund skulde ikke gø af det«. Siden kunde jeg gjøre omtrent, som jeg vilde.

Paa Ravnholt gik jeg foran i alt forefaldne Arbeide som det sig hør og bør for en rigtig Avlskarl. Jeg saaede, spredte Kunstgjødning og Sæden, altsammen med Haanden.

Soldatertiden

Om Efteraaret skulde jeg til Session og tog derfor ikke Plads for Vintren. Paa Sessionen sagde Udskrivningschefen »noget om en flot Knægt«. «Han skal være Gardist, bare han er stor nok, Sergent!, maal ham saa høi, De kan. 67¹/₂ Tomme«, blev der raabt. »De skal være Gardist, træk nu ikke for høi et No.« Jeg blev saa Gardist paa det samme Nummer.

Jeg mødte næste Foraar 1869 den 30. Mai paa Garderkasernen og blev tildelt Rekrutnummer No. 40 ved 3de Companie. Tonen blandt Underofficererne var endnu den Gang noget raa. Jeg husker f.eks. en Dag ude paa Nørrefælled at en forhenværende Spilledreng, der under Vaaben var bleven Underkorporal og uheldigvis min Tropsfører, dyppe- de Fingren i en Kokasse og kommanderede mig til lukke Munden op, hvilket jeg naturligvis ikke gjorde – saa han maatte tørre Fingren af anderledes. Da vi fik Hvil, gik jeg hen til ham og fortalte, at det var ifølge Hærloven, at jeg aftjente min Værnepligt ligesaavel som han. Han bad mig holde Kjæft. Jeg sagde Nei; det var kun, naar jeg var under Kommando. Han fortrød det bitterlig senere. Han blev senere »Magatender« og trakteredede med Portvin, for det skulde være glemt.

Rekruttiden var ikke altid saa morsom; men Rigsdagsmand Jens B.'s Forespørgsel i Folketinget angaaende Befalingsmændenes Opførsel over deres Undergivne havde allerede gjort sin Virkning. Var der en stakkels Synder, der skulde have Stroppe- tur, skulde det altid ske midt inde paa Rosenborgs Excercerplads ikke for tæt ved Stakittet indtil Ro-

Peter som gardist, 1869.

senborg Have; thi derinde kunde der jo gaa en Jens B. eller lignende Størrelse. Rekruttiden kom jeg godt over, jeg blev kun meldt en Gang til Straffeexersits og det var saa rent uforskyldt, hvorfor jeg heller ikke mødte; men det kunde snart være gaaet galt. Det var en Lørdag Middag, en Sergent Sanderhof skulde muntre Troppen.

Søndag Morgen havde vi samme Sergent til Parade. Jeg sagde saa til Sidemand Jørgensen – jeg skrev Kjærestebreve for ham, han var ikke god til at skrive – »inviter Sergenten paa en Gjenstand i »Makatutten« og spørge ham, om han til Compagniet havde meldt Rekrut No. 40«. Det havde Sergenten endnu ikke gjort; men nu efter endt Parade skulde han hjem at gjøre det. »Det skulde Du Hr. Sergent ikke gjøre, for denne Rekrut er et sølle godt Fjols, der ikke har forstaaet det.« Og saa blev Sergenten gjort saa fuld, for mine Penge naturligvis, at han maatte bæres op. Og saa glemte Sergenten at faa No. 40 meldt til Compagniet.

Korporal Peter Christensen

Om Efteraaret blev jeg udtaget til Underkorporal, og da jeg skulde ligge inde alligevel, meldte jeg mig til Korporalskolen – det tog jo lige lang Tid, og man fik flere Kundskaber. Men for at blive optaget der, skulde vi underkaste os en Examen, som jeg slap heldig over.

Den Vinter var vi hel fri for Øvelser. Til Julen fik jeg Orlov at reise Hjem i Bjørnehue o.s.v. Det var jo morsomt. Søster Karen havde faaet af Møllerens Anne saa mange Spørgsmaal om naar »Pair« kom hjem, og Karen havde inviteret hende den Aften, jeg kom. Da gjorde hun ikke Nar af mig tvertimod; men nu var »Pair« voxet hende over Hovedet trods Haandtryk og forelskede Øiekast. Den stakkels Anne skrev til mig senere; men jeg tror ikke, jeg fik svaret.

Min Orlov var nu forbi, men da vi kom til Nyborg, var der Istransport over Storebælt og [vi] kunde ikke komme over. Nyborg var overfyldt af Reisende; og en Landmand og jeg var ligeved at skulle have gaaet den kolde Nat paa Gaden. Men endelig fik vi en Enkelt seng i et Karlekammer, og vi var glade for det. Næste Dag gik vi saa over med Istransport fra Knudshoved til Halskov. Fiskerne trak Baaden, og for at holde Varmen trak de Reisende med. Da vi kom i land, var vi dygtig forfrosne, og jeg synes aldrig, at en Kaffepuns har smagt mig saa godt hverken før eller senere. Jeg var smaat beslaaet med Mønt; men Forvalteren trøstede mig; han skulde nok lægge ud, om jeg »løb tør«. Jeg havde 36 ører, da jeg kom hjem paa Garderkasernen igjen.

Som Bevis paa Kammeratskab skal jeg meddele: vi havde paa Kommandørskolen en Jernbanemand, han var Præstesøn og for fin til at være Kamerat med os Bønder. Han var kommen paa sygehuset i R. og havde fortalt: »kan De tænke Dem, de sigte uden videre »du« til mig«. Uvillien imod ham blev saa stor, at det blev vedtaget, han skulde have en »bænketur«, af Bajonetskederne paa hans bare Bag. Naar Visitationen paa Stuen var vel forbi; skulde Stueformanden give Tegnet, og alle som en staa op af Sengen. Vagt var posteret ved Døren, at Misæderen ikke skulle slippe ud og søge Beskyttelse i Vagten. Han havde imidlertid mærket Uraad i sidste Øieblik og laa i Buxerne. Det er en raa, grim Afstraffelse, men den gjør altid sin Virkning. Der blev ført Kontrol med, at alle slog. Jeg troer Albertis⁹ Forslag: »Forbryderne skulde have Tæsk paa den Legemsdel, der er nedenfor Ryggen«, vilde hjælpe gevaltig paa Syndikalistførerne¹⁰ f.eks. Næste dag gik Busk – saaledes hed han – paa Hospitalet igjen for at faa Bagen kureret, og det blev paalagt ham ikke at komme ud, før vi havde haft Præsentation for Chefen – han var en daarlig Soldat. Busk kom heller ikke før til Paaskeferien.

Om Sommeren uddannedes Rekrutterne, og jeg kunde ikke ret godt forstaa, hvor tosset jeg selv havde været for blot et Aar siden.

Jeg mindes en Gang, jeg var Vagtkommandør paa Amalienborg, jeg havde sat den Flinkeste af Kommandoen som »Post for Gevær«. Om Natten var jeg ude at inspicere Posten, og da stod »Post for Gevær« og sov. Jeg tog Geværet fra ham, uden at han vaagnede. Geværet hængte

jeg ind i min Vagtstue, og gik saa ud og kaldte paa Manden, der forvirret sprang op – han sad paa Vagtstuen og benægtede haardt, at han havde sovet. »Hvor er Deres Gevær«, spurgte jeg, han løb da hen og tog et af Mandskabets, han paastod, at det var hans. Geværnummeret staar anført i hver Mands Afregningsbog. Saa det var let at paavise, at Manden løi. Jeg var ked af at melde Karlen, for Straffen i saa Tilfælde er ret stor, men tage hans Benægtelse for gode Varer, tiltalte mig heller ikke, han skulde da allermindst aaben bekjende og bede om Forladelse, det vilde han ikke. Dagen efter havde jeg ham i min Trop, han kunde da ingenting gjøre godt nok. Han fik Stropetud, til Sveden haglede af ham, og da hans fysiske Kræfter blev opbrugt, og jeg fortalte ham, at jeg ikke vilde ham noget ondt; men han skulde bekende; saa brød han i Graad og faldt sammen og bekjendte. Saa var vi gode Venner igjen.

Om Somren da den tysk-franske Krig udbrød,¹¹ laa vi i Leir ved Hald; Leiren blev afbrudt paa Grund af Krigen og Tropperne marcherede ned til Grændsen. Garden kom til Fredensborg og overtog igjen Kongevagten, der mens vi var i Leiren ved Hald, besørgedes af Infanteriet. Kong Christian d. Niende tog selv personlig imod os ved Toget og fortalte os om Krigen og om at vi muligvis kom med. Han bød os velkommen med de ord »Velkommen min Garde, tilbage«. Jeg havde bestaaet Korporalskolen og skulle om Efteraaret hjemsendes som Korporal. Capitainen bad mig da om at paatage mig et Aars Tjeneste som Korporal, han talte meget venlig og smigrende og udtalte: »det kan jo være, at De kan blive hjemsendt; men det kan ogsaa være, at De 3 Uger efter igjen kan blive indkaldt, og saa er De mere ked af igjen at faa Trøien paa, og saa faar De ingenting for det. Paatager De Dem derimod et Aars Tjeneste, faar De ved Hjemsendelsen Orlovspenge«. Jeg paatog mig saa et Aars Tjeneste. Heldigvis for Danmark blev vi ikke inddraget i denne Krig; men nu havde jeg jo paataget mig et Aars Tjeneste. Og jeg gik og spekulerede paa at slippe for at gaa paa Vagt hver anden Dag. En god Ven F. V. Madsen raadede mig da til at gaa paa Officersskolen, saa lærte jeg da noget. Han havde gennemgaaet Officersskolen Aaret iforvejen og skulde nu udnævnes til Lieutnant. Jeg var bange for ikke at kunne følge med derude. Han lærte da i nogen Tid Aritmetik og Algebra med mig og fortalte mig, at jeg ikke skulde være bange, det skulde nok komme til at gaa. Jeg gik da op til Capitain Krieger, og fortalte ham Stillingen: »Men Herregud, Nørsgaard« – det blev jeg kaldt ved Compagniet, for der var saa mange Christensener, saa Capitainen ikke godt kunde finde Rede i disse. »De kan jo ikke følge med derude paa Frederiksberg Slot«, hvor Skolen var, »er De Skolelærer eller har De Præliminæreexamen«? Jeg maatte desværre sige Nei til begge Dele; men jeg havde været paa

Høiskole. Der lod ikke til, at han havde megen Respekt for det. Enden blev, at han tilsidst gav efter og udtalte, at naar jeg vilde derud, kunde »han ikke andet end anbefale mig paa det Bedste«. Saa kom jeg paa Officersskolen, og jeg maatte hænge voldsomt i for at følge med. Som Lærer der havde vi blandt andet Chefen, Capitain Baron Haxthausen, Capitain Ravn – senere Marineminister i 22 Aar – Lieutenant C. O. Madsen – senere Krigsminister m.fl. Det var en god Skole, vi fik vistnok flere Kundskaber end paa flere Høiskoler. Men der maatte jo hænges i for os, der ikke var udstyret med ret mange Forkundskaber. En søn af en Overkammerherre kom en Dag hen til mig og bad mig at læse Krigskunst og Algebra m.m. med ham, for det »Satans Skit« var jo ikke til at forstaa; han kom i Huset hos Skolechefen Baron Haxthausen, saa han skulde nok tale min Sag saa godt, at jeg skulde faa en god Examen. Jeg svarede, at jeg døde nok med mig selv og havde ingen Tid at undvære. Om Foraaet da vi var oppe til Examen faldt han. Jeg fik No. 26 af 65 elever. Vi var fire, der havde lige mange Poing, og vi skulde trække Lod, der var Skjæbnen mig ikke god, jeg fik No. 4, og fik saaledes kun No. 30 af de Bestaaende. Jeg mindes, da vi skulde have Juleorlov, skulde vi først ned til Baronen og høre vor Skudsmaal. Vi vare ængstelige; thi var Karaktererne ikke gode, vankede der ingen Orlov; vi skulde blive paa Slottet og repitere. En Kollega fra Christianshavn var inde før mig og han kom næsten grædende ud, foruden at han blev nægtet Orlov, blev han tiltalt meget haardt. Skjælvende traadte jeg ind. Baronen var bøs og ubehagelig – jeg kan hudske, jeg stod og tænkte paa »han kan da ikke slaa mig ihjel – »Naa!, der er Korporal Nørgaard fra Garden«; »vel Hr. Baron«, »jeg er ikke Baron for Dem, jeg er Deres Capitain«. »Vel Hr. Capitain.« Capitainen saa saa efter i Bogen, og jeg rystede paa Benene, da han atter rettede Brillerne paa min »Ringhed«, denne Gang med lidt mere Mildhed i Udtrykket. Han holdt inde lidt og betragtede mig skarpt. Jeg tænkte, nu kommer Skyllen strax; men der kom ingen Skylle tvertimod, der lyste en vis Velvilje ud af hans Blik; »Ja Korporal Christensen fra Garden, Lærerne roser Dem, og jeg kan kun sige at bliver De ved med at vise samme Flid, skal De nok komme igjennem, De har Orlov som de andre«. Det kan nok være, det lettede, som om en Sten var falden fra mit unge frygtsomme Hjerte. Det var jo ikke saa behageligt at faa begyndt igjen efter Ferien; men nu havde jeg godt Mod. Jeg gik saa op til min gamle elskværdige Capitain fra Garden; han var meget elskværdig og udtalte sin Glæde over, at jeg kunde følge med derude paa Frederiksberg Slot; han havde forhørt sig mig angaaende.

Som Rekrut ved Garden var det almindeligt, at Fritiden blev benyttet til Kortspil ude i »Magnetutten«. Jeg fik imidlertid en Dag Øie paa et Op-

To løjtnanter i Viborg, 1871. Peter (siddende) og hans bror Tengsted.

slag i Brandstuen; en Skolebestyrer Vest paa Vesterbro indbød Rekrutterne til Aftenundervisning. Jeg entredede strax. I Begyndelsen var jeg lidt ked af at jeg kom til at sidde sammen men en fedtet Trankusk, der ovenikøbet havde lidt skjæv Hals, jeg undsaa mig ogsaa noget ved at følges med ham paa Gaden, naar vi gik derfra. Han var fra Vindt Mølle, og der var saa ikke saa langt mellem vore Hjem. Den Uvilje, jeg til at begynde med, nærrede imod ham faldt strax væk, da jeg lærte Christen nærmere at kjende, jeg blev trods hans fjedtede D...¹² glad for ham. Lad mig sige med det samme, han blev efter flere Aars forløb min Svoger.

Om Foraaret kom vi fra Officersskolen tilbage til Afdelingerne, hvor jeg havde det saa udmærket godt. En Times Gymnastik hver Formiddag, og naar Veiret var Godt, lidt Svømning.

Løjtnant Peter Christensen

Om Efteraaret blev jeg saa udnævnt til Secondlieutenant og ansat ved anden Bataillon Sølvgadens Kaserne. De bedst bestaaede af Aspiranterne fik Lov at blive i København, de daarligste kom til Provindserne. Iføl-

ge et gammelt Løfte til en af Kammeraterne en Sognefogedsøn fra Sjælland byttede vi. Han var bleven fortsat til Viborg. Nu var jeg ked af at gaa tilbage til Landbruget som ret og slet Bondekarl, og det lykkes mig ikke at faa fat paa noget andet, uformuende Søn [som] jeg var. Jeg forsøgte mig med at oprette en Skytteforening ude i Almind. Min Fætter Lærer Vittrup's Ide. Den gik ikke. Jeg fik en Maaned's Orlov med Gage. Senere lod jeg mig Hjemsende for i Tide at redde Orlovspengene. Jeg var jo Jysk, og den Første der kom til Verden af den Slags skal have sagt: »Dér er Nord, her er a, hvor er mi Madpose«. Jeg kunde stadigvæk ikke finde noget Attraaværdigt for mig, søgte saa om at komme ind i Tjenesten igjen, og jeg skal ikke nægte, at jeg blev glad, da min Ansøgning blev bevilget. Jeg var blevet ked af Ledigangen, der jo ikke førte til noget. For at faa saa meget ud af Tiden som muligt søgte jeg om at blive optaget som Elev i Officersskolens næstnyngste Afdeling. Der gik jeg saa et helt Aar uden praktisk Øvelse. Det var en god Skole; men her kneb det med mine Forkundskaber. Jeg kom til at reste nogle Poing i at have bestaaet, jeg kunde jo som flere andre have gaaet om igjen, hvad jeg ogsaa tænkte paa. Jeg kom saa til at gjøre Tjeneste ved Bataillon'en i Viborg igjen, læste privat Sprog m.m. hos min Capitain, der ingen Betaling ville have for Undervisningen.

Handelsmand Peter Christensen

En Dag læste jeg et Avertissement i Viborg Avis angaaende en Plads som Reisende paa Landet for at opkøbe levende Dyr til Export; det var navnlig Svin, der skulde siden til Hamborg. Lønningen var 1200 kr. og 10% af avancen, samt en Ridehest. Der var 32 Ansøgninger og deribland en Baron. Købmanden tilbød mig Pladsen. Jeg gik saa op til min Oberst og fortalte ham Forholdene, og spurgte om jeg kunde blive Hjemsendt; det kunde jeg nok; men jeg havde havt 3 Maaneders Orlov med Gage og jeg skulde saa have én Maaned uden Gage. Det blev jeg imidlertid eftergivet, købte en fin Sadel hos en Overretssagfører samt for Købmanden en foxrød 5 Aars Vallak utilredet. Jeg havde lært at ride paa Officersskolen, og det varede ikke længe, før jeg fik Fyren til at gaa baade med Sadel og Tømmer. Starten var god. Jeg mindes, at jeg paa et meget stort Fedesvin fik ca. 40 kr i Avance. Jeg fik paa den Conto flere billige Toure til Hamborg med Svinene. Det pinte mig imidlertid, at enhver raa Bondekarl kunde optræde som Konkurrent, og mine Tanker var stadig ude at speide efter noget andet. Paa en af mine Ridetoure var jeg kommen til Thorning og overnattede hos en hjemsendt Premierleutenant, der havde købt Gaard, og nu var Landmand. Han fortalte mig, at der hos Hedelskabet var en Plads ledig som Skovrider paa Høgdgaard under

Premierløjtnant Peter Christensen, 1871.

Selskabet, samt at Capitain Dalgas p.t. var paa Preuslev [Preislers] Hotel i Viborg. Saa snart jeg var kommet hjem og havde faaet Sporerne taget af og den støvede Dragt skiftet med mit Militærtøi, opsøgte jeg Captainen, der var meget imødekommen efter han havde læst mine Anbefalinger. Jeg spurgte om jeg kunde komme i Betragtning, da jeg jo ikke var plantningskyndig: »det skal vi nok lære Dem«, sagde han. Vanskeligheden vilde formentlig blive, om jeg var pengestærk nok til at besætte Skovridergaardens ca. 30 Kreaturer. Foruden Løn skulde jeg have frie Benyttelse af Gaarden. Selskabet betalte alle Udgifter og forlangte kun et Værelse til dem selv, naar de var paa Egnen. Besættelsen mente jeg nok at kunde komme over ved Familiens Hjælp, og Captainen raadede mig saa til strax at give ham min Ansøgning og gav mig godt Haab. Jeg skulde saa se, om jeg kunde faa min gode gamle Fader til at gaa »i Ilden for mig«; hvilket jeg var vis paa. Pladsen skulde tiltrædes saagodtsom strax; og jeg var glad. Her laa jo en Fremtid for mig. Om Torsdagen fik jeg gjennem Captain Schultz Hilsen fra Dalgas, at jeg var først paa Listen og kunde omtrent være sikker paa at faa Pladsen, jeg kunde godt begyn-

de at gjøre mine Forberedelser, om Fredagen skulde det afgjøres: Men hvorlænge var Adam i Paradis; om Onsdagen fik jeg Brev fra Dalgas: »han beklagede meget, at han ikke kunde, hvorgjerne han end vilde, ansætte mig.« I sidste Øieblik kom en Ansøgning fra en Gartner fra Friisenborg med Anbefaling fra Grev Friis, der var med i Bestyrelsen. Gartneren fik saa Pladsen. Saa stod jeg Der igjen og maatte atter sadle min Ganger og ud i Landet for at købe Svin.

Om Søndagen red jeg tit ud til Vindt Mølle for blandt andet at besøge min syge Kammerat fra Vest's Efterskole ude paa Vesterbro i København. Der var saadanne flinke Folk derude i den Mølle. Jeg tænkte ikke den Gang paa, at den knap voxne yngste Datter Laura senere skulde blive min Kone, skjøndt den meget unge Møe ogsaa den Gang saa ret fix ud. Jeg spekulerede og spekulerede; men Intet viste sig i Horisonten, og jeg red videre paa min foxrøde Ganger, der nu omtrent var tilreden.

Dyrlæge Peter Christensen

Jeg havde, da jeg kom paa Høiskolen i Hammerum, tænkt paa at læse til Landinspektør – jeg var jævn god til at regne – men saa tænkte jeg igen, det var vist bedre at læse til Dyrlæge. Thi en Mand lod kun en Gang sin Gaard udstykke; hvorimod det var ikke umuligt, at hans Hest, Ko eller Gris kunde blive trængende til Dyrlæge mere end en Gang, og saa blev Beslutningen taget i mit store Bondehoved, at jeg vilde læse til Dyrlæge men Pengene, og Optagelsesexamen! Jeg sendte saa Ansøgning ind til Undervisningsraadet for Veterinærskolen ledsaget af mit Examensbevis fra Officersskolen, og bad om at blive optaget som Elev uden Præliminærexamen. Men det blev mig nægtet. Der stod jeg saa atter overfor Modgang. Jeg havde i Viborg en Fætter, der var Snedker; han vilde til København, og da Ægteparret ingen Børn havde, troede han nok at kunde give mig fri Kost og Logi, til jeg havde taget min Examen. Fader lod optage en Prioritet i den magre Hedegaard, og Pengene blev sat i Bikuben, saa kunde jeg tage af dem, men sparsomt, ellers vilde de ikke forslaa ret længe. Det skulde være en Nødskilling. Se! Saaledes skulde Veien være Lavet til Landbohøiskolen, hvor jeg ankom til November, og tog strax fat paa at læse til Præliminærexamen. Da jeg i det Væsentlige havde Kundskaberne, tog jeg Forberedelsesexamen strax efter Nytaar. Jeg tog saa for Alvor fat paa Studierne paa Veterinærskolen. Jeg fik efter nogen tids forløb Anbefaling fra samtlige Lærere paa Skolen. Med disse henvendte jeg mig til det Classenske Fideicommis om Understøttelse, og fik saa herfra 20 kr. om Maaneden. Paa Skolen fik jeg foruden fri Undervisning ogsaa i Understøttelse 20 kr. maanedlig. Jeg var nu ved at kunne paa lidt nær klare mig. Min gamle Ven, nu afdøde Slagtermester

Dyrlæge Peter Christensen,
1879.

Henriksen i Viborg laante mig ogsaa Penge, uden at han var til at for-
maa at tage Sikkerhed derfor.

Hvor det kan gaa underligt til i denne Verden. Nogle Aar efter kom han
en Aften hjem til mig her i Brønderslev, og spurgte, hvordan jeg nu var si-
tueret – Han havde for længst faaet sine Penge tilbage – Han fortalte mig,
at han ved Spekulation i Landeiendomme var kommen i Vanskelighed,
om jeg nu kunde hjælpe ham strax med 4000 Kr. Det var mig en stor Glæ-
de at kunne hjælpe ham. Han vilde saa vide, hvad Sikkerhed jeg forlangte;
»samme som Du forlangte af mig – nemlig ingen« – »Ja! Saa kan jeg ikke
tage mod Pengene, for husk paa nu har Du Kone og Børn«, sagde han;«
men jeg har en Plet Jord overfor Banegaarden, som ikke er beheftet. Deri
faar Du Pant.« Og saadan blev det. Han kom igjen paa Fode, og jeg fik
mine Penge. Han var en ærlig Mand, der fortjente Høiagtelse.

Paa Skolen gik det sin jævne Gang; Efter 4½ Aars Læsning tog jeg min
Examen med 1st karakter. Jeg fik Plads paa Hannæs i Tømmerby med
kun 36 Ører paa Lommen og en Bulldog Hund, som min Kapitain ved
Københavns Væbning havde foræret mig. Jeg skulde have 500 kr. aarligt
for at tage Kolik der, dels af Amtet, dels af Kommunen. De 36 Ører yng-
lede ret snart, jeg fik Penge paa Lommen. Jeg leiede mig nu hos en
barnløs Gaardmand 3 Værelser og fuld Kost – den var god – samt den

grovere Vask for kun 30 kr. maanedlig. Da var en Dyr læge allevegne vel anset – thi der var ikke saa mange af dem som nu.

Jeg kom lige fra det urolige og stundesløse København til den mest stille og rolige Plet vistnok i hele Landet, Hannæs, en Halvø mellem 2 Arme af Limfjorden – Nu er begge Arme: Bygholm Veile og Vexløse Veile udtørret – Jeg kedede mig grundigt navnlig til at begynde med; men det varede ikke ret længe; den nye Dyr læge, der tillige var Lieutenant, skulde prøves, og jeg var ret heldig med mine Kure. Jeg blev velset hos Befolkningen, og det skortede ikke paa Indbydelser, og som det forekom mig, navnlig hvor der var voxne Døttre. Jeg havde i tre Aar været indkaldet til Københavns Væbning til Øvelse i 14 Dage, $\frac{1}{4}$ dag daglig. Ved Velvilje af min Oberst blev jeg ifølge egen Ønske indkaldt [hvert] 4de Aar, skjøndt jeg boede paa Hannæs. Min Indkaldelse kom jo fra København. Der var ikke noget at sige dertil, »naar Kongen kaldte, maatte man lystre. Det tog en Maaned for mig; den ene Tour«.

Tidligere var jeg tjenstgjørende ved 29. Bataillon i Viborg og var Gundestrups Lieutenant. I lange Tider havde vi ikke set noget til hinanden, før vi en skønne Dag mødtes ved et Dyrskue ved Bjergby Kro. Jeg skulde da komme at besøge ham paa Gunnestrup, hvilket jeg ogsaa gjorde. Hans Elskværdighed lagde beslag paa mig Vistnok en halv Snes Dage. Jeg kedede mig hjemme.

Der fik jeg at vide, at Distriktsdyrlægepladsen efter den gamle Dyr læge's Død var ledig, og stærk opfordret søgte jeg den. Min Ansøgning var kun paa 8 Linier. Nu pensioneret Statskonsulent Jensen søgte den ogsaa; men trak sig vistnok senere tilbage. Jeg fik saa Pladsen. Men da Beboerne paa Hannæs erfarede, at jeg var af Hjørring Amtsraad kaldet til »Distriktsdyrlæge« i Saltum, sammenkaldte de to Sogneraadsmænd: Chr. Søndergaard for Øsløse, Vexløse og Arup og Lærer Grønlund i Lind for Tømmerby-Lind Kommuner til Sogneraadsmøder, hvor det vedtages at forhøie min Løn af Kommunerne til 800 Kr. aarligt inklusive Amtets tilskud paa 250 Kr., naar jeg vilde forpligte mig til at blive i fem Aar. Jeg skrev da til Amtmand over Hjørring Baron Vedel at jeg paa Grundlag af Tilbudene paa Hannæs ikke mente at kunne tage imod Ansættelsen i Saltum med kun 250 Kr. Tilskud fra Amtet. Jeg fik strax Brev fra Amtmanden, om jeg ikke vilde komme til Hjørring, han vilde tale med mig.

Han stillede mig saa i Udsigt ved Tilskud fra Kommunerne Saltum-Hune, Alstrup, Ingstrup og V. Hjermitslev at forhøie »Distriktsdyrlægelønnen« i Saltum til 500 Kr. aarligt. Da Landet her var større ogsaa vel bedre, tog jeg imod den behagelige Amtmands Tilbud; paa den Maade blev jeg altsaa Dyr læge i Saltum, hvor jeg ret snart fik en god Praxis; det-

te foranledigede Sogneraadsformanden for Saltum-Hune – han var Broder til Dyrslægen i Brønderslev – til at foreslaa nævnte Kommune at trække dette tilbud tilbage, da Dyrslægen ikke behøvede det, og Kommunen var belastet nok i Forveien. Der var Intet at indvende herimod, det var sandt altsammen. Alstrup, Ingstrup og V. Hjerimitslev Kommuner betalte stadig væk.

Den Gang var der ikke saa stor Overflødighed af Dyrslæger, da var det Beboerne, der søgte Dyrslæge, og ikke som nu. I Saltum gik det mig meget godt, jeg var tilfreds. Jeg var nu bleven i Alder godt op i Trediverne, mente at kunne forsørge en Kone. Skriftstedet »det er ikke godt at være alene« kom til at staa for mig. Hos min Værtinde, der havde to voxne Døttre havde jeg det meget godt; men det var dog ikke eget Hjem. Nu gjalt det altsaa om at finde en Dame, der vilde have mig, og som jeg syntes om.

Jeg havde paa et tidligere Tidspunkt søgt Dyrslægepladsen paa Thyholm; jeg var deroppe og gik politisk Tiggengang omkring til de forskjellige Sogneraadsmedlemmer og gjorde mig saa lækker saa det var en Lyst; mine Anbefalinger var Gode, og jeg strammede mig op til min fulde Garderhøide; men »Ak og Ve« dette skulde jeg vist ikke have gjort; thi jeg fik Brev fra den intelligente Formand at han beklagede meget, at jeg ikke fik Pladsen. Husmændene stemte mig ud; jeg var belemret med tre Feil: 1) var jeg ugift; 2) var jeg Lieutenant; 3) havde jeg 1st Karakter som Dyrslæge og var vel som en Følge af alt dette et uroligt Menneske, som de ikke kunde beholde i Længden alligevel. En ældre Dyrslæge med Kone og 6 Børn fik Pladsen. Han var fra Thyholm. Ham var de sikre paa at beholde.

Laura

De to sidste Feil kunde jeg ikke saa godt rette paa, derimod kunde jeg kanske nok, dersom jeg kunde være heldig, rette den første Feil ved at gifte mig. Men »ou est la Femme«. Derpaa gik jeg og spekulerede i længere Tid. En Søndag siger min rare Vært Gaardeier Isak Jensen til mig: »Du skulde tae og gifte Dem Dyrslæge, dette her bliver for kedeligt i Længden«. »Det har jeg ogsaa tænkt paa kære Isak, men hvor skal jeg finde en Pige, der passer mig, hun skal for alt være rar, kjon og helst – have lidt til fælles Bedste, samt være af velstillet og agtet Familie«. »A trouer et, der findes aaler jen her paa Hannæs«. »Haar Dyrslægen ent nogen Fotografier?« Isak havde været Corporal ved Dragonerne i Randers og havde en ret høi Stjerne hos mig. Vi forslog saa Tiden den Søndag Eftermiddag efter Kaffen med at se paa Billederne. »Der er en, hun er kjon og seer saa rar ud«, sagde Isak. Jeg havde nu iforveien tænkt paa

Laura, 1908. Laura kom fra Vindt Mølle lige syd for Viborg. Hendes slægt havde været ejere af denne historiske mølle siden begyndelsen af 1700-tallet. Møllen er stadig i slægtens eje. Møllens historie er bl.a. beskrevet af Evald Tang Kristensen i bogen »Vindt Mølle og dens Ejere«. 1887.

den kønne og rare Pige fra Vindt Mølle; thi hende var det – og hende blev det, der blev Moder til vore 6 nulevende Børn. Og hun har været en god og retskaffen Moder og Hustru. Jeg tog ikke fejl, og Isak saa rigtig.

Til at begynde med boede vi tilleie for kun 100 kr. om Aaret i en tre værelses Leilighed med Staldplads til min Hest. Efter godt et Aarstid købte vi selv et Hus nede ved Gaden med en Temlig stor Have. Der er Børnene paa den ældste og yngste nær fødte. Der var en god Tid. Jeg var i fuld Vigør og havde endog meget godt at bestille. Der boede vi i 14 lykkelige Aar. Velstanden var bleven efterhaanden lidt bedre, saa jeg bestemte mig til at købe den Købmandsgaard, hvori vi endnu boer for 14.000 Kr. Købmandsforretningen med tilhørende Beboerleilighed var endnu i 2 Aar udleiet for kun 800 Kr. aarlig. Da den tid var forbi, flyttede vi selv ind i Leiligheden, og har beboet den siden. Forretningen blev leiet ud til at begynde med, og senere startede jeg selv en Købmandsforretning med Kolonial, Foderstof, Kul m.m. Da jeg vedvarende havde mest Interesse i min Dyrlægepraxis, forsømte jeg Handelen, der i det Væsentligste maatte overlades til de skiftende Bestyrere, der ikke altid var Mønsterfolk og undertiden bragte mig Tab mere eller mindre, ligesom Varelageret blev noget ukurant. Jeg bestemte mig saa til at leie Forretningen ud. Høistbydende blev en Tømmermester, der havde vel lidt Forstand som Handelsmand, og dette i forening med Nedgang af Prisserne paa næsten alle Varer gjorde at han, der desforuden havde en stor

Familie at forsørge, »kørte fast« i forholdsvis kort Tid og maatte søge »Accord«, hvilket imidlertid blev ham nægtet af navnlig to Grunde: for det første var han ikke Handelsmand, han havde aldrig lært Handelen manglede Varekundskab og for det andet var der ikke gaaet 2 Aar, før han blev nødt til at søge Accord eller gaa Fallit. Han handler nu vistnok i en andens Navn, men har kun lidt Varelager.

Jeg har i aarevis været mere eller mindre generet af en Blærelidelse.¹³ I Sommeren 1921 lagde jeg mig ind paa Kommunesygehuset i Aalborg under den dygtige og behagelige Overlæge Christensens Behandling. Jeg maatte ligge der en Maaned, før jeg var rask nok til at blive opperet. Den store og vanskelige Operation varede en god time, jeg var hovedsagelig kun lokalbedøvet, først da »Krandsen« skulde Løs og tages ud, fik jeg »Maske paa«. Det var den værste Time, jeg har oplevet. Bag-efter fik jeg en Saltopløsning indsprøttet i venstre Laar. Det var ikke stort bedre. Derefter laa jeg igjen i en god Maaned, i alt 64 Dage, før jeg kunde komme hjem. Jeg havde da tabt i vægt ca. 32 Lb= ca. 16 Kilo og var mat; men Operationen er fuldstændig vellykket, og jeg tiltager daglig i Vægt, saa det varer formentlig ikke altfor længe, før jer er i min gamle »Duur« med Vished for at denne Sygdom aldrig kan komme igjen.«¹⁴

Afsluttet 23. Aug. 1921. Peter Christensen.

Dyrlægegården 1904.

Dyrslægegården 1910.

Fødselsdagsnotits i Lokalavisen i Brønderslev den 27/4 1921

75 Aar. En af Byens kendte Borgere, Dyrslæge Christensen fylder i Dag 75 Aar. Dyrslægen har boet her i Byen siden 1882 og er saaledes gammel i Gaarde. Han har set Byen vokse fra næsten ingenting til en middelstor Købstad, og han har levet med i Udviklingen, stærkt optaget, som han har været baade af sin Praksis – der tidligere var meget stor – og af meget andet. Denne store Praksis bragte Dyrslæge Christensen i Forbindelse og Forstaaelse med Befolkningen i Oplandet, saa det ikke alene er inden for Bygrænsen, at han hører til de meget kendte Skikkelser.

Foruden sin Praksis har Dyrslægen i Aarenes Løb haft mange andre Ting at tage Vare paa, bl.a. har han som bekendt drevet den Forretning, hvor Købmand Arentsen nu har til Huse. Han er Formand for Brønderslev Banks Bankraad. Desuden har han været med i flere andre Foretagender.

En virksom og dygtig Mand, der nyder stor Anseelse baade i Byen og paa Landet, er det Vidnesbyrd, en af hans mangeaarige Medborgere giver ham i Dag paa hans 75-aarige Fødselsdag, som han desværre maa fejre paa Kommunehospitalet i Aalborg, hvor han i Lørdags blev indlagt for at underkastes en Operation, der antagelig vil finde Sted i næste Uge.

Adskillige af hans Medborgere vil dybt beklage, at han ikke kan fejre denne Mærkedag i sit Hjem her i Byen. Han vilde da selvsagt være blevet Genstand for almindelig Opmærksomhed. Men alligevel vil sikkert adskillige Lykønskninger og Hilsner i Dagens Løb finde Vejen til ham, og

Den ældste datter Annas bryllup i 1916 med dyrlæge Johannessen fra Virum. Fra venstre: dyrlæge Holger Christensen (ældste søn), højskoleforstander Nielsen, Annas veninde: Anna Ørum, lærer Johannessen (Annas svigerfar), grosserer Einer Christensen (næstældste søn) og kone, isenkræmmer Richard Christensen (søn nr. 3), dyrlæge Holger Christensens kone, Peter Christensen, Edel Christensen (yngste datter), dyrlæge Henry Christensen (yngste søn), Laura, Anna Christensen, dyrlæge Lars Arne Johannessen og hans mor. Anna og Lars var mine bedsteforældre.

dertil vil knytte sig Forhaabninger om, at Dyrslægen heldigt maa overstaa Sygdom og Operation og atter komme tilbage til sin By for som hidtil at færdes rank og rask blandt sine Medborgere.

Nekrolog i Vendsyssel Folkeblad 11. Dec. 1921

Dyrlæge P. Christensen afgang Lørdag Aften ved Døden paa Kommunehospitalet i Aalborg i en Alder af 75 Aar.

En af Brønderslevegnens kendte Skikkelser og en af Byens ældste Borgere er hermed gaaet bort. Den kraftige, statelige Mand, som indtil for faa Maaneder siden færdedes rask og ungdommeligt i den Gerning som havde hans levende interesse, maatte nu bukke under for en haard Sygdom, der vistnok allerede i nogen Tid var anset for haabløs af hans nærmeste. I omtrent 40 Aar har Dyrlæge Christensen drevet Dyrlægepraksis i Brønderslev, og i en Aarrække tillige Købmandsforretning. Ved Dygtighed, Sparsommelighed og stor personlig Nøjsomhed skabte han sig efterhaanden en meget god Stilling i økonomisk Henseende. Hans Nøjsomhed som han ikke mindst praktiserede paa sig selv, var sikkert en Fædrearv, født og opvokset som han var i beskedne Kaar paa Heden og som det yngste Barn blandt 9 Søskende.¹⁵ Han maatte allerede i en meget ung Alder passe Faar og Kreaturer paa Heden, og i sin første Ungdom var han beskæftiget ved Landbruget. Paa Sessionen

blev den flotte Karl, som han havde vokset sig op til, taget til Livgarden, og han blev i Trøjen til han fik Løjtnantsuniformen. Militærlivet syntes dog den praktiske Mand at være forgyldt Elendighed, og han gav sig da til at læse til Dyr læge. Han var meget velbegavet og tog sin Eksamen med en flot 1ste Karakter. Da han senere, efter at have praktiseret nogle faa Aar i Hannæs, søgte Distriktsdyrlægepladsen i Saltum, distance-rede han selve den senere saa bekendte Statskonsulent Jensen, med hvem han efter Sigende næsten kunde konkurrere i Hesteforstand. Der var i hvert Fald ikke mange, der var sikrere Hestekender end Dyr læge Christensen. Efter 3 Aars Ophold i Saltum flyttede Dyr læge Christensen til Brønderslev, og her har han Siden i næsten 40 Aar haft sin Virksomhed. Han har her forestaaet Statskontrollen med Kødets og har haft Sæde i flere store Selskaber, og desuden har han i en Aarrække været Formand for Bankraadet i Brønderslev Bank og i det hele taget levet et virksomt Liv. At møde Dyr læge Christensen og veksle Bemærkninger med ham om Dagliglivets smaa og store Begivenheder var altid en Fornøjelse. Der laa gerne en jævn usnobbet personlig Opfattelse til Grund for hans Synspunkter, og hans Udtryksform var ikke almindelig. Hvor hans karakteristiske og til det sidste statelige Skikkelse viste sig, blev der lagt Mærke til den, og det vil betyde et Savn, at den nu aldrig mere vil vise sig iblandt os. Dyr læge Christensen efterlader sig Enke og 6 Børn: to Døtre, gift med Dyr læger, 2 Sønner, der er Dyr læger, og 2 Sønner, der driver Handel.

Efterskrift

Der er vel næppe noget, der er mere kedeligt end at læse andre menneskers slægtsfortegnelser. Født, døbt, konfirmeret, gift, død. Der er den livscyklus, som vi næsten alle skal igennem. Jeg har haft det held at jeg – mest gennem Peter's egen pen – har kunnet tegne baggrunden for en slægts historie. Danmarkshistorien fra 1849-1920 er først og sidst skabt af de enkelte personer, som levede i den – her symboliseret ved Peter og Laura.

Peter kom fra en hedegård ved Karup Å fra en meget stor børneflokk og var vågen og videbegærlig. Han sigtede højere end blot det at blive den næste bonde på gården i Høgild. Han blev løjtnant ved Livgarden, fik præliminæreksamen (realeksamen), uddannede sig til dyrlæge, alt sammen mest for egne midler. Han nedsatte sig i praksis i Brønderslev, blev en kendt mand i Brønderslev i byens »klondyke«-år, efter at jernbanen kom til byen i 1871. Han var formand for Brønderslev Bank, bestyrelsesmedlem andre steder og havde egen handelsvirksomhed (Dyr lægegården).

Tiden 1849-1920 var en svær brydningstid for Danmark. Alle de gamle, velkendte ting stod for fald. På grund af folk som Peter kom der noget positivt ud af det.

Efter Peter's død i 1921 blev Dyrlægegården bygget større og større. Som skoledreng i 1950'erne tilbragte jeg alle mine sommerferier her. Alle, som gik i skole i 1950'erne, husker sikkert den gratis feriebillet, som man kunne få dengang. Min gik altid til Dyrlægegården i Brønderlev, som jeg husker så tydeligt, midt i byen ved den gamle Banegård. Den kæmpestore gårdsplads mellem lagerbygninger og det store bygningskompleks, købmand Johansen's gamle købmandsforretning, boghandleren, frk. Olsens Ismejeri og mange andre forretninger. Alt sammen i stueetagen, de mange lejligheder i den mange etagers høje bygning. Jeg kom selv fra langt mindre kår i en lille stationsby ved Århus-Grenå jernbanen. Dyrlægegården kom derfor til at betyde meget for mig i mine barndomsår – atmosfæren, lugten fra de mange forskelligartede butikker. Hertil kom turene til Hedelund (bypark med sø og svaner), cykelture i Vildmosen, turene til Vesterhavet. Og ikke mindst min mormor og morfars barndomsven: Peder Nielsen fra Pedershåb Maskinfabrik. Pedershåb Maskinfabrik var i 1950'erne en af Nordjyllands største arbejdspladser. Peder Nielsen, eller farbror Peder, som vi børn kaldte ham, var det nærmeste vi kom til en »Onkel Joakim«. Han havde stort dollargrin og luksussommerhuse ved Vesterhavet. Han foretog årlige ture til Rivieraen og drog på laksefiskeri til de norske elve. Personligt var Peder Nielsen en meget rar mand.

I min barndom hørte jeg meget om den gamle dyrlæge, Peter Christensen, det er derfor med stor glæde at jeg her har haft lejlighed til at give et rids af hans livshistorie. Peter og Laura fik en stor efterslægt. Vi er vel efterhånden næsten 200 personer, som alle kan tilskrive Peter og Laura vores eksistens. Ikke underligt blev to af hans børn dyrlæger, og hans to døtre giftede sig også med dyrlæger. Blandt hans efterkommere er der mærkværdigvis også mange dyrlæger og læger, enten direkte efterkommere eller ægtefæller. Stærk mand, *den Peter*.

Slægtsoversigt: Peder Christensens forfædre og børn

Jens Jørgensen, Gårdmand i Høgild i 1688.

I. *Jørgen Jensen* f. 1670, Høgild, Gårdejer i Høgild, d. 1732, begravet 20 maj 1732, Resen.

A. *Jens Jørgensen*, f. 1708, Høgild, Gårdmand i Høgild, Resen, g. 28 okt. 1731, med *Maren Nielsdatter* f. 1713, d. 1771, begravet 23 jun. 1771, Resen. Jens døde 1772, begravet 16 aug. 1772, Høgild. Jens og Maren blev trolovede den 6. aug. 1731 og gift et par måneder

efter – forlovere var Niels Nielsen den yngre og Christen Thomsen den yngre.

1. *Jørgen Jensen* f. 1746, 20. feb. 1746, Høgild, Resen sogn, Gårdmand i Høgild, g. 3. okt. 1773, i Haderup, med *Anne Pedersdatter* f. 1747, Egelund, (datter af Peder Larsen og Maren Jensdatter) d. 1. sep. 1828, Høgild, begravet 7. sep. 1828. Jørgen døde 9. dec. 1825, Høgild, begravet 18. dec. 1825. Ved dåben blev Jørgen båret af Sidsel Rørgård og fadderne var: Morten Høgild i Vridsted, Thomas Møller, Jens Nedertorp, Ane Andersdatter i Rabbis og Li.... Ane Tofgård. *Resen kirkebog 1825*: Af Bondestand og aftægtsmand fra Høgild, døde på åben mark. *Folketælling 1787*: Høgild by, Resen sogn, Hald amt: Jørgen Jensen, husbond, 40 år, Ane Pedersdatter, madmoder, 38 år, Peder Jørgensen, 13 år, Jens Jørgensen, 7 år, Niels Jørgensen, 2 år. Niels Espersen, tjenestekarl, 20 år, ugift, nationalsoldat, Marie Bendix, 52, enke, lever af at spinde. *Folketælling 1801*: Jørgen Jensen, husbond, 56 år, Ane Pedersdatter, hans kone, 54 år, Peder Jørgensen, 25, ugift, Jens Jørgensen, 22, ugift, Niels Jørgensen, 16 år, ugift. *Anne: Resen Kirkebog 1828*: Afdøde var af bondestand og aftægtskone, 80 år.
  - a. *Jens Jørgensen* f. ca. 1771.
  - b. *Peder Jørgensen* f. 1776, Høgild, 15. sep. 1776, Hjemmedøbt, Gårdmand i Høgild, Resen, g. 19. april 1806 i Resen med *Karen Christensdatter*, f. 1775, 7. aug. 1775, Resen, (datter af Christen Nielsen Bruun og Anne Thomasdatter Reyner) d. 12. jun. 1859, Resen, begravet 19. jun. 1859. Peder døde 2. marts 1832, Høgild, begravet 10. marts 1832. Peders hjemmedøb blev bekræftet i kirken 3. nov. 1776. Hans kones søster Mette Pedersdatter bar barnet. Faddere var Thomas Christensen, Christen Kildsen, Knud Jensen, Møllerens Anna, alle af Høgild og Mads Christensens pige, Maren Christensdatter af Neder Torp. (*Vrou-Resen kirkebog, 1760-1812*). *Karen*: Karen blev hjemmedøbt 7. aug. 1775 – 1. okt. blev hjemmedåben bekræftet i kirken. Knud Nielsens kone i Resen, Birthe, bar barnet. Faddere var Niels Hvolbech, Christen Boel, Knud Bach, Jens Smeds datter Anna, alle af Resen. Kilde: *Vrou-Resen kirkebog, 1760-1812. Folketælling Resen sogn, 1834*: Karen Christensdatter, 58, enke, ejer af gården, Christen Pedersen 19, ugift, Ane Marie Pedersdatter, 25, ugift, Dorte Pedersdatter, 23, ugift, Mette Marie Pedersdatter, 18, ugift, Christen Laursen, 18, tjenestekarl. Ole

Andreasen, 13, Jørgen Andreasen, 7 år, omgangsalmisslemmer, natmandsbørn.

(1) *Christen Pedersen* f. marts 1815, Høgild, 7 marts 1815, Hjemmedøbt, Gårdejer, g. 11. feb. 1845, i Haderup med *Anne Christensdatter*, f. 8. jan. 1824, Egelund, 9. jan. 1824, (datter af Christen Madsen og Inger Pedersdatter) d. 24. okt. 1864, Høgild, begravet 2. nov. 1864, Sønder Resen. Christen døde 29. juli 1890, Høgild, begravet 3. aug. 1890, Sdr. Resen kirke. Kirkedøbt 30. marts 1815, faddere var Ole Clausens hustru Anne Marie Christensdatter fra Nedertorp, Peder Christensen, Resen, Jens Andersen, Egelund, Niels Knudsen, Høgild, Maren Larsdatter fra Egelund alle af bondestand. Anmærkning: samme dag blev moderen introduceret. Kilde: *Sdr. Resen kirkebog 1813-1869. Folketælling 1845: Høgild, 37. gård: Christen Pedersen, 30, ugift (blev gift kort efter) Karen Christensdatter, 70, enke, moder, der af ham forsørges. Folketælling 1850: Christen Pedersen, 35 år, gift, gårdmand, Anne Christensdatter, 26, gift hans kone, Peder Christensen, 4, hans søn, Karen Christensdatter, 3, deres datter, Christen Christensen, 2 år, deres søn, Karen Christensdatter, 75, enke, af-tægtskone, Ane Lisbeth Philbertsdatter, 21, ugift, fra Frederiks by, tjenestepige, Kirstine Pedersdatter, 13, tjenestepige, Ane Johanne Pedersdatter, 10, tjenestepige.*

(a) *Peter Christensen* f. 27. april 1846, Høgild, 1. jun. 1846, Resen kirke, stilling: løjtnant, dyrlæge (købmand), g. 12. okt 1880, i Viborg Søndre sogn, med *Laura Kirstine Petersen*, født 6. april 1854, Vindt Mølle, (datter af Peter Christensen Petersen og Kirsten Christensdatter) d. 12. jan. 1928, Brønderslev. Peter døde 10. dec 1921, Brønderslev, begravet 15. dec. 1921, Brønderslev. *Laura*: Laura blev født på Vindt Mølle i 1854 som en af de sidste i en stor børneflokk.

[1] *Åge Peter Holger Christensen* f. 15. dec. 1881, Saltholm, stilling: politidyrslæge i Århus. Død 1959. Efterslægt.

[2] *Christian Åge Christensen* f. 6. sep. 1883, 14. okt. 1883, d. 5. maj 1884, begravet 11. maj 1884.

- [3] Einar Rudolph Christensen f. 3. maj 1885, Brønderslev, 14. juni 1885, stilling: grosserer i Nørresundby. Død 1966. Efterslægt.
- [4] Anna Kirstine Christensen f. 25. sep. 1886, 25. sep. 1886, Hjemmedøbt af Kirkeby læreren, d. 25. sep. 1886. Vidner ved dåben var jordemoder Bjerring, barnets fader og højskoleforstander Nielsen fra Vester Brønderslev – barnet døde 8 timer gammelt.
- [5] Olaf Christian Richard Christensen f. 26. sep. 1887, Brønderslev, 23. okt. 1887, stilling: isenkræmmer i Struer. Død i 1982. Efterslægt.
- [6] Henry Villiam Christensen f. 11. jan. 1889, 10. feb. 1889. Hjemmedøbt af sognepræsten, d. 13. marts 1889, begravet 17. marts 1889.
- [7] Ove Henry Christensen f. 9. april 1890, Brønderslev, 26. maj 1890, stilling: dyrlæge i Askeby på Møn. Død 1969. Efterslægt.
- [8] Anna Kirstine Elisabeth Christensen f. 12. aug. 1893, Brønderslev, 17. sep. 1893. Død 1984. Efterslægt. (min mormor).
- [9] Edel Helene Margrethe Christensen f. 11. sep. 1895, Brønderslev, 17. nov. 1895. Død 1982. Efterslægt.

Noter:

- Hindhedekost: Peter tænker her sikkert på Dr. Mikkel Hindhede, 1862-1945, som var en omstridt ernæringsforsker. Han agiterede for sund og økonomisk kost, specielt brød, grød og kartofler og et minimum af kød, mælk, ost og smør. Ikke velset i et land hvor landbruget var det bærende erhverv.
- En dansk mil er ca. 7,5 km.
- Toggeren var et net med kork foroven og bly forneden – i alt 10 alen lang.
- Lb.= pund
- Fiskespyd (ålejern).
- Ifølge Dyrlæge Per Christensen, barnebarn af den gamle Peter: Livmoderen sidder ret løs hos en kø. Når den kælvner følger livmoderen ofte med ud. Den skal så stikkes op igen og fastgøres. Det hedder en Børkrængning.
24. okt. 1864.
- Der befandt sig tyske tropper i Jylland i forbindelse med den 2. slesviske krig i 1864.
- Justitsminister Alberti indførte prygleloven i sin tid som minister fra 1901 til 1909. Prygleloven gik ud på, at mindre lovovertrædelser skulle afstraffes korporligt.
- Den gryende fagforeningsbevægelse. De revolutionære fagforeningsfolk var ikke bondesønner Peters livret.
- Den fransk-tyske Krig 1870.
- Svært at læse: ildelugtende tøj, el. lign. Christen var trunkusk.
- Prostatahypertrofi. (Forstørret blærehalskirtel – udbredt lidelse hos næsten alle ældre mænd).
- Peter døde af Uræmi (nedsat nyrefunktion) den 10. dec.1921 på Ålborg Kommunehospital.
- Peter var ældst blandt 9 søskende.

Skolereduktionen i Fyns og Lolland-Falsters stift 1740

Af Carl E. Jørgensen

Med udgangen af 1739 lukkede 40 af landets 59 latinskoler. Officielt var latin hovedfaget i disse skoler, og undervisningen var lagt til rette med henblik på fortsatte studier ved universitetet. I de nedlagte latinskoleres sted blev der oprettet »kristendomsskoler« med kristendom, dansk og regning som hovedfag. Ændringen går under navnet »Skolereduktionen«; den blev både forberedt og gennemført stift for stift, og i det følgende beskrives såvel den centrale proces som den lokale gennemførelse.

Beslutningerne

Biskop Christian Ramus i Odense var 1732-1762 biskop ikke blot over Fyns stift, men også over Lolland-Falsters stift. Han havde dermed det overordnede tilsyn med ikke mindre end 17 af landets 59 latinskoler: Skolen i Odense havde 6 klasser, skolerne i Nakskov, Nyborg og Nykøbing havde 4 klasser, Assens 3 klasser, Fåborg, Kerteminde, Maribo, Nysted, Stubbekøbing og Svendborg 2 klasser, mens skolerne i Bogense, Middelfart, Rudkøbing, Rødby, Sakskøbing og Ærøskøbing kun havde én klasse.

Kort efter sin tiltrædelse blev biskop Ramus juni 1732 som de øvrige biskopper opfordret til at indberette sit syn på latinskolerens tilstand og give forslag til forbedring af deres forhold; der skulle specielt gøres rede for skolernes økonomi. Biskoppens svar er dateret 22. oktober 1732;¹ den indsats han anbefalede, giver godt indblik i visse dele af datidens skoleliv:

(1) Da Guds ord ikke blev dyrket særlig meget i de fleste skoler, burde lærerne et par timer om ugen læse og forklare et kapitel af bibelen. Desuden var det højst fornødent at forfatte et bibelkompendium på latin for de ældste elever og et på dansk for de yngste.

(2) Da eleverne var meget dårlige til at skrive og regne, burde der ved de store skoler ansættes regne- og skrivemestre, mens man ved de små måtte sørge for at ansætte hørere, der forstod at undervise i disse fag.

(3) De unge blev plaget for meget med at lære udenad; meget ville blive lettere, hvis man måtte bruge hjælpemidler som landkort og årstalslister.

(4) Elever, der blev bortvist fra en skole på grund af uskikkelighed eller uduelighed, burde ikke optages i en anden skole.

(5) Ingen burde dimitteres til universitetet, før han var 17-18 år.

(6) De fleste lærere lønnedes, så de ikke kunne eksistere sømmeligt deraf, og da slet ikke hvis de havde kone og børn. Hvis det indgik i lønnen, at de skulle bispises af borgerne, blev de mødt med modvilje og foragt. Det var ikke muligt at få ordentlige lærere, når lønnen var så ringe. Det kunne måske afhjælpes noget ved at nedlægge de små latinskoler, »men ved nøjere overvejelse har jeg befundet, at de store skoler ikke ved de mindre skolers afskaffelse meget kan forbedres«. Legaterne kunne ikke flyttes, da fundatserne udtrykkeligt forbød det. I kirkerne kunne man ikke undvære skoleeleverne som kor, eleverne skulle have noget for indsatsen og koret skulle dirigeres af en lærer, der også skulle lønnes. Om en latinskole eller en dansk skole var rammen om denne indsats ville ikke betyde noget økonomisk.

Biskop Ramus ville ikke afvise, at nogle af latinskolerne godt kunne omdannes til danske skoler for undervisningens skyld; hans indstilling var, at dimission til universitetet ikke ville berøres meget, hvis 6 skoler i det fynske område blev reducerede, ligeså 3 på Lolland og 1 på Falster.

(7) Degnelønningerne burde forøges, og det ville komme rektorer og hørere til gode, da de omtrent alle tillige var degne.

(8) »Intet hjælper mere end Deres Kongelige Majestæts egen højpriselige og kristelige omsorg for studeringers og gode videnskabers fremmelse.« (!)

Det virker næsten som om biskop Ramus, der hidtil havde været sognepræst ved Helliggejst kirke i København, kendte sin sjællandske kollega biskop Chr. Worms radikale idéer om at omdanne eller »reducere« alle de små latinskoler til danske skoler, såkaldte »kristendomsskoler«, dels for at sikre ungdommen en bedre indføring i kristendom, dels for at kunne flytte indtægter og formuer fra de små skoler til de store. De danske skoler, der i forvejen var i byerne, var kommunale og havde ikke kristendom som undervisningsfag.

I marts 1733 blev der nedsat en kommission til at gennemgå bispens svarskrivelser og overveje en revision af skolernes forhold; et af de ivrigste medlemmer var biskop Worm, og lejlighedsvis blev hans idéer de følgende år fremført som om de stammede fra Fyn.

Af forskellige grunde kom kommissionsarbejdet først for alvor i gang omkring årsskiftet 1735/36. Januar 1736 drøftedes Worms grundtanke i kommissionen. Reduktionsforslaget vandt ikke gehør hos flertallet, men

det vedtoges dog, at alle biskopper skulle have det forelagt til udtalelse. Etatsråd Thomas Bartholin tog efter mødet alle de modtagne oplysninger om skolernes økonomi med hjem og beregnede på det grundlag, at Ramus havde ret: Selv hvis man nedlagde 33 skoler, ville der ikke blive frigjort kapital til mere ambitiøse forbedringer af de blivende latinskoleforhold. Skolernes indtægter var knyttet til lærerembederne og eleverne; skolehusets vedligeholdelse sorterede under kirken, mens lejlig-hedsvise driftsudgifter til bøger og papir blev afholdt af elevernes legatmidler eller indsamlede penge. Elevindtægterne skulle fortsat tilkomme elever, mens visse lærerindtægter fra nedlagte skoler kunne bruges til forbedring af lærerlønnen ved de blivende skoler. Fra kongelig side var der ønske om at forbedre *alle* lønningerne og oprettelse af konrektora-ter hvor de ikke allerede fandtes. Konrektoren skulle dele undervisningsopgaven med rektor i skolens øverste klasse, mens de lavere klasser fortsat skulle undervises af en enkelt lærer i alle fag. Hvad Fyns og Lol-land-Falsters stift angår, opgjorde Bartholin lærernes årsindtægter i rigs-daler således:²

	<i>rektor:</i>	<i>konrektor:</i>	<i>hørere (1-5 pr skole):</i>				
Odense	355	213	137	138	129	137	106
Nyborg	137		76	63	28		
Assens	126		30	30			
Bogense	27						
Fåborg	73		22				
Kerteminde	170		52				
Middelfart	67						
Rudkøbing	107						
Svendborg	64		24				
Ærøskøbing	53						
Nykøbing*	233		161	159	72		
Nakskov	138		50	44	31		
Maribo	65		46				
Nysted	42		39				
Rødby	33						
Sakskøbing	111						
Stubbekøbing	70		29				

* Nykøbing lønnede yderligere en skrive- og regnemester med 100 rdl.

Af disse indtægter måtte der afsættes følgende beløb til løn for fremtidi-ge kristendomsskoleholdere:

Assens	86 rdl
Bogense	27 rdl
Fåborg	51 rdl
Kerteminde	75 rdl
Middelfart	51 rdl
Rudkøbing	67 rdl
Svendborg	47 rdl
Ærøskøbing	53 rdl
Maribo	42 rdl
Nysted	42 rdl
Rødby	33 rdl
Sakskøbing	82 rdl
Stubbekøbing	39 rdl + 34 rdl kostpenge »om de kan bekommes«.

Da skolernes indtægter blev erlagt i form af tiendekorn og andre naturalier, var det begrænset hvor langt der kunne flyttes rundt med værdierne. Bartholin foreslog, at restindtægterne fra de nedlagte skoler kunne fordeles mellem rektorerne i Odense, Nyborg, Nakskov og Nykøbing med henholdsvis 100, 147, 198 og 60 rdl samt 84 rdl til konrektoren i Odense. Til hørerne blev der intet.

Skolekommissionens henvendelse besvarede Ramus 10. marts 1736:³ »Hvad nu skolernes tilstand angår, da er det aldeles vist, at de små skoler er lige som de små købstæder i meget slet og ringe stand, thi man hører lærerne idelig klage over mangel på eksistence (eksistensgrundlag) og endnu mere over mangel på disciple. Ligeledes hører man borgerskabet i de små købstæder lamentere (beklage sig) over som en utålelig byrde, at de skal kontribuere (bidrage) lidt til lærernes og disciplenes underhold ..., så dersom en del af de små skolers reduktion kunne hjælpe noget til de størres bedre opkomst, har jeg derimod intet at erindre, når der dog altid måtte forblive en god dansk skole på stedet«. Han mente, at de danske skolemestre mindst skulle have 100 sletdaler i fast løn foruden små accidencer (biindtægter) og fri bolig, vedligeholdt af kirken. Rigsdaler (= 6 mark) var den normale regneenhed, mens sletdaler (= 4 mark) var almindeligt betalingsmiddel. Ramus mente også, at der skulle være 2 lærere ved hver skole og at klokkerne, som kun havde lidt at bestille, kunne bruges som andenlærere.

Biskop Ramus benyttede lejligheden til at foreslå ændrede vilkår for degne. Som situationen var, havde alle skoler indtægter af degnekald. Til gengæld skulle skolerne betjene de pågældende sogne med løbe-

degne eller substitutter, og det gav idelige skænderier: Sognepræsterne syntes, at degnekaldene blev forsømte; substitutterne klagede over, at lønnen var for lille og skolerne klagede over at indtægterne svigtede. Ramus anbefalede sædedegne overalt mod en fast afgift til skolerne.

På meget sympatisk vis sluttede Ramus sit brev med en ydmyg opfordring »til de høje og gode herrer, at de ville sørge for de fattige mænd, som betjener de små skoler, at de efter enhvers kapacitet og meriter måtte blive befordrede før end nogen reduktion foretages«.

September 1736 indgav skolekommissionen sit forslag til en forordning vedrørende skolevæsenet til kongen. Reduktionen var opgivet og omtales ikke i forslaget, men kongen kendte gennem Worm til overvejelserne og om ikke af anden grund, så for at kunne oprette kristendomsskoler, fik kommissionen i februar 1737 besked om at arbejde videre med reduktionen.

I denne forbindelse måtte biskop Ramus udtale sig for tredje gang og viste sit redebonne sind ved at foreslå 12 skoler reduceret mod tidligere 10; han foreslog også at der afsattes nogle mindre indtægter til de kommende danske skoler, så desto mere kunne overflyttes til bevarede latinskoler. Endelig undlod han at foreslå løntillæg til hørerne i Odense. Ved de bevarede latinskoler ville der være behov for 4000 rdl årlig til rimeligt store lønninger, men summen af gamle og nye indtægter kunne Ramus kun få op på 2046 rdl. Der manglede altså 1954 rdl, »hvortil ingen udveje vides«. Det passede ikke helt: Han foreslog nemlig selv at nedlægge endnu en skole: Svendborg.⁴

Et moderat forslag blev indgivet til kongen nogle måneder senere, men det tilfredsstillende ikke majestæten og arbejdet måtte genoptages. Omsider syntes kongen at få sin vilje, og 17. april 1739 udsendtes den færdige forordning. Først heraf fremgik omsider reduktionens faktiske omfang; i Ramus' ansvarsområde skulle ikke 10 og ikke 12, men hele 13 latinskoler forsvinde. Skolekommissionen fik overdraget ansvaret for nyordningens gennemførelse, og den søgte igen bistand ude i stifterne.

Stiftsøvrighederne i Fyns og Lolland-Falsters stift indgav først forslag til nyordningen så sent som 9/1 og 13/1 1740.⁵ Man foreslog følgende overflytninger af henholdsvis lærerløn og elevstøtte: Til *Odense* fra Rudkøbing 35 og 12 rdl, fra Svendborg 33 og 31 rdl og fra Fåborg 25 og 36 rdl. Til *Nyborg* fra Kerteminde 120 og 65 rdl, fra Assens 86 og 66 rdl, fra Middelfart 16 og 16 rdl og fra Bogense 23 og 20 rdl. Til *Nakskov* fra Maribo 99 og 106 rdl, fra Nysted 65 og 37 rdl og fra Sakskøbing 34 og 35

rdl. Til *Nykøbing* fra *Stubbekøbing* 96 og 24 rdl. Skolen i *Ærøskøbing* var så fattig, at intet kunne flyttes derfra.

Fra de mange omdannede skoler kunne man således kun overføre årlige udbetalinger på 632 rdl til lærerne og 448 rdl til eleverne. Stiftsøvrigheden foreslog derfor at lade kommunitetet i Odense bidrage med yderligere 200 rdl til lønnen for rektor og konrektor i Odense; »kommunitetet er i så god en stand, at det uden ringeste skade kan tåle denne udgift«. Kommunitetet var den stiftelse, der siden 1572 havde finansieret gratis spisning på *Gråbrødre hospital* for Odense latinskoles lærere og elever. Fordelingens slutresultat blev således:

		<i>hidtidig løn:</i>	<i>tillæg:</i>	<i>ny løn:</i>
Odense,	rektor	400 rdl	147 rdl	550 rdl
	konrektor	300 rdl	146 rdl	450 rdl
Nyborg,	rektor	160 rdl	222 rdl	382 rdl
	skrivemester		23 rdl	23 rdl
Nakskov,	rektor	150 rdl	198 rdl	350 rdl
Nykøbing,	rektor	300 rdl	96 rdl	400 rdl

Legatpengene fordeltes med 79, 168, 179 og 24 rdl til de 4 skoler.

Stiftsøvrighederne foreslog som skoleholdere i de nye kristendomsskoler rektorerne i *Bogense*, *Middelfart*, *Rudkøbing* og *Ærøskøbing*, øverste hører i *Assens* og hørerne i *Fåborg*, *Kerteminde*, *Maribo* og *Nysted*. Nederste hører i *Assens* indstilledes til degnekald på landet og høreren i *Rudkøbing* skulle fortsætte som klokker. Rektor i *Maribo* skulle pensioneres, rektor i *Assens* fungerede allerede som kapellan i byen og skulle fortsætte i dette embede. De tre lærere i *Svendborg* samt rektorerne i *Fåborg*, *Kerteminde*, *Nysted*, *Rødby*, *Sakskøbing* og *Stubbekøbing* skulle have præstekald snarest muligt og om nødvendigt ventepenge.

Skolekommissionen kunne stort set tilslutte sig disse forslag, men mente ikke, at der kunne skaffes ventepenge til en halv snes lærere og indstillede derfor til kongen, at rektorerne i *Fåborg* og *Rødby* samt ældste hører i *Svendborg* indtil videre skulle være danske skoleholdere, mens høreren i *Fåborg* måtte skaffes et degnekald på landet. Kommissionens indstilling indgaves 3/2 1740 og blev taget til følge. Ved 2 reskripter af 4/3 1740 sattes ordningerne i kraft.⁶

Indbyggerne i *Nysted*, *Maribo*, *Sakskøbing* og *Rødby* havde i mellemtiden set deres snit til at undlade at betale accidenser ved begravelse, velse og dåb med henvisning til, at latinskolerne stod foran en lukning. Biskop *Ramus* måtte gennem sognepræsterne pålægge lærerne at passe

deres kirkelige pligter og borgerskabet at betale som hidtil, indtil den kongelige resolution engang afklarede de fremtidige vilkår.⁷ Da endelig reskripterne kom, savnedes besked om, »hvorledes med de danske kristendomsskoler skal forholdes«, og stiftsøvrigheden (biskop Ramus og amtmand Sehested) henvendte sig straks til kommissionen og bad om instruks omgående: Kirkesangen forsømtes, da mange disciple allerede havde forladt skolerne og flere forventedes at gøre det. De hidtidige lærere ville heller ikke påtage sig kirkelige opgaver, når deres lønforhold ikke var fastlagt.⁸ Indtil svar blev modtaget skulle provsterne pålægge de hidtidige hørere at forestå kirkesangen, og hvor der ingen hører var, måtte den hidtidige rektor løse opgaven.⁹

Der kom tilsyneladende en instruks for Fyns stifts vedkommende, men ikke for Lolland-Falsters stift, og midt i april kom Ramus til den overbevisning, at man havde fundet det overflødigt at svare ham, fordi han måtte kunne administrere Lolland-Falster ud fra de samme retningslinier, som var meddelt vedrørende Fyn. Den midlertidige løsning blev rettet lidt til, idet Ramus antog Gabriel Wolck som skoleholder i Saksøbing i stedet for den hidtidige rektor, og derefter blev denne ordning gjort permanent.¹⁰

Lærerstanden i »de reducerede byer« i midten af 1700-tallet

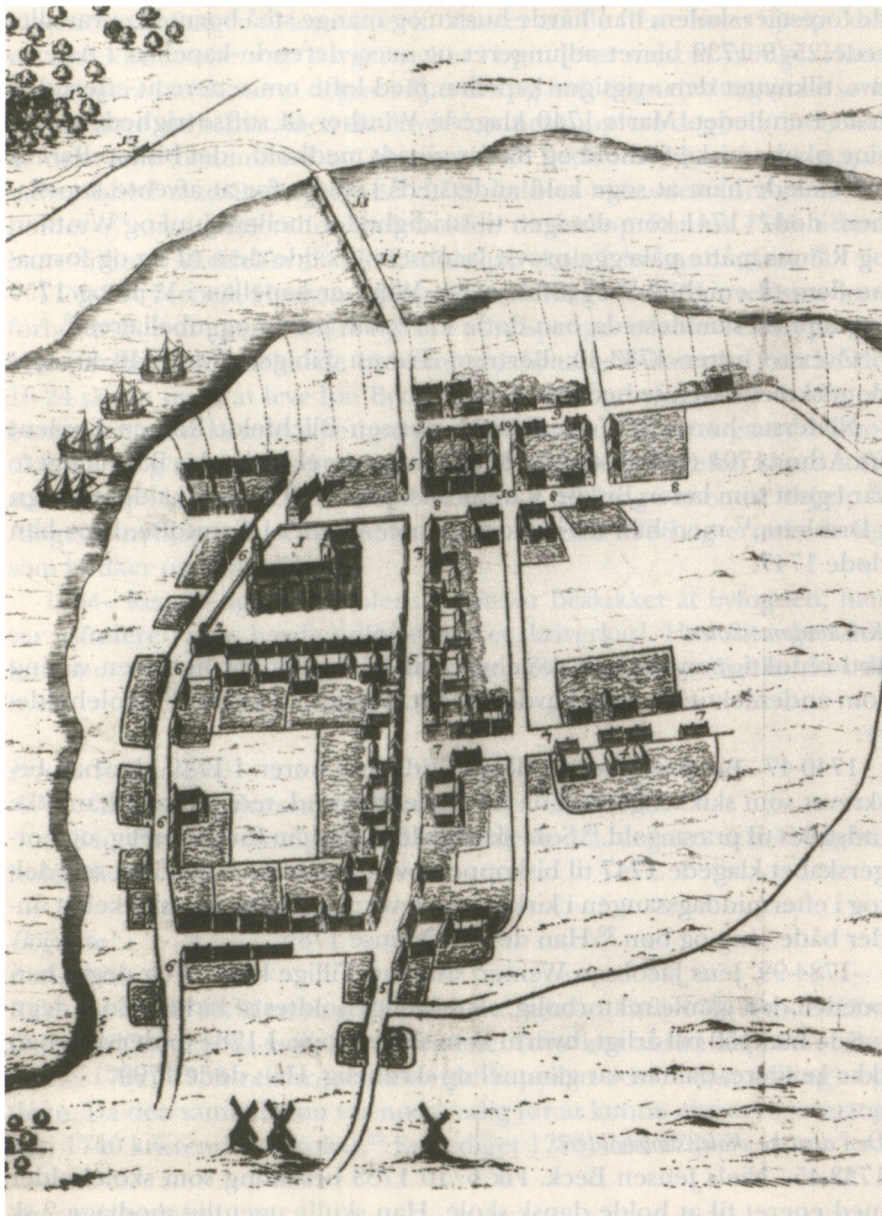
Den følgende oversigt over lærerstanden i de byer, der rammes af skole-reduktionen, har som formål at belyse hvorledes de personalemæssige problemer blev løst. Vigtigt har det også været at belyse hvordan den samlede undervisningssituation i byerne udviklede sig. Derfor er lærerlisterne ført frem til 1784, da der som resultat af en kabinetsbeslutning foreligger en samlet oversigt over skoleforhold i byerne: Personale, ansættelses- og lønforhold og undervisning.¹¹ Til denne oversigt henvises der ikke yderligere vedrørende situationen i 1784. Lærernes personlige data findes i rigt omfang andetsteds¹² og gentages kun i begrænset omfang i det følgende.

Fyns stift

Assens

Latinskolen:

Rektor 1721-39: Christian Henrik Pedersen Winther, født 1696, student fra Odense 1714. Rektor 1721, cand. teol. 1726. 1736 kom latinskolens lærere i strid med kapellan Peder Juul om aftensangsprædikenerne; biskoppens mægling lykkedes ikke og det lagde op til proces om sagen.¹³ 1740 indberettede biskoppen, at Winther i mange år med god frugt hav-

Resens bykort fra 1670'erne er ikke særligt pålidelige, når det drejer sig om beboelseshuse. Derimod giver de som regel et meget præcist indtryk af de offentlige bygningers beliggenhed. Dette gælder også for Kerteminde, hvor det fremgår, at latinskolen lå i kirkegårdens nordøstre hjørne. Det var i øvrigt meget almindeligt, at latinskolen lå ganske tæt ved kirken. (Peder Resen: *Atlas Danicus IV. Fyn*, 1677, genoptrykt 1974).

de forestået skolen; han havde hustru og mange små børn. Han var allerede 25/9 1739 blevet adjungeret og succederende kapellan i Assens, dvs. tilknyttet den »rigtige« kapellan med løfte om senere at efterfølge ham i embedet. Marts 1740 klagede Winther til stiftsøvrigheden over sine økonomiske forhold og fik for så vidt medhold, idet biskop Ramus anbefalede ham at søge kald andetsteds i stedet for at afvente kapellansens død.¹⁴ 1741 kom det igen til stridigheder mellem Juul og Winther, og Ramus måtte pålægge provst Jacobsen at kalde dem til sig og formane dem til enighed.¹⁵ 1742 blev Chr. Winther kapellan i Vejle og 1750 sognepræst sammesteds; han døde 1772 som provst og jubellærer.¹⁶

Øverste hører 1733-40: Bertram Treven Fibiger. Fra 1740 kristendomsskoleholder, se nedenfor.

Nederste hører 1737-40: Frans Sørensen Blichfeldt Rømer. Student fra Århus 1701 (privatist). Var 1740 »en gammel karl«, der ikke længere var egnet som lærer. Biskop Ramus ønskede 1740 Rømer kaldet til degn i Dreslette,¹⁷ men han fik i stedet degneembedet i Gamtofte, hvor han døde 1747.

Kristendomsskolen:

Ved reduktionen overgik skolehuset til kristendomsskolen; den våning som andenlektiehøreren havde beboet, overgik til kirken.¹⁸ Skoleholdere:

1740-47-. Bertram Treven Fibiger, tidligere hører. I 1740 blev han beskrevet som skikkelig, men da han ikke var cand. teol., kunne han ikke indstilles til præstekald.¹⁹ Som skoleholder var han forsømmelig, og borgerskabet klagede 1747 til biskoppen over, at han kun sjældent selv deltog i eftermiddagssangen i kirken, så eleverne opførte sig uskikkelig under både sang og bøn.²⁰ Han døde i Odense 1785.

-1784-99. Jens Jacobsen Weiner, student. Tillige kateket og degn; han boede i den gamle rektorbolig, som vedligeholdtes af kirken. Som degn havde han 150 rdl årligt, hvortil kom skolepenge. I 1784 underviste han ikke længere, da han var gammel og skrøbelig. Han døde 1799.

Den danske skole, skoleholdere:

1733-45-. Niels Jensen Beck. Fik 6/10 1733 bestalling som skoleholder med eneret til at holde dansk skole. Han skulle ugentlig modtage 2 sk pr. elev, der undervistes i læsning, 3 sk hvis eleven også skulle have skrivning og 4 sk hvis undervisningen yderligere skulle omfatte regning.²¹ 1739 ansøgte han skolekommissionen om at måtte beholde sin faste indtægt på 12 rdl for at katekisere i kirken om søndagen og i øvrigt overtage kristendomsskolen. Den danske skole var det umuligt at leve af: »Fra

pløjetiden anfanger til kornet er indhøstet må de fleste børn hjælpe deres forældre ... eftersom borgerne her i byen lever mest af avling«. Hans forgængere havde været degne i Kjærum og haft degneindtægterne som eneste faste indkomst, men de havde kunnet supplere degnelønnen ved at virke som bedemænd og postmestre.²² Beck forlod embedet p.g.a. utilfredshed med indtægterne.²³ 1740 kaldtes han »den forrige skoleholder«,²⁴ men tituleredes skoleholder, da biskop Ramus 1745 tilbød ham stilling i Middelfart.²⁵ 1748 holdt han skole i Assens tingstue.²⁶

1750-56-. Henrik Hansen Kjærumgaard. Klagede 1751 over sine lønforhold: For at spare skole- og brændselsspenge udeblev eleverne fra Mortensdag til Kyndelmisse (november-februar), så han ofte kun havde 16-24 sk om ugen at leve for. Både sognepræst og byfoged fandt klagen berettiget, men kunne ikke hjælpe. 1756 mistede Kjærumgaard tålmodigheden og truede med at søge en anden skole.²⁷ Herefter skred stiftamtmanden ind og sikrede skoleholderen 4 rdl årlig i brændselshjælp.²⁸ Alligevel nedlagde han vist embedet før sin død 1788 og ernærede sig som bødker og bogbinder.

-1784-. Regne- og skriveskolens lærer var beskikket af byfogden; han var ustuderet, men havde tidligere været skriverkarl. Han fik ingen fast løn, men ca. 25 rdl årlig i kolepenge. Skolehuset vedligeholdtes af byen.

Private skoleholdere:

-1751-. Christoffer Boysen, tysk skoleholder. Død 1751.

-1784-. Fire »uberettigede« skoleholdere, da degnen ikke længere holdt skole.

Bogense

Latinskolen:

Rektor 1733-1740: Henning Christensen Achton, født 1701, student fra Odense 1720, cand. teol. 1724. Personel (dvs. løst ansat) kapellan i Bogense 1732, 1733 rektor, residerende kapellan (dvs. i fast stilling) og degn. Da den samlede løn var nødvendig for at kunne eksistere, overtog han 1740 kristendomsskolen.²⁹ Entlediget 1773, død 1789.³⁰

Kristendomsskolen:

Skolehuset var ved reduktionen gammelt og faldefærdigt. Biskoppen indstillede 1740 at det blev brugt til at udbygge kirkens klokkerbolig med, og da klokkeren kunne beskikkes til degn og skolemester, var en passende løsning i sigte. Biskoppen foreslog, at klokkeren som en begyndelse påtog sig skoleholdet uden løn, indtil Achton døde eller blev

forflyttet. Det kunne skolekommissionen ikke acceptere, så Achton fik kristendomsskolen og fortsatte ellers som hidtil. Skoleholdere:

1740-1773. Henning Achton, tillige kapellan og degn, se ovenfor.

1773-75. Christian Ramus Ferslev, der siden 1764 havde været klokker. Han bestred begge embeder, indtil han 1775 blev kateket i Odense.

1775-1812. Johan Christian Silber, student. Var tillige klokker, men havde 1784 overladt undervisningen til NN Bager, »der er opdraget ved pennen«. Kristendomsskolen var byens eneste skole.

Den danske skole:

I 1727 havde byen i nogen tid været uden dansk skole, men dette år ansattes en dygtig mand fra Odense til at undervise i dansk, regning og skrivning. Skolen nedlagdes 1730 på grund af den efterhånden svigtende tilslutning.³¹ Senere oprettedes den igen, men virkede kun i kort tid. Skoleholdere:

1727-30. NN Jensen.

-1733-. Kjeld Leth.

-1737-. Hiere Jensen.

1739-64. Jørgen Clausen Fabricius, tillige klokker. Senere skoleholder i Middelfart, se dér.

1784 tålttes der ingen private skoleholdere.

Fåborg

*Latinskolen:*³²

Rektor 1719-39: Hans Lauridsen Grønnegaard, født i Odense 1691 som søn af Lars Pedersen og Gertrud Grønnegaard. Student fra Odense 1713, cand. teol. 1717. Beskrives ved skolens reduktion som »en aldrende mand, der i mange år med god frugt har betjent skolen«. ³³ 11/8 1741 sognepræst i Pedersker, død 1761.

Hører 1734-40: Jens J. Krag. Han var ikke cand. teol. og dermed udelukket fra præstekald, men han var »skikkelig«, så han måtte selv vælge, om han ville overtage kristendomsskolen eller beskikkes som degn i Svanninge, der hidtil havde ligget til hans embede. Han foretrak det sidste,³⁴ men synes ikke at være tiltrådt.

Kristendomsskolen:

Skolen blev ikke oprettet i 1740, næppe heller i 1746 (se nedenfor under den danske skole). Skoleholdere:

1754-70. Christian Størckel, tidligere klokker; død 1773.

1770-1806. Andreas Scheffman, 1773 tillige kordegn og kateket. Han havde fri bolig og modtog ca. 20 rdl om året i skolepenge. Død 1806.

Den danske skole, skoleholdere:

1742-62. Laurids Pedersen Nærå, født 1714, student fra Odense, huslærer i Svanninge. Da Jørgen Smidt i 1740 blev suspenderet som kapellan i Fåborg,³⁵ fungerede Nærå i hans stilling indtil den besattes i 1741. I 1742 flyttede han til byen og begyndte at holde drengeskole, bl. a. for dem, der var blevet »forlegne ved skolens reduktion«. ³⁶ I 1746 degn, i 1748 cand. teol. I 1750 spurgte en række borgere bystyret, om Nærå ikke også var kaldet til at være kristendomsskoleholder med pligt til at undervise fattige børn uden betaling. Borgmestrene tog Nærå i forsvar og erklærede, at de ikke var kordegnens øvrighed.³⁷ I 1754 avancerede Nærå til kapellan, og i 1762 blev han sognepræst i Svendborg; han døde i 1794.

I 1760'erne var skolen nedlagt; i 1769 annoncerede man i avisen efter en dansk skoleholder.³⁸

Private skoleholdere:

-1781. Peder Henriksen Kølle. 1781 degn i Nr. Søby.

-1784. En aftakket vagtmester lærer børn tysk.

-1784. En enke lærer børn at stave.

*Kerteminde**Latinskolen:*

Rektor 1737-40: Christian Andersen Brun, født 1711, student fra Nyborg 1729, huslærer, cand. teol. 1737. Han var en »meget skikkelig og vel studeret« mand, egnet både til skole- og præsteembede.³⁹ Selv ønskede han præstekald og efter et år med pension blev han d. 31/1 1741 kapellan i byen. Han ansøgte straks, men forgæves om at måtte beholde pensionen som tillæg til lønnen.⁴⁰ 1747 hospitalspræst i Odense, død 1769.

Hører ca. 1737-1740: Laurids Jensen Krag, se nedenfor.

Kristendomsskolen:

Den gamle latinskole blev nedrevet 1740, og en ny skolebygning blev for 160 rdl opført på kirkegården. Bygningen blev nedbrudt i 1932, men genopført i Den gamle By i Århus.⁴¹ Skoleholdere:

1740-43. Laurids Jensen Krag. Student fra Kerteminde 1735, baccalaur 1737 og kort efter hører her. Lønnen var så slet, at han benyttede sig af lejligheden, da der blev mulighed for et degnekald på Langeland; 1743 degn i Humble, død 1773.⁴²

1743-60. Jacob Baltzersen, søn af klokker og skoleholder Baltzer Johansen, se nedenfor. Han var i 1706 et barn, der havde stor lærdom behov, men han havde privilegium på at efterfølge faderen, så Johan Bang,

Da kristendomsskolen i Kerteminde i 1934 blev overført til Den Gamle By i Århus (se bogens omslag), stod Pædagogisk Studiesamling i begreb med at overføre sin samling af ældre skoleinventar til Nationalmuseet. Det lykkedes imidlertid ledelsen af Den Gamle By at få denne beslutning omgjort, således at inventaret i stedet blev opstillet i Kerteminde-skolen. Bordene og bænkene stammer fra 1800-tallet, men man må antage, at 1700-tallets latinskoler og kristendomsskoler har været indrettet på samme måde. (Den Gamle By's billedarkiv, VIII/E5S).

som en kreds af borgere ville have til at undervise deres børn i skrivning og regning, fik ikke lov til at holde skole, se nedenfor. Jacob Balterzen efterfulgte faderen i 1715 og overtog i 1743 degnekald og kristendomsskole efter Laurids Krag, så de to skoler smeltede sammen. Han døde i 1760.⁴³

1760-91. Johan Henrik Møller, student. Han blev af Baltzersen ansat som medhjælp; han ægtede hans datter og efterfulgte siden sin svigerfar

i alle hans embeder.⁴⁴ For undervisningen modtog han udelukkende elevernes betaling, til gengæld var han »fri for de fattige«!⁴⁵ Han døde i 1791.

Den danske skole, skoleholdere:

1680-1715. Baltzer Johansen, klokker og skoleholder; død 1715.⁴⁶

1715-43. Jakob Baltzersen, forgængerens søn, se ovenfor.

Private skoleholdere:

-1708-09-. Johan Mathiassen Bang. Han fik i 1706 ikke lov at holde skole, se ovenfor, men i 1708 og 1709 klagede Baltzer Johansen over, at Johan Bang havde taget hans disciple. Død før 1717.⁴⁷

I 1784 var der ingen private skoleholdere.

Middelfart

Latinskolen:

Rektor 1726-40: Johan Wallund, født 1692; søn af pastor Christoffer Wallund i Bregninge. Student fra Odense 1710. I 1736 klagede sognepræst Chr. Krag til biskop Ramus over, at Wallund havde forset sig med drukkenskab og havde taget af elevernes legatpenge. Ramus ønskede sagen behandlet med sagtmodighed, og Wallund slap med i provsteretten at love bod og bedring og dertil forpligtede sig til at fremskaffe elevernes penge.⁴⁸ Provsteretten fandt frem til, at der manglede 45 rdl.⁴⁹ Wallund boede i skolehuset ligesom den medhjælper, han havde til at undervise.⁵⁰ I forbindelse med latinskolens reduktion ønskede Wallund at overtage kristendomsskolen, men biskop Ramus tilstod overfor pastor Krag, at han havde betænkeligheder ved at opfylde ønsket på grund af »den ham følgende melancholie, men allermost hans stærke inclination til det hæslige og fordærvelige antimelancholicum som er drukkenskab, hvad jeg ved hans sidste nærværelse her i Odense havde alt for store prøver på«. På den anden side kunne han ikke gå ind for præstens forslag om, at Wallund blev degn eller klokker andetsteds og præstens søn fik kristendomsskolen. Men sønnen kunne få embedet mod at sørge for Wallunds underhold.⁵¹ Dette tilbud blev ikke modtaget, og få dage efter fik Wallund overdraget skolen på prøve.⁵² I 1741 blev han også klokker, men var konstant utilfreds med sine indkomster; han klagede til byfogden d. 5/11 1742 og igen d. 19/11 1743, men uden at møde forståelse: »Siden han fik klokkeriet til, fattes ikke at han ej kan leve overmåde vel ...«. Han havde antaget en »hører eller medhjælp« og ønskede logi stillet til rådighed for ham, men heller ikke det blev imødekommet.⁵³ Wallund måtte i 1744 afstå sine hverv på grund

af alderdom og svagelighed.⁵⁴ Et halvt år senere, d. 10/10 1744, drev Wallunds lig op ved Føns strand iført sorte klæder, en brunagtig rejsekjortel, som tilhørte skoleholderen i Vejlbj og en sort kasket, som præsten i Føns havde lånt ham. Han blev begravet på Føns kirkegård. Ved registreringen af hans ejendele oplyste Karen Abel Henriksdatter, der boede i klokkerboligen og som havde gået Wallund til hånde, at en guldring med 7 »deamanter« var pantsat for et par rdl til skomager Rasmus Hansen og en skildpaddedåse til skomagersvenden for 1 rdl. Ved skiftet fandtes aktiver og passiver at balancere. Foreløbig varetog Wallunds efterfølger Laurids Ålborg eventuelle arvingers interesser; da Wallunds søskende dukkede op, fragik de arven. Som søskende anføres Thomas Wallund, degn i Fuglede på Sjælland og Eleonora Wallund i Svanninge; hun var vist gift med mons. Roelund.⁵⁵ En bror Niels Wallund var skoleholder i Fårup 1723-61.⁵⁶

Kristendomsskolen. Skoleholdere:

1740-44. Johan Wallund, se ovenfor

1744-58. Laurids Ålborg. Student, indtil 1744 skoleholder i Odense. Beskikket som klokker, degn og skoleholder i Middelfart 14/4 1744.⁵⁷ Død 1758.

1758-64. Rasmus Madsen Knap; også degn og klokker, død 1764.⁵⁸

-1784-95. Jørgen Clausen Fabricius. Født 1712, student fra Odense Gymnasium 1735; skoleholder i Bogense indtil han kom til Middelfart, hvor han boede i eget hus. Han var også degn og klokker og havde i samlet løn ca. 60 rdl om året. Søn: se nedenfor. Død 1795. Han holdt en medhjælp til undervisningen, som foregik i nederste etage af rådstuebygningen; mod særlig betaling blev der også undervist i navigation. I 1774 blev Johan Jørgen Behmann medhjælper mod løfte om af måtte efterfølge Fabricius; han døde i dennes embeder i 1818.⁵⁹ I 1784 var Hans Henrik Qvist medhjælper; han var tidligere foged og forpagter og i 1769 degn i Føns; han døde 1785.

Den danske skole:

Omkring 1752 holdtes offentlig skole et års tid. Senere træffes som dansk skoleholder:

1755-. Peder Jensen.

1765-67. Jens Paulin Fabricius, søn af ovennævnte Jørgen Fabricius. Senere degn i Føns.

-1775. Niels (eller Morten Nielsen) Ploug, tidligere degn i Jylland. I 1775 degn i Kauslunde.

Private skoleholdere:

Det var tradition, at klokkerne holdt skole. I 1742 omtales det, at byen »i den slette Oluf klokkers tid« havde betalt en medhjælp til at varetage undervisningen. Klokkeren må være Oluf Nielsen Brydegård, der døde i 1740 som skoleholder i Indslev. Efterfølger som klokker var Jens Mogensén. Også han lod undervisningen passe af en medhjælp, der selv måtte sørge for logi. Lønningen var blot de få skilling ugentlig, som eleverne betalte.⁶⁰ Jens Mogensén døde i 1741, hvorefter kristendomsskoleholderen blev klokker.

*Rudkøbing**Latinskolen:*

Rektor 1737-1740: Niels Rasmussen Loumann, filosofisk eksamen 1735. Han var skikkelig og habil, men da han ikke var cand. teol., kunne han ikke få præstekald ved latinskolens reduktion.⁶¹ Han blev så kristendomsskoleholder til sin død i 1753.

Hører 1735-40: Christan Frederik Mørk, se Svendborg.

Hører (vel vikar eller hjælpelærer) -1740. Peder Møller, der var klokker, havde for et beskedent løntillæg haft hørertjeneste ved skolen. Han skulle fremtidig blot være klokker.⁶²

Kristendomsskolen:

Skolen overtog det gamle latinskolehus på 10 fag og et vest derfor liggende byggested.⁶³ Skoleholdere:

1740-53. Niels Loumann, se ovenfor.

1754-81. Christen Rasmussen, tillige klokker. Han havde tidligere været privatlærer; død 1781.

1781-85. Thor Faber, tidligere hører i Nyborg, var tillige klokker. Han boede frit i skolehuset og havde en årsindkomst på ca. 30 rdl. Død 1785.

1785-1817. Ole Bagger. I 1796 underviste han som sin forgænger kun konfirmanderne og fik foruden fri bolig 30 rdl årlig derfor.⁶⁴ Død 1817.

Den danske skole, skoleholdere:

1748-. Mogens Hansen Spurre. Han tog i 1748 borgerskab på skolehold og liden næring.⁶⁵ Han døde i 1759. Søn: se nedenfor.

1750-53. Erik Andall. Han fik bestalling d. 22/9 1750⁶⁶ og døde i 1753.

-1786. Rasmus Mogensén Spurre, søn af ovennævnte Mogens Spurre, cand. teol.; død 1786.

-1796-1812. Christian Christensen Rask. Han underviste i 1796 som beskikket skoleholder byens børn i dansk, skrivning og regning for 2-4 sk ugentlig pr. elev.⁶⁷ Han afskedigedes i 1812 og døde i 1824.

Private skoleholdere:

-1784. NN Handrup underviste »uberettiget« i skrivning og regning.

-1788. Christian Endorph, født i Norge 1721, degn i Christiansand, senere klokker og kateket i grevskabet Laurvig.

*Svendborg*⁶⁸*Latinskolen:*

Rektor 1736-1740: Christoffer Lorentsen Bildsø, født 1715, student fra Svendborg 1733 og derpå hører sammesteds, baccalaur 1734. Han var gift med Marie Christiansdatter.⁶⁹ Han foretog i 1738 en studierejse til Tyskland med kongeligt stipendium og var derfor ikke hjemme i reformårene.⁷⁰ Han fik pension og senere et præstekald i Norge.

Rektorvikar 1738-1740: Jens Rasmussen Fangel passede som »prorektor« embedet i Bildsøs fravær. Han var født i 1704 eller 1706, student fra Odense 1731, cand. teol. 1735 og derpå hører her. I 1740 bedømtes han som »en meget skikkelig og i lærdom vel grundet person«; han havde hustru og børn.⁷¹ Indtil han opnåede bedre embede, påtog han sig skole- og degnetjenesten,⁷² men ved biskoppens mellemkomst kom han allerede i 1740 til Nordborg som kapellan.⁷³ Han blev i 1769 sognepræst i Nordborg, men døde samme år.

Hører 1738-1740: Laurids Pedersen Bråd. Født 1713, student fra Korsør, cand. teol. 1738. Han var ansat som vikar og hørte derfor ikke til den egentlige kreds af reducerede lærere. Han anbefaledes dog til befordring,⁷⁴ men fik ikke pension. Da han fra Ribe klagede til biskop Ramus over dette, belærte denne ham om, at han ikke havde nogen billig adgang dertil. Han blev rådet til at søge befordring hos kongen,⁷⁵ og i 1741 blev han sognepræst i Haderup, hvor han døde i 1747.

Kristendomsskolen:

I forbindelse med skolereduktionen foreslog biskop Ramus, at det gamle skolehus blev nedbrudt og materialerne solgt. Indtægten tilfaldt kirken, der så måtte skaffe en ny lærerbolig med skolelokale. Skolemesteren skulle holde en substitut til at være degn i det ene sogn. Der havde ikke været ansat klokker tidligere, men skolemesteren og hans substitut kunne blive klokkere ved hver sin kirke.⁷⁶

Skoleholder 1741-49: Christian Frederik Mørk. Han betegnedes i 1740 af biskop Ramus som reduceret hører og nuværende klokker i Rudkøbing. Han havde fået tilsagn om et bedre embede og kom på tale, da rektor Fangel flyttede til Nordborg.⁷⁷ Han blev tillige degn og klokker ved begge kirker. Han skulle have kostpenge af borgerskabet, men de måtte tit inddrives ved udpantning. Han døde i 1749.

Da skoleholderens embedspligter havde været for omfattende, fik hver af byens to kirker fra 1749 sin egen degn; degnen i Frue sogn holdt kristendomsskole i den gamle latinskole, mens degnen i St. Nicolaj skulde holde skole i sin bolig. I 1750 hed det, at de begge havde nok at gøre med klokke- og degnetjenesten samt undervisning af de mange fattige børn »i kristendoms skolehold«. ⁷⁸

Vor Frue kristendomsskole, skoleholder:

1749-89. Jens Lorens von Stöcken, tidligere hører ved Nyborg latinskole. Han læste i 1784 privat med folks børn og havde ført flere frem til universitetet; han tituleredes »rektor«. Han døde i 1789.

St. Nicolai kristendomsskole, skoleholder:

1749-95. Erik Hansen Gudme, tidligere skoleholder i Skårup. Han holdt endnu i 1784 »dansk skole«; han døde i 1795.

Den danske skole:

I 1714 var der to danske skoler i byen. I 1717 var der kun én.

-1719-. Johan Bonnesen. Han forlod byen i 1719 eller 1720 på grund af de ringe indkomster. ⁷⁹

-1720-67. Christen Thomasen Brun. Han klagede i 1720 over børnenes »ubestandige skolegang«, idet de udeblev om vinteren. I 1750 erklærede byfogden, at den »danske skrive- og regneskolemester« var meget god til de små børn, men ikke til »at give smukke folks børn og ungdom nogen grundig undervisning«. Han var en »udlevet« mand, der blot selv kunne skrive nogle bogstaver, regne lidt og læse for nogle små børn. ⁸⁰ Brun døde i 1767.

I 1784 betragtedes den danske skole som byens eneste skole. Skoleholderen Henning Broholm havde gratis bopæl »under rådhuset« og en indtægt på ca. 60 rdl årlig. Han var søn af skoleholderen i Ringkøbing og havde tidligere assisteret sin far dér; han var ustuderet, men flittig og duelig.

-1786-87-. Niels Brun. Han klagede over de private skoleholdere.

Private skoleholdere:

I 1750 ville byfogden ikke ansætte flere skolemestre, men et par købmænd fik lov at antage en ustuderet karl, der havde undervist med succes i Stenstrup, til at oplære deres børn i tysk og dansk, skrivning og regning, så de »kunne føre en korrespondance og forestå et bogholderi, som sig hør og bør i tiden«. Senere var der mange private skoleholdere:

-1761. Christopher Christensen Raun, død 1761.

ca. 1760-1780. Hans Røhr; død 1780 efter at have holdt skole i 20 år.

-1766. Peder Kretschmer, student 1728; død 1778 som degn på Strynø.

-1775. Nicolaj Lassen, tidligere præst på Grønland; død 1775.

-1775-. Nicolaj Lorentzen.

-1784. Et par gamle koner lærte små børn at stave.

-1786. Jens Hansen Ploug. Skrædder. En landstingsdom pålagde ham 1786 at ophøre med at holde skole.⁸¹

-1787-1891-. Lars Hansen Bjerreby. Skomager og handskemager. Han holdt skole og havde i 1787 som medhjælper Ernst Frederik Milbrad.

*Ærøskøbing*⁸²

Latinskolen:

Rektor 1731-1740: Jens Hansen Bagger, født 1707, student fra Ærøskøbing 1727. Ved visitats i 1733 var ungdommen kun mådeligt oplyst, da de fleste borgere pålagde børnene arbejde, så de ikke kunne passe skolen. 1740 kristendomsskoleholder, se nedenfor.

Kristendomsskolen:

Efter reformen i 1740 synes skolen at have fortsat sit virke næsten uændret. Jens Bagger beholdt sin hidtidige løn og tituleredes stadig som rektor. I 1746 var ungdommen vel oplyst, men da provst Fabricius i 1774 besøgte skolen, var ungdommen vankundig. Rektor var blevet gammel og ude af stand til at sætte sig i respekt. Et kongeligt reskript i 1779 tillod omsider, at der ansattes en skoleholder til at aflaste rektor Bagger; han skulle undervise i tysk, dansk, skrivning og regning, mens Bagger fortsat skulle undervise i kristendomskundskab. I 1781 ansøgte rektor Bagers svigersøn Christian Roland om det kombinerede embede som kateket, kordegn og klokker og fik stillingen. Bagger døde i 1787, Roland i 1814.

Private skoleholdere:

Provst Fabricius nævnte ved visitatsen i 1774, at klokkeren »vel og har haft skole, men duer nu ej heller«. Klokker siden 1730 var Hans Peder sen Lund. Han døde i 1783, men allerede fra 1782 var degnen også klokker. Andre private skoleholdere:

-1769. Larsen, død 1769.

ca 1774-1782. Johan Bauditz, senere skoleholder i Tranderup, død i 1821.

1782-1810. Johan Heinrich Lorenzen, senere degn i Marstal.

*Lolland-Falsters stift*⁸³*Maribo**Latinskolen:*

Rektor 1723-39: Lorens Nielsen Heiche, født 1694, student fra Nykøbing F. 1715. Han betegnedes i 1740 som en ældre mand, der ikke længere var egnet for skolevæsenet, og da han ofte anklagedes for sindssvaghed, kunne han heller ikke anbefales til andet kald. Han havde hustru og børn og indstilledes til pension.⁸⁴ Af utilfredshed med pensionens størrelse ansøgte han d. 19/4 1740 om at blive skoleholder og degn, men da høreren allerede var beskikket, kunne biskoppen blot foreslå ham at søge højere pension.⁸⁵ Han døde i 1749.

Hører -1740: Poul Christian Roth. 1740 kristendomsskoleholder, se nedenfor.

Kristendomsskolen:

1784 holdtes skolen i en tilbygning til klokkerboligen; den havde 2 skolestuer. Skoleholdere:

1740-64. Poul Christian Roth, søn af sognepræst Henrik Roth i Maribo. Født 1703, student fra Maribo 1723. Han fik i 1730 bestalling som adjungeret klokker og overtog stillingen i 1733; han var tillige hører.⁸⁶ I 1740 var han gift og havde mange små børn. Han fandtes egnet som kristendomsskoleholder,⁸⁷ erklærede sig beredt og blev beskikket.⁸⁸ Han fik biskoppens støtte til at få borgerne til at betale hvad de skulle, men ikke uden videre til at få eneret på at holde skole i byen; biskoppen så det gerne, men måtte henvise Roth til forhandling med provst og byfoged derom.⁸⁹ 1749-62 underviste han kun de fattige børn, men bidrog til lønningen af en lærer mere i byen, se nedenfor. Han døde i 1773.

1764-. Laurids Helsted. Han fortsatte med den opdelt skole; han døde i 1795.

Hjælpeskolen:

1749-63. Søren Kjeldsen Balslev. Født 1713, student privat 1735, baccalaur 1736. Han var 1749 i Svendborg. Han var medhjælp for degnen, der fra 1749 kun passede kristendomsskolen i begrænset omfang, se ovenfor. Han blev i 1763 degn i Moseby, 1765 i Systofte.⁹⁰

1772-73. Jacob Olsen.

-1784-87. Henrik Thomsen Flindt Ambech. Student. Han lønnedes delvis af kordegnen, som egentlig selv skulle passe skolen. Hans samlede løn beløb sig til 70-80 rdl årlig. Der undervistes ikke blot i kristendom, læsning, skrivning og regning, men også i latin, historie og geografi. Ambech døde 1787.

Den danske skole (privat?).

Indtil 1740 var der en dansk skole i byen; efter dens nedlæggelse holdt en kreds af borgere i fællesskab en lærer. Fra 1745 nød hans skole offentlig støtte, men den ophørte i 1748. Skoleholdere:

1688-1717. Peder Andersen, tillige bedemand.

1717-31. Jacob Barthig. Født 1679, student fra Sorø 1698, baccalaur 1699. Død 1731.

1731-32. Anders Bitton. Student fra Nakskov 1682, baccalaur 1700. 1690 klokker og kantor ved latinskolen, 1731 tillige skoleholder. Død 1732.

Omkring 1735? Daniel... Han betegnedes i 1757 som en fattig gammel mand, forhen skoleholder i Maribo, som nu gik omkring og betlede. Han døde samme år.

-1737-40. Johan Henrik Licht; hans far var vist læge. Født 1710, student fra Helsingør 1731. Han søgte i 1736 stilling som kristendomsskoleholder i Slangerup,⁹¹ men kasseredes af biskoppen på grund af »hans begangne forseelse«, og 1740 om at blive kristendomsskoleholder i Saksøbing. Han fik heller ikke denne stilling, men biskop Ramus var indstillet på at hjælpe ham⁹² og foreslog ham (»en skikkelig og til brød hårdt trængende mand«) som degn i Øster Ulslev.⁹³ D. 26/10 1740 blev han imidlertid kaldet som degn i Fuglse og modtog biskoppens lykønskning og velsignelse i den anledning.⁹⁴ Han kom senere til Våbensted; han døde i 1789.⁹⁵

Private skoleholdere:

-1714-24. Herman von Rothe. 1726 skoleholder i Nakskov. Han var i 1741 og 1745 skoleholder i Nykøbing.

-1784. Private skoler accepteredes ikke, men en kone læste dog med små børn.

*Nysted**Latinskolen:*

Rektor 1734-1739: Hans Dinesen Mossin, født 1703, student fra København 1721, baccalaur 1722, cand. teol. 1724; hører i København. Han indstilledes 1740 til præstekald.⁹⁶ Han blev oktober 1741 kaldet til sognepræst i Bolsø (Norge), men modtog ikke kaldet og blev i stedet 1742 præst i Gundslev; han døde i 1762.

Hører 1739-40: Hans Jacob Vejer, se nedenfor.

Kristendomsskolen:

Latinskolens bygning overtoges af kristendomsskolen. Skoleholdere:

1740-79. Hans Jacob Vejer. Født ca. 1715, student fra Nysted 1738, baccalaur 1739, hører her 1739. Han fandtes i 1740 bekvem som kristen-

domsskoleholder,⁹⁷ han erklærede sig beredt og blev beskikket.⁹⁸ Han døde i 1779 og efterlod sig værdifulde håndskrifter.⁹⁹

-1784-. Josef Vejer (vel søn af forgængeren), der tidligere havde holdt skole i en landsby. Hans løn som skoleholder var ca. 60 rdl om året, som degn havde han yderligere ca. 90 rdl. om året. Ingen anden holdt skole i byen, skønt én skole var for lidt.

Private skoleholdere:

-1709-12-. Rasmus Madsen. 1727-31 skoleholder i Vester Ulslev. Død 1732 og betegnedes da som bogbinder.

-1731-. Henrik Rode.

Rødby

Latinskolen:

Rektor 1725-39: Hans Jørgen Lund, søn af degnen Laurids Lund. Født 1701, student fra Odense 1723, cand. teol. 1730. Han indstilledes 1740 til præstekald,¹⁰⁰ men måtte foreløbig beholde indtægter og pligter, herunder at læse for fattige børn for intet og for formuende for en billig belønning.¹⁰¹ Da skolens regnskab i 1740 sendtes ind til biskop Ramus til revision, spurgte Lund i en note, om folk skulle dokumentere deres fattigdom, før børnene fik gratis undervisning, og om han måtte købe brændsel på skolens regning. Ramus svarede noget pikeret, at Lund måtte sende et regulært brev om den slags, der ikke hørte hjemme i regnskabet.¹⁰² Lund blev i 1741 sognepræst i Poulsker, senere i Vestermarie.

Kristendomsskolen:

Det gamle latinskolehus overtoges af kristendomsskolen. Bygningen var ikke indrettet til beboelse for nogen lærer; det var da også kapellanen, der såvel før som efter reduktionen var skoleholder.¹⁰³ Skoleholdere:

1740-41. Hans Jørgen Lund, tidligere rektor, se ovenfor.

I 1741 søgte provst Roth i Maribo at få sin søn kaldet til stillingen. Det drejede sig formodentlig om skoleholder Poul Roth i Maribo, men pastor Eilerts i Rødby fandt ham ikke bekvem, og biskop Ramus afslog derfor Roths anmodning.¹⁰⁴

1741-54. Jens Pedersen Hollænder. Født 1714, elev i Saksøbing fra 1721, student 1737. Provsteretten fradømte ham embedet d. 7/1 1754 på grund af drukkenskab.¹⁰⁵ I 1764 blev han betegnet som afsindig; han døde i 1776.

1754-66. Hans Didrik Caspersen Brun, født 1717, student fra Ring-

sted, cand. teol. 1739, 1752 kapellan i Rødby og fra 1754 tillige degn og skoleholder. Den stridslystne sognepræst Schade lå 1756-62 i voldsom konflikt med såvel Hans Brun som klokkeren.¹⁰⁶ Et stridsspørgsmål mellem præst og skole var skolens opvarmning; Schade ville ikke acceptere, at der gik penge fra børnenes konto dertil, »thi hvad varme skulle der vel behøves i et middelmådigt værelse hvori 80 til 100 børn som oftest er forsamlede; hvilken kvalme af så mange børn på et sted have (for)anlediget nærværende skolemester at borttage en jernovn af skolestuen og sætte i dens sted for syns skyld en teglovn«. ¹⁰⁷ Angivelsen af elevtallet forekommer vildt overdrevet; i regnskabsprotokollen anføres næppe en snes elever i disse år. Det må indrømmes, at den kun oplyser navn på dem, der fik penge, sko og andet af skolen, men hvor kontrol kan foretages, viser det sig, at alle eller så godt som alle elever modtog støtte. Det var i virkeligheden det, de kom for! Hans Brun døde i 1766 i stor armod.

1767-76. Peder Jacobsen Lund. Født 1725, student fra København 1744, cand. teol. 1757, lærer ved Vaisenhuset. 1767 kapellan, klokke og kateket i Rødby, velsagtens også degn og skoleholder. 1776 sognepræst sammesteds, død 1782.

1776-82. Erland Brandt. Født 1724, student fra København 1740, cand. teol. 1745, sygetrøster ved Københavns hospitaler. 1776 kapellan i Rødby, 1782 i Korsør; 1787 sognepræst i Hvedstrup, død 1805.

1782-85. Frederik Gotfred Stampe. Født 1756 student fra Viborg 1778, cand. teol. 1780. Som kapellan og skoleholder i Rødby havde han en indkomst på 80-90 rdl årlig, men han lod en vikar passe skolen. 1785 sognepræst i Års. Kapellanembedet i Rødby nedlagdes ved denne lejlighed.

Den danske skole:

Den danske skole, »Byens skole«, holdtes 1784 i en rummelig bygning, hvor også læreren boede. Han betalte ikke derfor, men havde ingen fast løn. Skoleholdere:

-1723-27. Jonas Christensen Mule. Han var i 1710 skoleholder i Nykøbing og i 1714 »forhenværende skriverkarl på amtstuen«. Han fik vistnok 1723 amtmandens bekræftelse på, at ingen anden måtte holde skole i Rødby. Han døde i 1727.

-1749-. Hans Madsen. Ved sin død omkring årsskiftet 1749/50 blev han betegnet som skoleholder.

-1784-. Klim, en ustuderet mand, der havde været sømand. Der tålte ingen uberettigede skoleholdere.

*Sakskøbing**Latinskolen:*

Rektor 1735-39: Johan Hermansen Hegelahr, født 1708, student fra Bergen 1729. Han var en »skikkelig« dvs. velegnet mand til både gejstligt og verdsligt embede.¹⁰⁸ Han blev cand. teol. d. 9/1 1740, og da biskoppen regnede med at han hurtigt fik gejstligt kald, antog han inden midten af april en anden som kristendomsskoleholder. Hegelahr blev d. 6/6 1740 residerende kapellan på Føhr, men straks derefter kapellan i Hassing og senere sognepræst i Karleby.

Kristendomsskolen:

Latinskolen holdtes i en lille udbygning til byens kirke. Ved reduktionen behøvedes den ikke længere som skole, og klokkeren (som måske boede der?) fik tilladelse til at aflukke dørene, så børnene ikke længere brugte dem som ind- og udgang til kirken.¹⁰⁹ Et forsøg på at sælge bygningen på auktion mislykkedes, og kirken måtte derfor bekoste en større istandsættelse.¹¹⁰ I 1784 var skolen en tilbygning til degneboligen. Skoleholderne:

1740-47. Gabriel Wolck. Født 1709 som søn af en skoleholder. Student 1733 fra Nykøbing, huslærer hos pastor Pontoppidan i Torkildstrup. Han blev antaget af biskoppen på grund af gode vidnesbyrd om lærdom og levned.¹¹¹ Han kom i klammeri med klokkeren Hans Abrahamsen Mule om opgavefordelingen, og begge måtte kaldes for provsten og i sognepræstens nærvær gennemdrøfte problemerne, så de fremtidig kunne leve i fredelighed og passe hver sit kald.¹¹² Tilsyneladende ville Wolck hellere forlade embedet, men biskoppen påpegede det usømmelige i så hurtigt at nedlægge sit hverv. I stedet burde han bruge sin fritid til studeringer, så han »til foråret kunne rejse til København og på få ugers tid blive ekspederet til Deres examen theologicum«. ¹¹³ Konflikten mellem degn og klokke fortsatte, og til sidst måtte biskoppen træffe afgørelse: Katekisationen hørte tidligere under rektor, nu under degnen. Klokkeren havde i mange år katekiseret i rektors sted og fået 6 tdr korn derfor. Han kunne ikke eksistere uden denne indkomst og fik lov at beholde den mod at assistere degnen.¹¹⁴ Wolck måtte irttesættes for sin opførsel,¹¹⁵ og han fradømtes embedet i 1747. Han var gift med Margrethe Johanne Scheel, der døde i 1744. I 1765 blev Wolck vistnok skoleholder i Våbensted.

1747-48. Henrik Liebekind, søn af garver Laurids Liebekind i Nykøbing. Født 1724, student fra Nykøbing 1745, 1747 konstitueret skoleholder her.

1748-67. Jens Sørensen Welling, f. ca. 1689, student fra København

A. Diskantp. - Pengen paa de 4te Højtidsafte-
ner 1729. 13 rdl 3 sk 12 A

Den af Rectoris Andel.....	9 rdl. - 6 sk.	
Den som opvarter med Dulcianen paa samme Aften No 6.....	2.....	4.....
Resten af Diskantp. - Pengen som til afskrivningen Discipulens saaledes udfald.		
Thomas Kræupol No 1.....	1 rdl.	4 sk.
Christian Wolch No 2.....	1.....	12.....
Jens Jørgensen Høllander No 3.....	1.....	4.....
Alexander Jansen No 4.....	1.....	4.....
Christian Ulrich Petersen No 5.....	1.....	2.....
Espen Høgaard No 7.....	1.....	6.....
Lauvitz Christianson No 8.....	1.....	.....
Jens Jørgensen No 9.....	1.....	.....
Jens Jørgensen No 10.....	1.....	.....
Anders Brøgger No 11.....	.....	12.....
		13 rdl. 3 sk 12 A

B. Læg - Pengen som falder for afskrif.
ner Læg, som.

d. 25 Januarij Hans B. Jørgensen No 1.....	2 rdl.	4 sk.	4 A.
d. 28 Majus Hr. Bysfoged Dahlstrøms Læg.....	.....	13.....	.....
d. 13 Februarij Jens Lauvitzsons Børn. som kom ind af Bogen.....	.....	2.....	.....
d. 5 Martij Ernst Røderigref Børn.....	1.....	12.....	.....
d. 11 Majus Jørgen Jørgensen Brøgger af Børn.....	.....	5.....	.....
d. 28 Junij Asger Pius af Saxhøbing.....	.....	12.....	.....
d. 1 Juli Matthias Tønnesen Børn ibid.....	.....	.....	.....

Sakskøbing latinskoles indtægter. »Diskantpenge på de 4 højtidsaftener er 13 rigsdaler 3 mark 12 skilling. Deraf rektors andel 9 rdl 8 sk. Den som opvarter med dulcianen på samme aftener, No 6 (kvittering nummer 6): 2 rdl 4 mk. Resten af diskantpengene er til efterskrevne disciple således udfalden (uddelt): ...«. Uddrag af skolens regnskab for 1729-30 (Sakskøbing skoles skoleprotokol/regnskabsprotokol 1695-1730, s. 72).

1711. Han blev i 1736 skoleholder i Højet og i 1743 i Veggerløse. Han døde i 1767; der var et underskud på 2 rdl i boet.

-1784-. Rostrup, en studeret mand, degn. Hans årsindtægt som skoleholder var 60-70 rdl, men heraf betaltes 30 rdl til en medhjælper: Christian Henningsen, der tidligere havde været handelsmand; han modtog også skolepengene.

Private skoleholdere:

-1735-36-. Peder Holm, søn af brygger i København Svend Holm. Han var 1733 i Nakskov; i 1735 blev han betegnet som fattig.¹¹⁶ Han blev vist nok i 1740 (senest 1742) skoleholder i Halsted.

-1743-. Hans Christensen Næraå, født 1713, student fra Nakskov. Han var skoleholder flere steder, muligvis også i Saksøbing. 1758 blev han degn i Majbølle.

I 1784 tåltes ingen uberettigede skoleholdere.

Stubbekøbing

Latinskolen:

Rektor 1736-39: Jesper Johansen Gadegast. Født 1701, student fra Nykøbing F. 1723, cand. teol. 1726; 1729 skoleholder i Maglebrænde. Han blev kaldet til rektor »til nogen soulagement i hans kummerlige tilstand«.¹¹⁷ Et kongeligt reskript af 11/1 1737 pålagde rektor at holde prædiken i forbindelse med aftensangen. Bagefter skulle ungdommen overhøres i, hvad de havde lært af prædiken og eksamineres i deres

De penge, som landets latinskoler skulle drives for, var overalt sammensat af en række forskellige poster. Saksøbing skoles indtægter er karakteristiske for en lille skole. Hovedposterne var renter af 2 legater, diskantpenge, ligpenge, bøssepenge og afgifter fra degne i 4 nærliggende sogne, de såkaldte degnepensioner. Diskantpengene indsamlede elever og lærere traditionelt 4 aftener om året: nytårsaften, helligtrekongersaften, mortensaften og juleaften. På disse højtidsaftener drog elever og lærere i fællesskab gennem byen og sang og spillede for folks døre. I Saksøbing blev musikken spillet på dulcian (en slags fagot). Normalt stod man selv for musikken, men i Saksøbing måtte man omkring 1730 have hjælp udefra; musikanten tituleres et sted »vikar«. Ligpenge var honorar for skolekorets medvirken ved begravelser, mens bøssepengene var indsamlet gennem kirkebøssen. Tilsammen var skolens kontante indkomst knap 65 rdl, hvoraf rektor fik 28 rdl og musikanten 8 rdl, mens de 16-17 elever i skolen delte de resterende 28 rdl på en sådan måde, at de fik desto mere jo længere de var nået i lærdom. Degnepensionerne modtog skolen i form af korn (byg eller rug); af de knap 6 tønder fik rektor de 4, mens skolens 5 øverste elever fik nogle skæpper hver.

Alt i alt var rektorlønnen minimal, men det udlignedes ved, at rektor tillige var degn og som sådan havde gode indtægter. Hans samlede årsindkomst blev på den måde ca. 110 rdl eller det dobbelte af, hvad man anså for eksistensminimum.

kristendom.¹¹⁸ Efter i mange år at have tjent ved skolevæsenet ønskede Gadegast i 1740 præstekald og fandtes særdeles bekvem og vel begavet dertil.¹¹⁹ Han blev d. 26/8 1740 kaldet til sognepræst i Oddense; han døde i 1752.

Hører 1732-40: Jens With, se nedenfor.

Kristendomsskolen:

Latinskolens bygning blev overtaget af kristendomsskolen. Skoleholdere:

1740-43. Jens With, søn af pastor Jens With i Kjeldby. Født 1712, student fra Herlufsholm 1729, baccalaur 1730, cand. teol. 1731, hører her 1732. Han betegnedes i 1740 som både i lærdom og levned egnet som præst, men da han var tilfreds med at blive degn og kristendomsskoleholder, hvis han fik klokker- og bedemandsfunktionerne med, indstilledes han til foreløbig at overtage disse opgaver.¹²⁰ Biskoppen mente ikke, at man efter latinskolens reduktion kunne bebyrde kapellanen med katekisationsprædiken. I stedet skulle With om vinteren, når der ingen aftensang holdtes, holde katekisation i kirken; der skulle ringes med klokkerne og indledes med sang og bøn.¹²¹

1740 henvendte borgerskabet i Stubbekøbing sig til kongen med anmodning om at slippe for at betale kostpenge til skolemesteren.¹²² Det blev afslået; han skulle som fastsat i reskriptet modtage 3-4 sk ugentlig af byen i kostpenge, og byfogden skulle foretage ligningen på enhver efter næring og formue.¹²³ Til gengæld mislykkedes Withs forsøg på med biskoppens hjælp at få brændselshjælp til skolen.¹²⁴ I 1743 blev han residerende kapellan her; han døde i 1746.

1743-74. Christian Munch, født 1702 som søn af en degn. Student fra Nykøbing 1726; vist huslærer hos pastor Wolf i Skelby, før han 1728 blev skoleholder i Kippinge; 1729 organist sammesteds. I 1743 blev han degn, klokker og skoleholder her. I 1753 modtog biskoppen en klage over hans forsømmelse af skoleholdet, men da han havde antaget en medhjælper til skolen og lovede at udbygge skolehuset med 2 fag, nøjedes biskoppen med at give ham en advarsel. Han døde i 1774; boet havde et underskud på 7 rdl.

-1784. Thomas Winther. Student. Tillige degn, klokker, bedemand og graver; som skoleholder erholdt han ca. 50 rdl årlig.

Hjælpe lærere ved kristendomsskolen:

1743-44. Hans Vilhelm Kålund, søn af sognepræst Laurids Kålund i Bogø. Født 1718, student fra Nykøbing 1743 og straks hjælpe lærer her. I 1744 huslærer hos forpagter Jens Justesen, cand. teol. 1746. I 1750 kapellan og i 1757 sognepræst i Katstrup, død 1778.

1753-55. Jacob Abild. Født 1727, student fra Vordingborg 1749. 1755 lærer i København, afsked 1762, død 1767.

Private skoleholdere:

-1720-. Jochum Greve, søn af skoleholder Jochum Greve i Nykøbing. Født 1661. Senest fra 1723 skoleholder i Nykøbing, anføres 1735¹²⁵ som fattig, død 1747.

-1738. Georg Henrik Wildbane, født ca. 1700, død 1738.

1743-. NN.

-1784-. En enke underviste undertiden små børn.

Eleverne

I det følgende gives der eksempler på elevklientellet i de små skoler, idet der er udarbejdet en fortegnelse over alle de elever i Saksøbing og Rødby skole, der omkring 1740 anføres i skolernes regnskabsprotokoller,¹²⁶ hvilket er ensbetydende med bogstavelig talt samtlige elever i de anførte tidsrum. Skolerne havde kun én klasse og normalt 10-12 elever.

»Saksøbing Skoles regnskabsprotokol 1695-1739« giver et godt indblik i de små skolars vilkår op til reduktionen. Det anføres i hvilke regnskabsår hver elev modtog »løn« af skolen, men da den årlige regnskabsaflæggelse fandt sted pr. 1. maj, og tildeling normalt forudsatte et års skolegang, startede elevernes skolegang i virkeligheden et år tidligere end anført i listen; af samme grund kan det se ud som om en elev har modtaget støtte året efter at han forlod skolen fx i forbindelse med dismission til universitetet.

Eleverne anføres i samme rækkefølge, som de optræder i regnskaberne; det anføres fra 1718, hvem der var »duks«, dvs. skolens dygtigste elev. Jens Jochumsen Hoch, der nævnes først blandt modtagerne i 1719, synes at have været en hjælpelærer.

Blandt pengene til uddeling nævnes i 1732 »de penge, som de fattigste børn, der går omkring (i byen), har samlet i deres bøsse«. Regnskaberne oplyser, at skolen i 1733 havde 3 elever, »som på et forsøg går i skolen, hvis forældre vil holde dem selv uden at forlange noget af skolen«. I 1737 brugtes ligpengene til indkøb af papir »som anvendes til samtlige disciples nytte, hvortil jeg blev anlediget af nogle disciples trang, der af mangel på papir eller penge til papir ej kunne ekspedere deres sager.« I 1737 havde skolen helt undtagelsesvist 25 elever, hvoraf 5 ikke fik andel i skolens midler: 4 fordi de nylig var ankomne, 1 fordi han ikke ønskede. Ved skolens reduktion fik de elever, der havde læst latin, lov at beholde de latinbøger, de havde til låns, mens de danske bøger,

som ikke var opslidte, blev overdraget til mons. Gabriel Wolck, den nye kristendomsskoleholder.

»Rødby skoles regnskabsprotokol 1719-1809« er af stor skolehistorisk betydning, fordi den blev overtaget af kristendomsskolen, så skolereduktionens betydning for eleverne kan iagttages: 9 elever fortsatte uanfægtet deres skolegang i den reducerede skole, og kun 3 elever forlod skolen. Nogen større ændring betød reduktionen således ikke. Mest betydningsfuldt var måske, at kristendomsskolen optog piger.

Elever i Sakskøbing latinskole 1700-39

1. Vincent Andersen, 1701-05, student 1707 fra Nakskov.
2. Rasmus Mathisen, jf. nr. 5, 1701-02.
3. Anders Pedersen Bredder, sml. nr. 85 og 91, 1701-03.
4. Jørgen Nielsen Hammer, 1701-04.
5. Niels Mathisen, jf. nr. 2, 1701-02.
6. Jacob Thomsen, vel bror til nr. 7, 1701-04.
7. Jens Thomsen, vel bror til nr. 6, 1701.
8. Anders Jonsen, sml. nr. 39, 1701.
9. Ejler Stefansen, 1701-02.
10. Niels Pedersen, 1701.
11. Jacob Carstensen, 1701.
12. Jens Vinter, 1702.
13. Niels Mortensen, 1702.
14. Hans Jørgen Kruckow, 1703-11.
15. Hans Samuel Mikkelsen, 1703-09.
16. Peder Jacobsen Rosenkvist, 1705-13.
17. Christen Langeben, vel bror til nr. 45, 1705-07 og 1712-13.
18. Hans Lauridsen, 1705-08.
19. Jørgen Jørgensen Berting, 1705.
20. Niels Lauridsen, 1705.
21. Peder Jonatansen, vel bror til nr. 24 og 34, 1705.
22. Anders Christiansen, 1705-12.
23. Jens Skaffe, 1705.
24. Jonas Jonatansen, vel bror til nr. 21 og 34, 1705.
25. Niels Kusk, 1705-06.
26. Christoffer Scheel, 1706-08.
27. Claus Hansen Camp, bror til nr. 29, 1706-08 og 1711-18. Senest i 1718 skolens duks.
28. Jørgen Pedersen, 1706.
29. Bent Hansen Camp, bror til nr. 27, 1706-07 og 1711-19. Vistnok skolens duks i 1719, jf. ovenfor.

30. Niels Rasmussen, 1707-08.
31. Christen Nicolajsen, 1708.
32. Peder Hartvigsen, 1708-09.
33. Peder Mathisen, 1708.
34. Anders Jonatansen, vel bror til nr. 21 og 24, 1709.
35. Jørgen Jensen (= nr. 40?), 1709.
36. Peder Rasmussen Kvist, 1709-15.
37. Cornelius Rasmussen, 1709-12.
38. Jens Christensen, 1710-11.
39. Anders Jonsen Lille, sml. nr. 8, 1710-15.
40. Jørgen Due (= nr. 35?), 1710-11.
41. Niels Christensen, 1711.
42. Christen Lauridsen, 1711-17.
43. Jochum Niemand, 1711.
44. Eskil Frederiksen Vid, 1713-14 og 1719-20.
45. Niels Langeben, vel bror til nr. 17. Født 1706, elev 1713-26 og fra 1721 skolens duks; student 1726.
46. Laurids Lauridsen, 1714-15.
47. Jens Christiansen Kromand, 1715-17 og 1720.
48. Christen Mortensen, 1715-19.
49. Hans Mathias Halsen, 1716-22.
50. Erik Hansen, 1717 og 1719.
51. Hans Pedersen, 1717.
52. Claus Andreas Jacobsen, 1718-19.
53. Frederik Andersen, 1719-23 og 1727, da han var skolens duks.
54. Niels Jensen Trolde, 1719-24.
55. Johan Kruse, 1719.
56. Hans Mortensen, 1720.
57. Jens Jokumsen, 1720-24.
58. Christen Hansen, 1721-22.
59. Hans Pedersen, 1721-25.
60. Elias Abildgård, 1721.
61. Hans Nielsen Hasling, 1721.
62. Oluf Hansen, 1721.
63. Thomas Thomsen, 1721.
64. Jens Pedersen Hollænder, født 1714. Elev 1721-37; 1733: »særdeles fattig og flittig; ikke så godt håb for sit tunge nemmes skyld«; student 1737. 1741 kristendomsskoleholder i Rødby; 7/1 1754 fradømte provsteretten ham embedet.¹²⁷
65. Oluf Jørgensen, 1721.
66. Hillebrand Henriksen Durup, 1722.

67. Jørgen Jørgensen, 1722.
68. Rasmus Bocchen, 1722.
69. Alexander Jensen, 1722-31.
70. Peder Dalstrøm, 1723.
71. Thomas Kradepol, vel bror til nr. 86, 89 og 108. Født 1714, elev 1723-32; 1736 hed det, at han havde frekventeret skolen flittigt et par måneder. Han var herefter skolens duks frem til han blev student i 1737. Endnu i 1738 optræder han i regnskabet.
72. Christian Greve, 1723.
73. Christen Ulrik Pedersen (hverken = 94 eller 95), 1723-31.
74. Peder Pedersen, 1723.
75. Andreas Bødker, 1724-25.
76. Mikael Hansen, 1724-26.
77. Jørgen Sørensen, 1724-26.
78. Peder Jensen. Han nævnes 1724-33; 1733: »har givet sig til håndværk«.
79. Christen Wolck, 1726-29.
80. Laurids Christiansen. Han nævnes som elev 1726-35; 1733: »Hans moder en fattig enke; af godt håb, flittig og skikkelig«.
81. Nicolaj Henriksen. Han nævnes 1726-27, 1730-31 og 1733, da det tilføjes: »som længe siden er gået bort af skolen«.
82. Gudmund Pedersen, 1727-28.
83. Niels Liebekind, 1727-30 og 1733-36. 1733: »Et fattigt barn af noget håb«. Han var i 1737 »for sit tunge nemmes skyld efter mit (rektors) råd gåen til et håndværk«.
84. Jens Nielsen, 1728-32.
85. Anders Andersen Bredder, bror til nr. 91, sml. nr. 3. 1728-31.
86. Axel Kradepol, vel bror til nr. 71, 89 og 108. 1728-31.
87. Hillebrand Bert, 1728-30.
88. Casper Jensen, 1728-30.
89. Jacob Kradepol, vel bror til nr. 71, 86 og 108. 1728-31.
90. Esben Heegård, 1729.
91. Peder Andersen Bredder, bror til nr. 85, sml. nr. 3. 1729-31.
92. Mathias Vesten, 1730.
93. Poul Hartvig, 1730.
94. Christian Ulrik Østrup, søn af sognepræst Peder Østrup i Våbensted, der døde 1730; bror til nr. 100 og 101. Elev 1731-35; 1733: »fader- og moderløs, af godt håb, flittig og skikkelig«; skolens duks 1733-35.
95. Christian Ulrik Guldbech, søn af landstingskriver Guldbech; sml. nr. 98. Han nævnes 1733: »Har gået et år i skolen«.

De fattige Disciples Bøse-Penge er blev offra anden uddelt.
 Med Oblatus Boger og Inventarium er der handlet efter res-
 olutioner, således at de latinske Boger er bleven hos de disciple,
 som havde dem til Laans, og de som icht var i Laan, er offra
 Resolutioner foræret Discipulen Poul Peders. De øvrige danske
 som icht var opslidt, tillige med Inventario er overleveret
 Monsr Gabriel Wolck med Specification. Kapitalernes Ansvar
 er offra vel Kongl; Rescript antaget af Vel. v. Mag. Hosum
 og Vel. v. Hr. Byfoged Hammer.

De øvrige beneficia er bleven imidlertid spækket og
 offra Hr. Jørgens v. v. v. Resolution, tilkommet i København,
 dateret Odense d. 29 Octobr. Jompaa offra følgende uingning
 er grænset og indentalt.

af Elizabeth Trifas Capital den 11 Junii a. c. 1739
 Anders Christen fra 11 Junii 1739 med 28 Rdr 12 S, deraf er

Sakskøbing latinskoles afvikling. »De fattige disciples bøssepenge (se teksten til forrige illustration) er tid efter anden uddelt. Med skolens bøger og inventar er der handlet efter resolutioner, således at de latinske bøger er blevet hos de disciple, som havde dem til låns, og de som ikke var i lån er efter resolutionen foræret discipulen Poul Pedersen. De øvrige danske (bøger), som ikke var opslidt, tillige med inventaret er overleveret mons. Gabriel Wolck med specification. Kapitalernes ansvar er efter det kongl. reskript antaget af vel. v. mag. Hosum og vel. v. hr. byfoged Hammer ...» (Sakskøbing skoles regnskabsprotokol 1695-1739, side 107).

Monsieur Gabriel Wolck var den nye skolemester i kristendomsskolen; velværdige magister Mogens Hosum var byens sognepræst. Hosum havde allerede i 1736 henvendt sig til kancelliet for at få latinskolen reduceret: Latinskolen havde slette indkomster, og byens børn forsømt, da »så godt som ingen dansk skole er i byen«. Kancelliet afslog med henvisning til den forestående generelle løsning på skolevæsenets forhold, og Hosum forsøgte i 1737 i stedet at få byens indbyggere til at bidrage kontant til skolevæsenets forbedring, men også det mislykkedes. (Landsarkivet for Sjælland m.m., Kommissionen for de lærde Skolers Reduktion, Dokumentgruppe under »Lolland-Falsters stift«).

96. Anders Christensen, bror til nr 102. Han nævnes som elev 1733-34; 1733: »Et fattigt barn af tungt nemme«, død 1734 (pag 83b).
97. Jørgen Frederiksen Bås eller Basse. Nævnes 1733-40; 1733: »fattig«, 1739: »August 1739 lod jeg en fattig og faderløs discipel, som man-

- ge år havde gået i skole, men var ubekvem til bogen, JB, indskrive til skrædderhåndværk at lære, som han havde lyst til«.
98. Vincent Christian Guldbech, vel bror til nr. 95 – eller blev navnet skrevet forkert 1733? Elev 1734-35; 1734: »Faderløs og fattig«.
  99. Hans Frederik Gemtzen. Elev 1734-37; 1734: »Faderløs, et godt subjectum, fattig, flittig og artig«.
  100. Rasmus Bernt Østrup, bror til nr. 94 og 101. Født 1719. Han nævnes som elev 1734-35; var 1734 »nylig ankommen« og fik intet. Han nævnes som elev 1737-40, de to sidste år som skolens duks. Student 1739.
  101. Nicolaj Østrup, bror til nr. 94 og 100. Elev 1734, »nylig ankommen«.
  102. Julius Christensen, bror til nr. 96. Elev 1734, men forlod hurtigt skolen.
  103. Casper Laxmand. Født 1710, nævnes 1736-38; 1736 »nylig ankommen og derfor intet tillagt«, student 1737.
  104. Poul Pedersen Møller. Han nævnes 1736-40; 1736: »Faderløs og flittig i høj grad«.
  105. Peder Durup. han nævnes 1736-40; 1736: »fattig og flittig«
  106. Hans Pedersen Lave, 1736-37. Han havde forladt skolen før uddeelingen i 1737.
  107. Jul Christensen Mønnik. Elev 1736, død 1736.
  108. Henrik Kradepol, vel bror til nr. 71, 86 og 89. 1736.
  109. Christian Hartvigsen, 1736-39.
  110. Rasmus Jørgensen, 1736-37.
  111. Niels Pedersen (ikke at forveksle med nr. 119). Han nævnes 1736-39; det var vist denne NP, om hvem det 1739 hed: »Nu tagen af skolen formedelst rygtet om reduktionen«.
  112. Søren Pedersen (ikke at forveksle med nr. 116), 1736-37.
  113. Knud Olsen. Nævnes 1736-40; 1736: »Fattig og efter evne flittig«.
  114. Frederik Christian Pedersen. Han nævnes 1736-37; 1736: »Nylig ankommen«.
  115. Jens Jørgensen, 1736-37.
  116. Søren Pedersen (ikke at forveksle med nr. 112). Han nævnes som elev 1736-37, men ønskede i 1737 ikke del i skolens midler.
  117. Niels Kortholm. Født 1722, nævnes som elev 1737-40. Student 1739. Vist degn på Sjælland, men nævnes ikke i Petersen: *Degne*.
  118. Ole Nielsen. Han nævnes 1737, men var da »bortgangen af skolen«.
  119. Niels Pedersen Krog (ikke at forveksle med nr. 111). Han nævnes 1737-39.

120. Immanuel Nielsen, 1737-39. Anføres som fattig. 1739 vurderedes han som ubekvem til studering og forlod skolen.
121. Thomas Mejer, var i 1737 nylig ankommen og fik intet.
122. Hans Walradt, var i 1737 nylig ankommen og fik intet. Senere fulgte han rektors råd om på grund af uduelighed til bogen at kvittere latinen. 1738 forlod han skolen.
123. Christen Markussen, 1737-38. I 1737 var han nylig ankommen og fik intet.
124. Christian Vilhelm Mathias Adeler. Født 1719, nævnes 1738-40, student 1739.
125. Christian Ulrik, 1739-40.
126. Laurent Hejre, 1740.

Elever i Rødby latinske og kristendomsskole 1723-44

Latinskolens elever 1723:

1. Poul Hansen.
2. Bernt Hansen.
3. Mads Plov.
- 4-5. Jørgen Michelsens 2 sønner.
6. Poul Klausen.
- 7-8. Peder Axelsens 2 sønner.
9. Mads Kræmmer.
10. Peder Kønsbergs søn, jf. nr. 14, 21 og 25.
11. Jacob Tømmesen, jf. nr. 52.

Latinskolens elever 1729-39:

12. Niels Jørgensen Skytte, 1729-37.
13. Peder Winther, 1729-34.
14. Peiter Kønsberg, vel bror til nr. 21 og 25, jf. nr. 10. Elev 1729-30.
15. Zacharias Christiansen, 1729-30.
16. Peder Smed, 1729
17. Peiter Giise, vel bror til nr. 18, 1729-30.
18. Hans Giise, vel bror til nr. 17, 1729-30.
19. Mikkil Hansen, 1729-30.
20. Jacob Jacobsen, 1729.
21. Thomas Kønsberg, vel bror til nr. 14 og 25, jf. nr. 10. Elev 1729-31.
22. Peder Olufsen, 1729.
23. Peder Suder, 1729-31.
24. Knud Nielsen, 1730-36.
25. Christen Kønsberg, vel bror til nr. 14 og 21, jf. nr. 10. Elev 1730-36.
26. Jørgen Påskesen, 1730-39.

27. Claus Sidenborg, 1731-32.
28. Peder Christensen, 1731-33.
29. Holger Rud, 1731.
30. Hans Madsen, 1731.
31. Peder Vibe, 1731-34.
32. Christen Brabrand, 1732.
33. Hans Jørgen Mejer, vel bror til nr. 47, 1732-35.
34. Mikkel Frederik, 1733-1739.
35. Christen Jensen 1734-1737.
36. Anders Lorenzen, 1735-39.
37. Peder Lauridsen, 1735-37.
38. Mads Cappel, 1735-36.
39. Christen Simonsen, vel bror til nr. 46, 1736-37.
40. Niels Pedersen; nævnes som elev i latinskolen fra 1736 og efter dennes lukning i 1739 i kristendomsskolen til 1741.
41. Henrik Zingler; nævnes som elev i latinskolen fra 1736 og efter dennes lukning i 1739 i kristendomsskolen 1740.
42. Hans Jørgen Frandsen, 1736-38.
43. Otto Jacobsen; nævnes som elev i latinskolen fra 1737 og efter dennes lukning i 1739 i kristendomsskolen til 1741.
44. Frederik Christian Hansen, 1737.
45. Henrik Hansen, 1737.
46. Jørgen Simonsen, vel bror til nr. 39. Elev 1737.
47. Johan Frederik Mejer, vel bror til nr.33; nævnes som elev i latinskolen fra 1737 og efter dennes lukning i 1739 i kristendomsskolen til 1742.
48. Marcus Jensen Viller, 1738.
49. Rasmus Madsen; nævnes som elev i latinskolen fra 1738 og efter dennes lukning i 1739 i kristendomsskolen til 1742.
50. Morten Lauridsen; nævnes som elev i latinskolen 1739 og efter dennes lukning samme år i kristendomsskolen til 1741.
51. Hans Brylle, vel bror til nr. 76. Elev i latinskolen 1739 og i kristendomsskolen 1740.
52. Jacob Tømmesen, jf. nr. 11. Nævnes som elev i latinskolen 1739 og efter dennes lukning samme år i kristendomsskolen til 1744.
53. Hans Jensen. Elev i latinskolen 1739 og efter dennes lukning samme år i kristendomsskolen 1740.

Kristendomsskolens elever 1740-44

udover dem, der er nævnt ovenfor (nr. 40-41, 43, 47 og 49-53):

54. Daniel Mormand. Elev 1740-41.
55. Hans Jørgen Krydsfelt. Elev 1740-42, men nævnes ikke 1743. Han

angives et sted som søn af Frans Krydsfelt, men det kan være forkert, derimod var nr. 56 utvivlsomt hans bror. To sønner af Johan Krydsfelt var elever i skolen henholdsvis 1744 og 1744-45. Alt tyder på, at det var nr. 55 og 56.

56. Johan Krydsfelt, se nr. 55. Elev 1740-43
57. Laurs Madsens enkes søn. Elev 1740-41.
58. Laurs Madsens enkes datter. Elev 1740-41.
59. Kelners enkes datter. Elev 1740-42.
60. Peder Resens søn. Elev 1740.
61. Mikkel Køjets enkes søn. Elev 1740.
62. Hans Hågen, søn af Sidsel Hågen. Elev 1740-46.
63. Eriksens søn. Elev 1740.
64. Bramsen. Elev 1741.
65. Christen Friis. Elev 1741.
66. Pedersen. Elev 1741.
67. Otto Simonsen, søn af Simon Jørgensen. Elev 1741-45.
68. Rasmus Snedkers søn. Elev 1741-42.
69. Rasmus Snedkers datter. Elev 1741-42.
70. Salig Niels Kåres søn. Elev 1741-46.
71. Niels Rasmussen soldats søn. Elev 1742.
72. Niels Jydes søn. Elev 1742-46.
73. Morten Andersen. Elev 1742-46.
74. ..amlings enkes søn. Elev 1742.
75. Morten Vævers dreng. Elev 1742-46.
76. Niels Brylle, vel bror til nr 51. Elev 1743-45.
77. .. Pedersens søn Peder. Elev 1743.
78. Oluf Olsens søn. Elev 1743-46.
79. Christen Handskemagers søn. Elev 1743-44.
80. Rasmus Madsen. Elev 1743.
81. Eriksens søn. Elev 1744.
82. Jørgensens søn. Elev 1744.

Regnskaberne oplyser også navn på elever de efterfølgende år. I 1745 modtog 16 elever penge af skolen. De følgende år var antallet 19, 21, 13 og 11. I 1750-51 var det 12 og 11, derpå 1752-53 kun 4 og 6. I 1754 kom tallet op på 18, og her omkring holdt det sig de følgende år.

Konsekvenserne

En samlet vurdering af den store skolereduktion er vanskelig og skal ikke søges gennemført her, men med få undtagelser synes resultaterne skuffende. Det hed sig, at det primære mål for alle ændringerne i 1740

var at skaffe universitetet studerende med bedre kvalifikationer end før; det lykkedes ikke: Allerede i forordning af 23. juli 1756 om fattige børns adgang til latinskolerne hed det igen: »Da det endnu ofte skal arrivere, at hel slette og mådelige ingenia antages i skolerne og derfra siden forsendes til Academiet ...«.

Hvad angår undervisningen i de »reducerede« byer, blev undervisningsniveauet utvivlsomt lavere, og valgmulighederne blev færre ikke blot fordi latinskolen forsvandt; ofte forsvandt også den hidtidige danske skole, uden at kristendomsskolen blomstrede op af den grund. I Assens reduceredes antallet af offentligt beskikkede lærere fra 4 til 2, hvoraf den ene endda ikke underviste i 1784; i Kerteminde og Maribo fra 3 til 1; i Rudkøbing fra 3 til 2, i Nysted fra 2 til 1. I Fåborg havde latinskolen haft 2 lærere, men kristendomsskolen blev ikke oprettet de første mange år. I Bogense blev degnen også klokker, men overlod til gengæld undervisningen til en vikar med mere diskutabile kvalifikationer. Den samlede oversigt over undervisningssituationen i 1784 viser tydeligt, at der endnu på dette tidspunkt ikke var opbygget noget imponerende lokalt skolevæsen.

Før i tiden havde de små latinskoler trods alt ført en række elever frem til universitetet. I to otteårsperioder før 1740: 1724-1731 og 1732-1739 dimitteredes henholdsvis 36 og 53 elever fra de skoler i Fyns og Lolland-Falsters stift, der nedlagdes 1740:

	1724-1731:	1732-1739:
Assens	5	6
Bogense	-	-
Fåborg	10	16
Kerteminde	4	5
Middelfart	-	-
Rudkøbing	-	-
Svendborg	5	11
Ærøskøbing	1	-
Maribo	-	6
Nysted	10	3
Rødby	-	-
Sakskøbing	1	6
Stubbekøbing	-	-
I alt	36	53

Man kunne jo nok have forventet, at en del af dette klientel efter 1740 fandt vej til de blivende skoler, men tallene viser, at dette ikke skete: Der dimitteredes efter 1740 ikke flere fra de bevarede latinskoler end før. Fordelingen fremgår af nedenstående tal for dimittender i de to otteårsperioder før 1740 samt i en periode af samme længde efter 1740:

	1724-1731:	1732-1739:	1740-1747:
Nakskov	22	25	31
Nyborg	18	22	21
Nykøbing F	34	42	25
Odense	22	24	32
I alt	96	113	109
Odense Gymnasium	77	74	78

Det ser ud, som om der ikke kom en eneste ekstra elev fra de nedlagte skolers hidtidige områder, men mon der dog ikke på et eller andet tidspunkt kom elever fra Maribo, hvor skoleholderen underviste i latin endnu i 1784? I Svendborg blev kordegn von Støcken tituleret som »rektor«, og det hed sig i 1784, at han havde bragt adskillige brave folks børn til akademiet; formuleringen tyder på, at han læste »færdigt« med eleverne og indstillede dem som privatister, og sådan løste man vel i det hele taget problemerne i småbyerne, hvis der var særlig velbegavede unge eller særlig ambitiøse forældre: Privatundervisning og privat dimission.

Støtten til fattige børn i de små byer blev mindre, da mange elevindtægter flyttedes til de store skoler. Om det kan retfærdiggøres af, at eleverne her fik bedre støtte, er nok tvivlsomt. Derimod fik overførelsen af kapitaler til forbedring af rektorlønnen de ønskede virkninger: Målet var at sikre rektorerne en ordentlig løn, så de ikke straks søgte bedre muligheder i kirkens tjeneste, og rektorerne søgte virkelig ikke længere præstekald; de blev fra nu af i stillingerne til død eller pensionering, idet dog enkelte forflyttedes til andre skoler.¹²⁸

Noter:

1. Landsarkivet for Fyn, Bispearkivet (FBA), Kopibog 1732-36. FBA med tilføjet dato henviser i det følgende til kopibogen for det pågældende år.
2. Det kongelige Bibliotek, Håndskrift 1073, fol., »En samling af adskilligt hørende til Historiam Academiæ et Scholasticæ (Gl. kgl. Sl. 1073), s. 200f. S. 211 omtales »Etatsråd Bartholins fortegnelse på de skoler, der kunne blive reducerede og hvorledes«.
3. FBA 10/3 1736.
4. Landsarkivet for Sjælland m.m., Kommissionen for de lærde Skolers reduktion i Danmark og Norge, »Fyns Stift«, 13/4 1737.
5. FBA 9/1 og 13/1 1740.
6. Rigsarkivet, Danske Kancelli, Smålandske tegnelser 4/3 1740, nr. 20 og 21 med indlæg; L. Fogtmann: *Kongelige Reskripter, Resolutioner og Kollegialbreve* IV 2, s. 19-34. Da forholdene i Sjælland, Ålborg og Christianssand stift november 1739 var regulerede, beklagede skolekommissionen, at oplysningerne fra Ribe, Fyns og Lolland-Falsters stift var utilstrækkelige og fra de resterende stifter helt manglede (Gl. kgl. Sl. 1073, s. 186).
7. FBA 13/1 1740, s. 38b, jvf. 23/1 1740, hvor biskoppen overfor stiftamtmanden indrømmer, at det er svært for borgerskabet at betale efter de nedlagte latinskolers reglement.
8. FBA 12/3 1740.
9. FBA 19/3 1740.
10. FBA 16/4 1740.
11. *Danske Samlinger for Historie* ..., 2. række III, 1873-74, s. 157-164.
12. Specielt henvises til K. Bang Mikkelsen: *Degne og skoleholdere i Fyns stift indtil 1814*, 1977 (Bang: *Degne*) og Alfred Larsen: *Lolland-Falsters degne og skoleholdere*, 1960 (Larsen: *Degne*). For præsters og kapellaners vedkommende henvises til S.V. Wiberg: *Bidrag til en almindelig dansk Præstehistorie* I-IV, 1867-79 (Wiberg). For studenters vedkommende henvises til *Kjøbenhavn's Universitets Matrikel 1611-1829* I-III ved S. Birker Smith, 1890-1912. Her anføres årstal for eksamen og studentens alder på dette tidspunkt; desuden anføres dimissionsskole.
13. FBA 26/5 1736.
14. FBA 2/4 1740.
15. FBA 11/2 1741.
16. J. C. Bloch: *Den Fyenske Gejstlighed*, 1787-90, II, s. 189-191.
17. FBA 13/1 og 16/4 1740.
18. Indstilling i FBA 13/1 1740.
19. FBA 13/1 1740.
20. L. Maaløe: *Assens gennem 700 Aar*, 1936 (Maaløe), s. 310.
21. Gl. kgl. Sl. 1073, s. 129-130.
22. Sst., s. 138-139.
23. Maaløe, s. 307.
24. FBA 12/11 1740.
25. FBA 25/8 1745.
26. Bang: *Degne*, s. 9.
27. Maaløe, s. 308.
28. Sst., med henvisning til kærnerregnskab for 1772.
29. FBA 13/1 1740.
30. H. H. Jacobsen: *Bogens Historie*, II, 1984, s. 161-162.
31. Landsarkivet for Fyn, Odense Amts arkiv (OAA), Breve fra Bogense 9/438, nr. 20, 9/2 1737.
32. *Personalhistorisk Tidsskrift* 1964, s. 24-25.
33. FBA 13/1 1740.
34. FBA 13/1, 16/4, 19/4, 30/4 og 7/5 1740.
35. FBA 17/12 1740.
36. Aage Fasmer Blomberg: *Fåborg Bys Historie* I, 1955, s. 312.
37. Sst. II, s. 172.
38. Sst. II, s. 173.
39. FBA 13/1 1740.
40. *Samlinger til Fyens Historie og Topographie*, III, 1883, s. 53. FBA: Notificationslisten februar 1741.
41. *Aarbog for Odense og Assens Amter* VI, 1937, s. 73.
42. *Samlinger til Fyens Historie og Topographie*, III, 1883, s. 93; *Århus Stifts Årbog* 1946, s. 76-77.
43. *Fynske Årbøger* I, 1939-41, s. 388-389.
44. Sst., s. 389; *Danske Samlinger for Historie* ..., 2. række III, 1873-74, s. 160.
45. *Danske Samlinger for Historie* ..., 2. række III, 1873-74, s. 160.
46. *Fynske Årbøger* I, 1939-41, s. 388.
47. Sst., s. 388-389.
48. FBA 3/3 1736.
49. Landsarkivet for Fyn, Vends herreds provsteretsprotokol 12/3 1735.
50. OAA 253, 13/578.
51. FBA 30/4 1740.
52. FBA 14/5 1740.
53. OAA 253, 13/578, 26/11 1742.
54. FBA, Collatsprotokol 14/4 1744.
55. Landsarkivet for Fyn, Vends herreds gejstlige skifteprotokol II, 10/10 og 15/12 1744 samt 1/3 1745.
56. A. Petersen: *Sjælland Stifts Degnehistorie*, 1899, s. 87.
57. FBA, Collatsprotokol.
58. Chr. Behrendt: *Fra det gamle Middelfart* II, 1938-41, s. 182.
59. Sst.
60. OAA 253, Breve fra Middelfart 13/578, 26/11 1742.
61. FBA 13/1 1740.
62. Sst.
63. Steffen Jørgensen: *Rudkøbing*, 1796, s. 9.
64. Sst., s. 76 og 122.

65. Bang: *Degne*, s. 139.
66. Sst., 140.
67. Jørgensen: *Rudkøbing*, s. 13 og 122-123.
68. J. O. Bro-Jørgensen: *Svendborg Købstads Historie I*, 1959, s. 435 og 439-440.
69. Landsarkivet for Fyn, Svendborg skifteprotokol 3/7 1733.
70. FBA 13/1 1740.
71. Sst.
72. FBA 16/8 1740.
73. Sst., jf. 27/2, 20/8, 7/12 og 10/12 1740.
74. FBA 13/1 1740.
75. FBA 17/12 1740.
76. FBA 13/1 1740.
77. FBA 16/8 1740.
78. Om hele situationen i 1750: Bro-Jørgensen, s. 440-441.
79. Bro-Jørgensen, s. 439.
80. Sst.
81. Bang: *Degne*, s. 166.
82. *Svendborg Amt* 1937, s. 99ff.
83. De nedlagte skolers arkiver findes nu i Landsarkivet for Sjælland m.m., se Erik Nørr: *Gymnasiskoler – administration og arkiv*, I-II, 1989.
84. FBA 9/1 1740.
85. FBA 11/5 1740.
86. Larsen: *Degne*, s. 436.
87. FBA 9/1 1740.
88. FBA 20/4 1740, jf. Rødby 1741.
89. FBA 12/10 1740.
90. C. C. Haugner: *Maribo Historie I-II*, 1937-38, s. 260.
91. Landsarkivet for Sjælland m.m., Sjællands stifts bispearkiv, kopibog 1736, s. 309.
92. FBA 16/4 1740.
93. FBA 11/5 1740, jf. 24/8.
94. FBA 26/10 1740.
95. C. C. Haugner: *Maribo Historie*, s. 259.
96. FBA 9/1 1740.
97. FBA 9/1 1740.
98. FBA 20/4 1740.
99. C. A. Hansen: *Nysted 1409-1909*, 1909, s. 27.
100. FBA 9/1 1740.
101. FBA 20/4 1740.
102. Landsarkivet for Sjælland m.m., Gymnasieskolearkiver, Rødby regnskabsprotokol 1719-1809.
103. *Danske Samlinger for Historie ...*, 2 række III, 1873-74, s. 163.
104. FBA 13 og 27/9 1741.
105. Rødby regnskabsprotokol 1719-1809, 13/3 1754.
106. Wiberg II, s. 673.
107. Rødby regnskabsprotokol 1719-1809, s. 150.
108. FBA 9/1 1740.
109. FBA 14/9 1740.
110. FBA 18/7 og 14/11 1742, jf. 18/4 og 2/5 1742.
111. FBA 16/4 1740, jf. 20/4.
112. FBA 24/8 1740.
113. Sst.
114. FBA 7/12 1740, jf. 8/8 1741.
115. FBA 8/3 1741, jf. 22/3.
116. *Lolland-Falsters historiske Samfunds Årbog* 1918, s. 64.
117. FBA 29/8 1736.
118. FBA 14/9 1740.
119. FBA 9/1 1740.
120. FBA 9/1 1740.
121. FBA 4/1 1741.
122. FBA 24/8 1740.
123. FBA 14/9 1740, 4/1 1741.
124. FBA 24/8 1740.
125. *Lolland-Falsters historiske Samfunds Årbog* 1919, s. 9.
126. Begge i Landsarkivet for Sjælland m.m., Gymnasieskolearkiver.
127. Rødby regnskabsprotokol 13/3 1754.
128. Carl E. Jørgensen og V. G. Konradsen: *Series rectorum*, 1967.

Carl E. Jørgensen, f. 1930, cand. mag. i historie og dansk, tidligere rektor for Fredericia Gymnasium. Har skrevet om skole- og posthistoriske emner i en lang række årbøger og tidsskrifter, senest i *Personalhistorisk Tidsskrift* 1997:1. Adresse: Regulsvænget 1, 7000 Fredericia.

Det Kongelige Biblioteks billeddatabase

Af Julie Fryd Johansen

Det Kongelige Biblioteks Kort- og Billedafdeling er ved at gennemgå en forvandling, der betyder en klart forbedret publikumsadgang til bibliotekets omfattende billedsamling. Et centralt led i dette er opbygningen af en database med – på nuværende tidspunkt – ca. 42.600 søgbare billeder.

Kort- og Billedafdelingen i Det Kongelige Bibliotek åbner den 15. september 1999 efter flere år med meget begrænset publikumsbetjening. Årsagen til den indskrænkede service er bibliotekets store om- og tilbygning ud mod Havnefronten. Den sorte Diamant, som bygningen er kommet til at hedde, rummer alle de serviceforbedringer og moderne publikumsfaciliteter, som biblioteket har savnet i en årrække: store læsesale, restaurant, butik, koncert- og konferencesal, udstillingssale og ikke mindst centre for specialafdelingerne: Musikafdelingen, Orientalisk og Judaistisk afdeling, Håndskriftafdelingen og Kort- og Billedafdelingen.

De ressourcer, vi fik frigjort ved den indskrænkede publikumsbetjening, har været anvendt til projekter, der har til formål at lette adgangen til Kort- og Billedafdelingens materialer, når vi igen åbner i fuldt omfang i september 1999. Det største af disse projekter, etableringen af billedbasen, er samtidig afdelingens første store bidrag til det elektroniske bibliotek. Et andet stort projekt er udarbejdelsen af det elektroniske register over de personer, hvis billede findes i afdelingens portrætsamling, portrætbasen. Den forventes færdig til åbningen i september 1999. Endelig arbejder afdelingen på en længe savnet registrant og guide over de mange forskellige samlinger af kort, fotografier, grafik mv., således at publikum selv kan danne sig et overblik over det kæmpemæssige materiale, som står til offentlighedens rådighed.

Billedbasen

Der er i januar 1999 ca. 42.600 søgbare billeder i Billedbasen. Mængden af billeder i Kort- og Billedafdelingen er enorm (den anslås til ca. 11 mio.) og afdelingen vil gerne stille så stor en del af disse til rådighed for publikum, som det er muligt. For at lette formidlingen og styrke bevaringen har afdelingen i de senere år udviklet og iværksat et skannings-

og registreringsprojekt, hvis mål det er at tilgængeliggøre billeder på Internettet.

Man finder billederne ved på Det Kongelige Biblioteks hjemmeside (www.kb.dk) at klikke på »Søgning i REX og billedbasen« efterfulgt af »Billedbasen«. Det bringer én frem til den del af REX, bibliotekets online katalog på Webben, hvor billederne er registreret. Søgningen foregår i REX, dvs. man kan lede på fotografens navn (=forfatterfeltet i REX), på sted, på portrætteret person, på år etc. Resultatet af søgningen vises i en række poster. Når man åbner en post, vises de registrerede oplysninger og man kan klikke på »Vis billede« for at se det tilhørende skannede billede.

REX er i dag en forældet online katalog og biblioteket har derfor længe arbejdet på en fornyelse. Fra d. 1. marts 1999 tages et nyt bibliotekssystem i brug og hele onlinekatalogen vil da være konverteret til det nye system. Søgning i Billedbasen kan derfor godt tage sig lidt anderledes, og forhåbentlig enklere, ud efter 1. marts, hvor den nye REX 2000 tages i brug, end her beskrevet. Men den nye REX 2000 er fortsat en web-baseret base.

Tilgængeliggørelse, bevaring og effektivisering

Billedbasen tilgængeliggør samlingerne på flere måder, billederne vises frem, magasinet åbnes, og de publiceres i katalogform. Det har ikke været muligt at lave en trykt katalog over de mange billeder i samlingen, men den registrant, som skal til for at gøre de skannede billeder søgbare, fungerer nu som den længe savnede katalog.

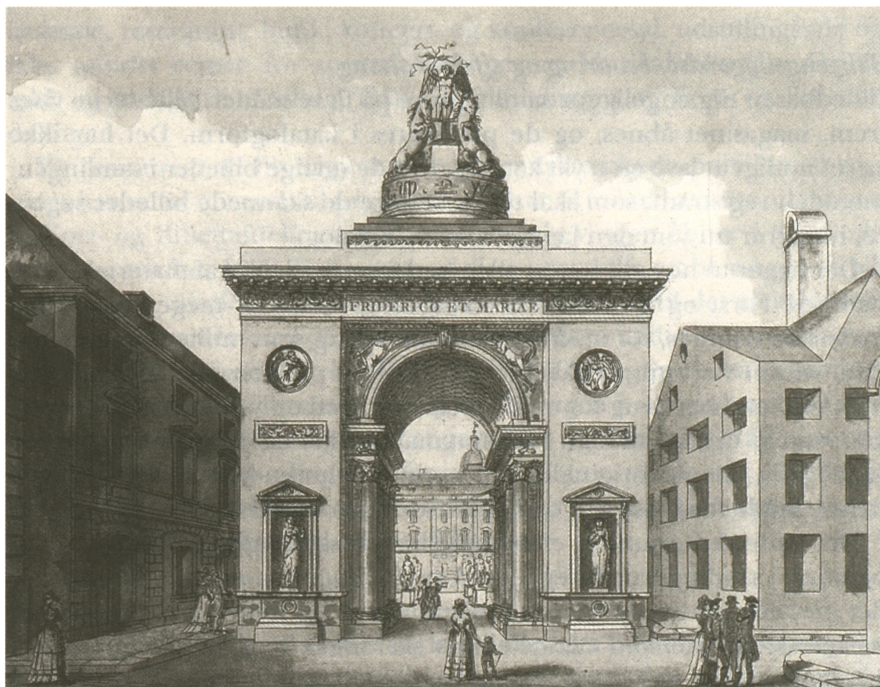
Der ligger to hovedkriterier til grund for udvælgelse af materiale, som skannes. Først og fremmest bevaringshensynet. Det meget skrøbelige materiale skannes, for at så megen håndtering som muligt kan undgås. Ofte vil det være tilstrækkeligt at se billedet på skærmen til at afgøre, hvorvidt man har brug for en kopi eller ej. Med oplysningerne fra basen kan man gå direkte til filen (såfremt man ønsker en elektronisk kopi) eller negativ, uden at originalen har været håndteret. Materialet skånes på denne måde for fysisk slid og lyspåvirkningen nedsættes betydeligt.

Det andet kriterium er efterspørgslen på samlingerne. Hidtil er ekspedition i samlingerne foregået ved at afdelingens medarbejdere henter det ønskede materiale frem fra magasinerne og foreviser det til gæsten på læsesalen. Eftersom mange emner skal søges flere forskellige steder i samlingerne er det både langsommeligt, kompliceret og ressourcekrævende. Ved at lægge de mest efterspurgte dele af samlingen frem på Internettet har alle, uanset hvor de bor, mulighed for at undersøge, om vi har netop det motiv de leder efter. En søgning på Nettet ophæver des-

uden den komplikation, at tingene fysisk er placeret flere forskellige steder. Set fra gæstens side undgås skuffelser og forgæves besøg i afdelingen og den elektroniske katalog vil på mange måder gøre besøg i afdelingen betydeligt mere effektive.

Hvad kan man finde i basen?

Müllers Pinakotek, »Pinacotheca Dano-Norvegica«, består af 4.188 kobberstik samlet af konferensråd F. A. Müller (1725-1795). Pinakoteket illustrerer Danmarks og Norges historie frem til 1794. Der er portrætter af kongelige, adelige, gejstlige, kunstnere, litterære personer og kendte borgere. I samlingen er der desuden kort samt fremstillinger af land- og søslag, topografiske motiver, folkedragter, mindesmærker, dekorationer, fester, optog, begravelser mm. De grafiske blade, som oprindeligt var samlet i 25 store foliantbind, er udført af samtidens bedste kobberstikere som f. eks. Melchior Lorck (1526/27-1588), Albert Haelweg (ca. 1643-1673), familien Haas og J. F. Clemens (1748-1831).

Fra Müllers Pinakotek: Udsnit af *Prospect af Ære Porten ved Admiralitetet*, rejst af Admiralitetet i anledning af kronprins Frederik VI's og prinsesse Marie Frederikke af Hessens indtog i København efter deres bryllup i Gottorp, 1790. Koloreret kobberstik, 209 x 235 mm.

Samlingen af *Danske Historiske blade 1940/1945* består af 6.932 fotografier og andre billedgengivelser fra Danmarks besættelse under Anden Verdenskrig. Denne, en af de første dele af Billedbasen, var færdig til præsentation ved højtideligholdelsen af 50-året for Danmarks befrielse.

Den topografiske samling rummer billeder af danske og udenlandske bygninger, byer og steder ordnet efter stednavn. Gruppen *København* er meget efterspurgt, den er derfor på vej ind i Billedbasen. Fotografier udgør den største del, men der findes også en lang række grafiske blade af lokaliteter fra byen. De er ordnet alfabetisk efter (gade-) navn. Hele den københavnske topografi er skannet, i alt knap 50.000 billeder, 27.602 af disse er nu søgbare, dvs. fra A til Ho i alfabetet.

Danske Portrætter vil ikke blive tilgængeliggjort på Internettet i almindelighed. Men enkelte personer, som er offentligt kendt og hvis portrætter er meget anvendt, kan allerede nu ses i Billedbasen. Det gælder digteren H. C. Andersen og komponisterne Carl Nielsen og Immanuel Rued Langgaard. Afdelingen arbejder for tiden på en registrant over alle portrætterede personer i samlingen. Denne tekstregistrant vil blive lagt ud på Nettet, således at man før et evt. besøg i afdelingen vil kunne konstatere, om der findes et billede af den person, man leder efter.

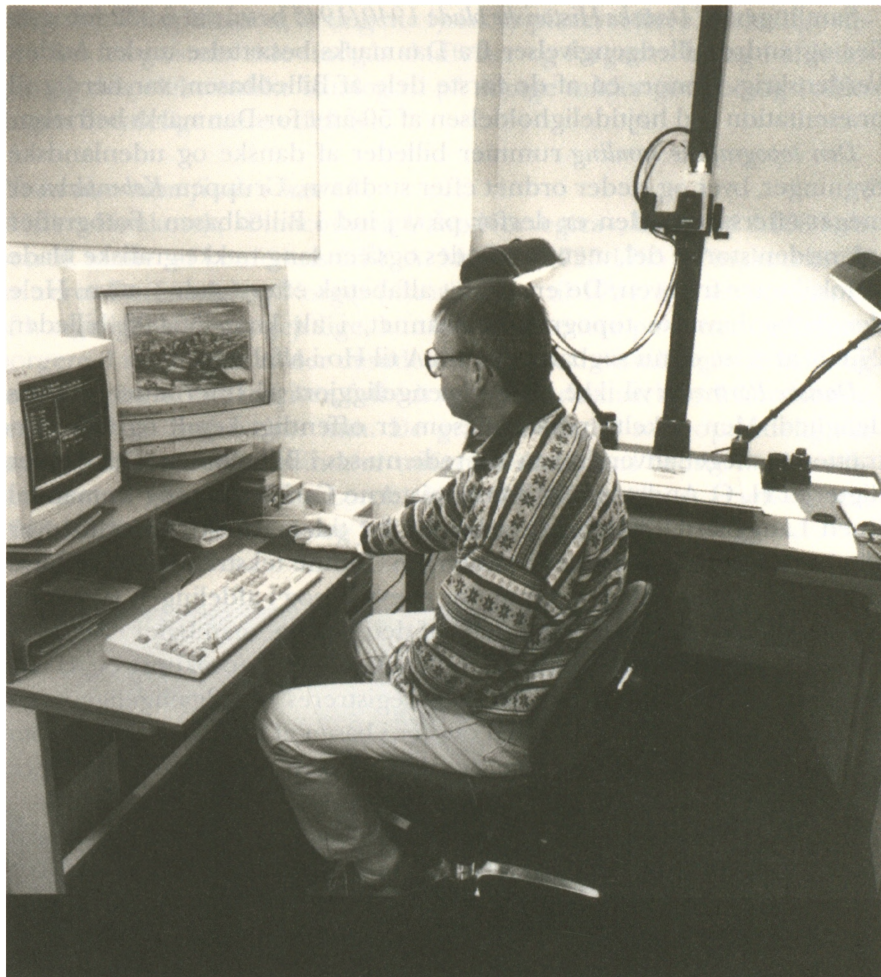
Det Nationale Fotomuseum, bibliotekets samling af fotokunst og særlig betydningsfulde fotografiske værker, registreres og tilgængeliggøres i Billedbasen. Der er p.t. ca. 2.500 værker i basen af f. eks. kunstnere som Per Bak Jensen, Flemming Adelson, Per Morten Abrahamsen og Peter Elfelt.

Afdelingens samling på 600 daguerreotypier og Rawerts samling af topografiske billeder er ved at blive lagt ind. I perioden 1805-49 rejste fabriksinspektør og industrihistoriker O. J. Rawert (1786-1851) i både Danmark og udlandet. Tegningerne og akvarellerne (i alt 1.635) er opklæbet på store ark, som opbevares i 8 arkivkassetter. Alle tegninger er daterede og stedbestede og er således af stor dokumentarisk værdi. Den ene halvdel af samlingen omfatter Danmark, Hertugdømmerne og Norge, den anden Sverige, England, Skotland, Irland, Tyskland, Østrig, Frankrig, Schweiz og Italien. Afdelingen har desuden skannet og er nu ved at registrere samlingen på 300 kisteblade, danske og udenlandske kort i de største formater fra 1550-1950 samt La Freris atlas fra 1550 (i alt 242 stk.).

Skanning og registrering

Billederne skannes med en kameraskanner og en lyssætning, der ikke er kraftigere end at værkerne kan tåle påvirkningen. Flatbed-skannere anvendes ikke, da de udsætter materialet for meget kraftigt lys. Det elek-

På bordet i baggrunden ligger et billede fra Müllers Pinakotek. På den store skærm ses billedet, som det vil se ud efter skanning, og på den mindre skærm i forgrunden ses data om skanningen. Der justeres for hvert billede. Her er det Ove Gregers Petersen der sidder ved skanneren. Fot. Det Kongelige Bibliotek.

troniske billede gemmes i to formater. Det ene i en høj opløsning (2.208 x 1.728 punkter i 16,7 mio. farver), som vil kunne bruges til gengivelse i bøger mv. og det andet i en lavere opløsning (800 x 600 punkter i 256 farver), som er mere hensigtsmæssigt til transmission over nettet og fuldt tilstrækkelig til gengivelse på skærm. Det tager en vis tid at skalere billederne, dvs reducere opløsningen. Derfor foregår denne proces om

natten. Billederne skannes således kun een gang og »dagens høst« sættes til skalering den følgende nat. Filerne får et ID-nr. og samles i »bunder«, som brændes på CD-rom. Der laves en række CD-rom'er med de højopløselige og en række CD-rom'er med filerne i den lavere opløsning.

Registreringen foregår i bibliotekets online katalog REX i det internationalt anvendte format kaldet MARC. Der er udarbejdet flere registreringsniveauer. Det mest detaljerede er enkeltbladsregistreringen. Der oprettes en meget veludbygget post for hvert enkelt værk, med oplysninger om bl.a. fotograf, værkets titel og datering – ikke alene af hvornår billedet er taget, men også hvornår kopien af billedet er lavet (såfremt det afviger fra optagelsestidspunktet). Motivet beskrives også med emneord og den anvendte teknik registreres ligeledes. Dette detaljeringsniveau kan ikke opretholdes for alle billederne i basen, dels er det ikke nødvendigt, dels er det ikke muligt, de store billedmængder taget i betragtning. Enkeltbladsformatet anvendes f. eks. på værkerne fra fotomuseet, Müllers Pinakotek og Rawerts samling.

Det såkaldte kuvertformat er et andet ofte anvendt og noget mindre detaljeret registreringsformat. Her oprettes en post på grupper af billeder. Der ligger i gennemsnit 10,4 billeder i hver post i Københavns topografi og 14 billeder i hver post i Danske Historiske blade 1940-45, men teknisk er der plads til mange flere. En søgning på f. eks. Amagertorv giver resultatet 50 poster, i hver post ligger der så en lang række af billeder. I kuvertformatet oplyses for hvert billede: Motiv, titel hvis den findes, fotograf, samt negativnummer såfremt det findes.

Den arbejdstid, der går til den samlede proces, fordeler sig med en trediedel til skanning og to trediedele til henholdsvis den forudgående sortering og den efterfølgende registrering.

En mere detaljeret og teknisk beskrivelse af billedbasen findes i *Billeddigitalisering. Et projekt i Kort- og Billedafdelingen. Tilgængeliggørelse. Bevarelse. Effektivisering*, Det Kongelige Bibliotek 1995.

Center for kort og billeder

Center for Kort og Billeder, som åbner igen i fuldt omfang i september 1999 består af fire sektioner: Kortsektionen, Billedsektionen, Luftfotosektionen og endelig Det Nationale Fotomuseum.

Hidtil er afdelingens publikumsbetjening foregået ved at gæsten fik forevist materialet af en af afdelingens medarbejdere. Det skyldes to forhold, dels at der ikke fandtes en overskuelig registrant til materialet (det var derfor ikke søgbart på en enkel måde), dels at meget værdifulde og skrøbelige ting opbevarede sammen med mere almindelige og robuste

materialer. Som nævnt i beskrivelsen af billedbasen er det afdelingen meget magtpåliggende at lette publikums adgang til kort og billeder. I det nye center vil ekspeditionsformen i læsesalen derfor være markant forandret i forhold til tiden før lukningen.

Den nye læsesal rummer 16 arbejdspladser til gæster og 8 pc-pladser til søgning i elektroniske hjælpemidler. Fremme på hylderne kan gæsterne finde almene håndbøger samt håndbøger og litteratur, som dækker Center for Kort og Billeders fagområder. På læsesalen vil man desuden finde enkelte kort og atlas, dokumentationsarkiv for fotografi, avisarkiv, dokumentationsarkiv for kartografi mm. Med de 8 pc'ere vil der være adgang ikke alene til Det Kongelige Biblioteks elektroniske ressourcer, men til en væsentlig del af de hjælpemidler, som er tilgængelige på Internettet.

Betjeningen i den nye læsesal vil i en vis udstrækning ligne betjeningen på andre arkiver. Hovedprincippet er at give den besøgende hjælp til selvhjælp. Efter de til rådighed stående registranter bestiller gæsten det materiale frem, som han eller hun er interesseret i at se. Der vil være en instruks i hvordan kort og billeder skal håndteres, dels for at sikre at materiale ikke bliver sammenblandet, dels for at sikre at materialet ikke ødelægges, endelig vil gæsten få stillet de hvide bomuldshandsker til rådighed, som afdelingens medarbejdere altid anvender for at beskytte kort og billeder.

Indtil videre er det besluttet at læsesalens gæster selv vil kunne håndtere materiale fra følgende hovedsamlinger:

- Det Nationale Fotomuseums samlinger, registreret i REX
- Danske og udenlandske portrætter, bestilles frem efter navn, danske portrætter er registreret i portrætbasen
- Danske og udenlandske gruppebilleder, bestilles efter ordningsord, oversigt findes på læsesalen
- Danske og udenlandske historiske blade, bestilles frem efter begivenhedens årstal
- Diversegruppen, bestilles efter ordningsord, oversigt findes på læsesalen
- Dagens Nyheders diversegruppe, bestilles efter ordningsord, oversigt findes på læsesalen
- Aftenbladet, alfabetisk seddelkartotek findes på læsesalen
- Postkortenes diversegrupper, bestilles efter ordningsord, oversigt findes på læsesalen
- Tyske pressebilleder, liste til bestilling findes på læsesalen
- Albumsamlingen, katalog på læsesal

- Gyldendals arkiv, liste med oversigt over kasser på læsesal
- Ingeniørkorpsets materiale, registrant på læsesal
- Danmarkskort er registreret i REX
- Udenlandske kort er registreret i REX eller kortkatalog
- Atlas er registreret i REX eller kortkatalog
- Store og ældre atlas er registreret i REX eller kortkatalog
- Danske og udenlandske seriekort er registreret i REX eller kortkatalog

Det materiale, som foreløbig vil blive forevist som hidtil ved afdelingens medarbejdere, er det særligt skrøbelige, det u håndterlige og det, der ikke findes registranter til. Uden registrant kan gæsten ikke overskue samlingen og bestille det som han eller hun søger. Det gælder først og fremmest de topografiske samlinger og enkelte særsamlinger.

Betjening i Luftfotosamlingen vil som hidtil foregå i selve arkivet efter forudgående tidsbestilling. Til forskel fra tidligere er Luftfotosamlingen dog nu flyttet sammen med Kort og Billedafdelingen. Globler kan ligeledes ses efter særlig aftale.

Bibliotekets samling på ca. 600 daguerreotypier er skannet. De er nu ved at blive registreret. Her ses Jacobine Conradine Marie Ochsner med sine børn, ca. 1853. Fot. J. L. Ussing (1813-1899), guldtonet daguerreotypi i dyb montering, lysmål: 74 x 60 mm, monteringsmål: 131 x 111 mm.

Før afdelingen kan slå dørene op til den nye læsesal forestår en stor og omfattende flytning. I løbet af 12 uger fra d. 1. marts til d. 1. juni vil størstedelen af afdelingens samlinger have skiftet plads. Magasinerne i den gamle bygning tømmes og materialet flyttes over i Diamanten bl. a for at give plads til Luftfotosamlingen, der flytter ind fra magasiner ude i byen.

Når afdelingen åbner i september 1999 bliver det både med en moderne læsesal og med udstillingsarealer, hvor kort og billeder vil blive præsenteret i selvstændige og moderne rammer. Frem for alt vil Det Nationale Fotomuseum kunne opfylde sin forpligtelse som museum med skiftende udstillinger.

Nyt fra Norden

Af Birgit Flemming Larsen

Nordisk Konference

Som meddelt i *Personalthistorisk Tidsskrift* 1998:2 måtte vi endnu engang aflyse en nordisk konference. *Nordisk Genealogisk Samarbejdskomité* har nu besluttet at prøve nye veje. Vi er af den absolutte mening, at der hos nordiske slægtsforskere er en interesse for at vide, hvad nordiske kolleger arbejder med, men de forholdsvis høje udgifter til rejse, kost og logi har sikkert afholdt mange fra at tilmelde sig til de nu to aflyste arrangementer. Det vil derfor blive forsøgt at knytte nordiske indslag til større regionale årsmøder og slægtsforskerdage. Første prøve på denne nye model er planlagt at løbe af stabelen i forbindelse med Svenske Slægtsforskerdage i Karlstad 18.-19. september 1999 på Arkivcentrum Värmland. Få nærmere oplysninger om dette hos Samfundets nordiske repræsentant.

Finland

Helsingfors er Europas Kulturstad år 2000. Derfor skal næste finlands-svenske slægtsforskerkonference foregå der. Arrangementet vil finde sted i den sidste weekend i august. Nærmere oplysninger kan fås hos *Genealogiska Samfundet i Finland*, Elisabethsgatan 16A, 00170 Helsingfors.

I *Sukutiето* nr. 3, 1998 kunne læses, at *Genealogiska Samfundet i Finland* og *Datateknik för släktsforskning rf* har planer om en sammenlægning under navnet *Genealogiska Samfundet i Finland*. Den nye organisation skal deles op i fire sektioner –

- en publikationssektion
- en datasektion
- en forsknings- og uddannelsessektion
- en finsksproget lokalsektion for Helsingfors

Det er medlemmerne i de to gamle organisationer, som skal tage den endelige beslutning om sammenlægningen, som vil kunne ske i 1999.

*Norge**Sommerseminar i Norge*

Adelsprojektet under Norsk Slektshistorisk Forening arrangerer 17.-18. juli 1999 et seminar over temaet: *Den Båhuslenske knapeadelen 1400-1660*. Seminaret finder sted i Oslo i NSF's lokaler. Interesserede kan få nærmere oplysninger hos: Tore H. Vigerust, Sørligata 40A, 0577 Oslo.

Hvem Forsker Hva i norsk genealogi 1998 er udkommet. Den koster NOK 50 plus porto og kan købes hos Norsk Slektshistorisk Forening, Postboks 59 Sentrum, 0101 Oslo.

Nyt Statsarkiv i Kristiansand.

SAK er flyttet til nye lokaler. Adressen er nu: Märthas vei 1, 4604 Kristiansand.

Sverige

Svenske Slægtsforskerdage 1999 arrangeres af Värmlands Släktforskarforening og finder sted 18.-19. september i Arkivcentrum Värmland.

Nyt Arkivcentrum i Karlstad.

Under navnet *Arkivcentrum Värmland* er alt, hvad der findes af arkiver i Karlstad, flyttet til nye lokaler. Det nye centrum omfatter *Värmlandsarkivet*, *Landstingsarkivet i Värmland*, *Folkrorelsernas arkiv* og *Emigrantregistret*. Adressen er: Hööksgatan 2, Karlstad.

Det svenske *Riksarkivet* har bygget ny filial i Arninge nord for Stockholm. Adressen er: Mätslingan 17-19, Arninge, Täby.

Samfundets nordiske repræsentant
Birgit Flemming Larsen
Klostermarken 13
9000 Aalborg

Anmeldelser

ved Tommy P. Christensen

Släktforskarnas årsbok 1998. red. Håkan Skogsjö. Sveriges Släktforskarförbund. Stockholm. Göteborg 1998. 342 s. ill. Indb. ISBN 91-87676-21-4. Pris SEK 365,-

Årbogen 1998 indeholder 16 artikler med vidt forskellige emner – slægtsforskning i middelalderens kilder; slægtsnavne blandt smedeslægter gennem tiderne; gamle breves værdi; Carl XVI Gustaf's afstamning osv. Af mere generel interesse er en artikel af Urban Sikeborg fra Sollentuna, som skriver om slægtsforskning og kildekritik, hvor det endnu engang pointeres, hvor vigtigt det er at tænke kildekritisk; metodisk og konsekvent må man bedømme kildernes værdi.

Endvidere kan nævnes artiklen om »Hvad man kan skrive om folk«, som er en debat fra netavisen *Rötter*. Interesserede kan finde netavisen på denne adresse: www.genealogi.se

Birgit Flemming Larsen

Krig och fred i källorna. Årsbok för Riksarkivet och Landsarkiven. Stockholm 1998. 304 s. ill. Indb. ISSN 1103-8233. Pris SEK 250,- (175,- for medlemmer af Pro Memoria).

Den foreliggende årbog for det svenske arkivvæsen lever både i udstyr og indhold fuldt op til de tidligere udsendte fem bind, hvoraf det første *Källor til den svenska historien* blev udsendt i 1993. Der er således tale om en god og fast tradition, som forhåbentlig vil fortsætte mange år endnu. Stof er der som bekendt nok af i arkiverne. Valget af årets tema, krig og fred i kilderne, er betinget af 350-året for afslutningen af 30-års krigen med den westphalske fred i 1648, hvor Sverige opnåede vigtige fordele. Hovedparten af artiklerne er derfor koncentreret omkring kildematerialet fra trediveårskrigen og fredsslutningen og behandling bl.a. Sveriges strategiske mål med krigen, de opnåede gevinster, de svenske delegerede ved fredsslutningen og hele ceremoniellet omkring denne, idet forfatterne til de enkelte artikler hele tiden har haft i baghovedet, hvad disse kilder fortæller om forholdene i Sverige omkring denne tid. Indledningsartiklen er skrevet af den svenske rigsarkivar, Erik Norberg, der selv var leder af krigsarkivet, inden han blev rigsarkivar. Der er derfor tale om en særdeles kompetent gennemgang af emnet. Af de øvrige artikler kan nævnes Helmut Backhaus' artikel om regnskabsmaterialet om trediveårskrigen og Björn Gäfverts om kortmaterialet. Begge artikler, som giver mod på at eftersøge tilsvarende materiale i de danske arkiver for eksempel om svenskekrigene!

Temaartiklerne omkring materialet fra 1600-tallet følges op af et afsnit *Ännu ylar krigets hundar* om nyere kilder med tilknytning til krigsemnet: om nogle svenske militærpersoner ude og hjemme, om tyske krigsgrave i Sverige og om flygtningehjælp 1938-48 afspejlet i et personarkiv. Den bærer titlen *Önskas. Frisk 3-års arisk flücka!*

Som det også er tradition afsluttes bogen med et 50-sider langt beretningsafsnit fra arkivvæsenet, som også kan bruges som opslagsbog m.h.t. adresser og åbningstider. Her kan man blandt andet læse om afleveringen af personregistreringsmaterialet efter reformen, hvor den svenske kirke fornuftigvis ophørte med at stå for denne, om SVARs virksomhed og om den i 1996 nyoprettede afdeling i Gävle, Arkion, som har til formål at arbejde med

tilgængeliggørelse af arkivinformation, først og fremmest gennem digitalisering af arkivalier og dataregistrering.

Der sker meget inden for svensk arkivvæsen, og først og fremmest forstår man værdien af at formidle dette til et bredt publikum, hvilket også fremgår af det allersidste afsnit: beretningen fra Föreningen Riksarkivets Vänner, »PRO MEMORIA«, som netop har udgivet *Rötter i Sverige – En vägledning för släktforskning i svenska arkiv*.

Bogen kan ikke kun anbefales alle, som interesserer sig for krigshistorie, men også andre, som ønsker at søge dybere ned i kilderne.

Hans H Worsøe

Idrættens steder. Idræthistorisk Årbog 1997. Redigeret af Jørn Hansen. Odense Universitetsforlag 1997. 189 s. ill., ISBN 87-7838-340-4. Pris kr. 198,-

Temaet for dette års *Idræthistorisk Årbog* »Idrættens steder«, det vil sige idrætsudøvelsens stedlige forankring og den betydning, stedet har for idrættens. Artiklerne rækker fra lokalhistoriske undersøgelser, over undersøgelser af regioners betydning for idræt og idrættens betydning for regioner, til mere abstrakte overvejelser over stedbundethedens natur. For personalhistorisk interesserede er der også stof at hente her, men særligt kan årbogens måde at søge at se den lille historie i den stores lys og vice versa virke inspirerende for andre typer undersøgelser.

Årbogens overordnede tema bliver bedst og klarest behandlet i dens første artikler. Jørn Hansen skriver interessant og oplysende om den måde, dansk og tysk national identitet blandt andet ved hjælp af idrætten dannedes som næsten fuldstændige spejlbilleder på hinanden i sidste halvdel af forrige århundrede. Mens turnbevægelsen med »turnvater« Jahn som væsentlig inspirationskilde søgte at styrke folkeånden gennem legemsøvelser, så stod gymnastikken (den danske og svenske) centralt i den sønderjyske bevidst- og folkelig-gørelsen af, hvad der var ægte og sandt dansk – med højskolemanden m.m. Christian Flor som en af de vigtigste foregangsmænd. Og mens turnerne bar den tyske enhedsbevægelses fane frem og sang »Schleswig-Holstein Meerumschlungen«, så omgav de kække danske gymnaster sig med Dannebrog og foretrak »Vift stolt på Kodans bølge«. Det er historien om symboler, men også om, hvordan det på begge sider også var krig, kamp, blod og ufrihed. Vel er meget af dette velkendt historie, men Jørn Hansens studie af symboler, identifikationer og idræt går i detaljer tæt på kulturens nationalisering og er både væsentlig og spændende.

Niels Kayser Nielsen tager i sin artikel det lokale perspektiv op – den handler om skyttebevægelsen i trekantsområdet i sidste del af forrige århundrede. Han viser her – meget i tråd med sin tidligere forskning – at skytteforeningernes historie, i det mindste i dette område, ikke repræsenterer den ubrudte kontinuitet, som man i almindelighed ynder at mene, og som i ikke ringe grad ligger til grund for deres selvpfattelse. Det viser sig også, at det tilsyneladende ikke blot var en bevægelse, der voksede op nede fra en spirende muld af unge gymnaster, men at den i højere grad blev sat i gang af sognenes betydningsfulde gårdejere og sognefogeder. Først senere fik foreningerne en større social bredde.

Også Johnny Wøllekær og Morten Mortensen viser med deres gode artikler det lokale perspektivs anvendelighed. Wøllekær beskriver den »sportificeringsproces«, der omkring århundredskiftet skete i den Odenseanske cykelsport fra tidligere at have rummet såvel sport som adspredelse og selskabelighed hen imod i stigende grad at blive konkurrencebetonet med professionelle ryttere og egen, alene til det formål opbyggede, arena. Odense var på det tidspunkt den førende cykelby i provinsen, og Wøllekærs artikel blotlægger både fascinationen af væddeløbsmomentet og antyder det, som i samme proces gik tabt.

Morten Mortensen tager fat på en nyere historie: spørgsmålet om, hvilken betydning idrætslivet har haft i opbygningen af et velfærdssamfund på kommunalt plan. Det viser sig, at kommunen, uanset sognerådsformandskabets farve, gradvis er gået mere og mere aktivt til værks i forhold til idrætten, fordi den har været et vigtigt redskab i styringen af kommunen.

Også Hans Bondes artikel om det besøg i Sydafrika, som Niels Bukh aflagde med sine gymnaster i 1939, er spændende læsning. Det viser sig, at navnlig boerne havde let ved at identificere sig med deres danske gæster – og vice versa, en identifikation, der ikke var uden politisk-autoritære og racistske undertoner. Derimod falder Ole Skjerk og Anne L. Poulsens artikel om gymnastik-inspektøren Else Thomsen uden for årbogens tema, og den er da også for præget af almindeligheder til i al fald at kunne fange min interesse – selvom forfatterne gør hvad de kan, for eksempel ved, uden at blinke, at hævde, at »sporten i sit udgangspunkt var udtryk for mandlige værdier... og det ikke var muligt at indføje kvindelige værdier i sporten, uden at den grundlæggende blev ændret« – hvor forfatterne så end måtte vide det fra.

Årbogens to sidste artikler prøver mere abstrakt at indfange stedets betydning for idrætten og dens mennesker. Verner Møller har intentionen om at skabe sig en mellevej mellem en objektiviserende, distancerende tilgang og en indre, selvoplevet tilgang til idrætsarkitekturen. Han konstaterer, uden i øvrigt at argumentere for det, i en note, at det at ville give en forståelse af stedets betydning fordrer mod til at bevæge sig ind i en gråzone for videnskabelighed, og det gør han så ufortrødent, for artiklen består for en stor del af almindeligheder, som så for at give dem tyngde, bliver belagt med henvisninger til jo tungere forfattere jo bedre: Bachelard, Barthes, Nietzsche samt Freud er blandt dem, der bliver trukket af stalden.

Søren Nagbøl agter i sin artikel at give et bud på, hvordan krop, sprog og symboler hører sammen, og gør til det formål rede for A. Lorenzers syn på socialisationen. Det er årbogens længste artikel og føles også som sådan.

Det er som om den sammenhæng – det overordnede tema – som i årbogens første del danner et fint hele og sikrer, at artiklerne har fælles berøringspunkter, i sidste del af årbogen i stigende grad opgives eller underordnes andre, partikulære interesser. Det overordnede tema mistes i stigende grad af syne, og det er synd, fordi det ellers er den gode og grundige behandling værd, som de første artikler repræsenterer.

Signe Mellempgaard

Fund og Forskning – i *Det Kongelige Biblioteks samlinger*. Bind 36 (1997) og 37 (1998). Redaktion John T. Lauridsen og Stig T. Rasmussen. Udgivet af Det Kongelige Bibliotek. København 1997 og 1998. 412 + 355 s. ill. Hft. ISSN 0060-9896. ISBN 87-7023-704-2 + 87-7023-705-0. Pris kr. 350,- pr. bd. (kr. 250,- i abonnement).

»Frederik Plum blev født i Korsør 12. oktober 1760. Hans far, Claus Plum, (1721-1781) var på dette tidspunkt kapellan, senere sognepræst i Korsør, (1764-1781). Hans mor, Elisabeth Amalie Rohn, var datter af sognepræsten ved Sankt Petri Kirke i København, Anton Christoffer Rohn.« Således indleder Claus Munk Plum sin artikel (s.103-122): »Gamle breve fortæller om Frederik Plum og Jens Immanuel Baggesen« i det seneste nummer af *Fund og Forskning*, der udsendes af Det Kongelige Bibliotek og må betegnes som en sværvægter blandt de danske årbøger.

Under kyndig redaktion af John T. Lauridsen og Stig T. Rasmussen offentliggøres løbende mangeartede forskningsbidrag fremkommet i forbindelse med brugen af Det Kongelige Biblioteks righoldige samlinger af bøger, blade, billeder og breve m.m.

Dette bind rummer ni bidrag samt en oversigt af Stig T. Rasmussen omhandlende greve

Otto Thotts (1703-1785) orientalske håndskrifter og to anmeldelser. Som ovenstående citat viser, rummer årbøgerne ofte ting, der vil være af interesse for dette tidsskrifts læsere. Claus Munk Plum er således blevet opmærksom på det forhold at de to bysbørn fra Korsør, teologen Frederik Plum og digteren Jens Baggesen, i studietiden delte værelse på Regensen og korresponderede sammen. Fr. Plum blev senere biskop i Fyens Stift (1810), men bortset fra enkelte besøg af Baggesen på bispegården i Odense ser forbindelsen ud til at være døet ud efter studietiden. Bevarede dele af denne korrespondance, der antagelig ophørte omkring 1817/18, har ikke tidligere været offentliggjort, men gengives her og ledsages af kommentarer.

Et andet interessant bidrag (s. 123-141) giver den tidligere museumsinspektør Kirsten-Elizabeth Høgsbro, der i forbindelse med sine studier af oldgranskeren Chr. Jürgensen Thomsen, Oldsagskommissionens sekretær, har benyttet lejligheden til at tegne et fint portræt af den vandrende antikvar Martin Friedrich Arendt (1773-1823). Det bringes sammen med en gengivelse af Arendts lille blyantstegning fra 1811 af runeskriften på den såkaldte Bækkesten. Høgsbro har kaldt artiklen »En antikvar af første skuffe« og artiklen levner ingen tvivl om et højst ejendommeligt liv og levned i en tid, hvor de fleste oldgranskere endnu lagde mere vægt på udsagn og gengivelser i lærde værker end egne feltstudier i marken. Arendt var således den første, der aftegnede Bækkestenen og dens runeindskrift, hvilket han gjorde på et blad i en af sine små lommebøger. Arendt forenede gode tegne- og iagttagelsesevner med et godt kendskab til såvel oldislandsk som sin samtids øvrige oldgranskere og deres viden. Desværre var han fordømmende og excentrisk i sin væremåde, og mange af sine notater og tegninger gemte han væk undervejs på sine mange ture. Men heller ikke dengang var små arkivpakker skjult i stendiger vejen frem, når det gælder kravet om de antikvariske resultatets publicering.

Af andre bidrag til dette 37. bind kan anføres en artikel (s. 179-218) om en genfundet rapport fra naturforskeren Peter Wilh. Lunds (1801-1880) udgravninger i Brasilien, en artikel (s. 143-178) om forfatteren Peter Fabers fotografiske optagelse af Ulfeldts Plads i 1840, der samtidig er det første bevarede danske fotografi (daguerreotypi) samt tre bidrag om nazistisk litteratur på Det Kongelige Bibliotek.

Dansk nazisme på tryk har John T. Lauridsen underfundigt kaldt det første af de tre bidrag, hvori han fortsætter sine undersøgelser af den danske nazisme og Fritz Clausen (: *De danske nazister 1930-45 – en forskningsoversigt*, 1995). På lignende vis bringes i bind 36 (1997) en omfattende gennemgang (s. 261-385) ved samme forfatter af »Undergrundspresen i Danmark 1940-45«. Som bilag 7 bringes en fortegnelse over båndoptagelser på Det Kongelige Bibliotek vedrørende undergrundspresen. De 42 bånd er optaget med bistand fra Helge Tønnesen og er her opstillet i alfabetisk orden efter meddelernes efternavn og strækker sig fra Edith Abildskov (om illegalitet) og Peter Abildskov (om Folkets Avis, Holstebro) til Peter Yde (Frit Jyske Tidende) og Jørgen Zahle (Døgnets Nyt). Materialet er hovedsageligt tilvejebragt i første halvdel af 1970'erne og af største betydning for vore efterkommeres forståelse af denne særprægede periode i danskernes historie.

Af andre bidrag fra dette bind kan fremhæves to, henholdsvis af Ingrid Ilsøe (s. 71-118) og Torben Holck Colding (s. 119-132). Ingrid Ilsøes »Bogbindsundersøgelser i Det Kongelige Biblioteks samlinger III: Danske bogbind og bogbindere ca. 1740-1760« tager tråden op fra to tidligere artikler bragt henholdsvis i bind 34 og 35. I den foreliggende har forfatteren – i lighed med tidligere – jagtet de københavnske bogbindere i bevarede mandtalslister. I bind 35 var det en mandtalsliste fra 1728, og her gengives (s. 73ff) resultatet fra skattemandtallet 1743, hvor hun har fundet 24 bogbindermestre, nemlig (årstal for mestertitlen i parentes):

Mathias Larsen Bloch (1742)
 Johan Christoph Boppenhausen (1732)
 Jacob Wilhelm Boppenhausen (1733)
 Mathias Brandt (1713)
 Bendix Busck (??)
 Carl Gottfried v. Fenden (1736)
 Ludwig Fenniger (1736)
 Frantz Fosgraf (1727)
 Johan Chr. Fraun (1734)
 Johann Conrad Greuel (1743)
 Hans Grono (1740)
 Lars Graae (1724)
 August Henrich Helmuth (1740)
 Georg Julius Liebe (1734)
 Andreas Lyman (1724)
 Peter Lyman (1720)
 Johan Benedictus Mauritius (1736)
 Maren, enke efter Hans Møller (??)
 Johan Fr. Plüer (1726)
 Claus Ritter (1723)
 Johan Wilhelm Schütze (1737)
 Christian Teschendorph (Frimester fra 1734)
 Johan Tobias Wilhelmi (1741)
 Bertel Wolck (senest 1721).

Sammenholdt med en gennemgang af bevarede bogbind i såvel Det Kgl. Biblioteks samlinger som indbundne prokoller m.m. i Rigsarkivet demonstrerer Ilsøe den rige jagtmark, der faktisk foreligger, når bevarede bind, regnskabsbilag og personalhistoriske undersøgelser går op i en højere enhed. Spændende læsning, ikke ulig en detektivhistorie ...

Den danske miniaturemaler Chr. Horneman var også en stor musikelsker, der gerne portrætterede sin samtids udøvende musikere. Torben Holck Colding skriver om ham og om efterkommere af Chajim Königsberg (1765-1839). Sidstnævnte etablerede sig som stadsmægler i København under navnet Heyman Gerson og ægtede i sit første ægteskab Esperance Melchior. Efter hendes død ægtede han en datter af købmand i Altona Nathan David. Børnene fra de to ægteskaber deltog interesseret i det københavnske musikliv. Coldings artikel tegner et billede af familien Gerson, Hornemans portrætter af familiens medlemmer og samtidens fremtrædende handelsborgerskab i København. Afsluttende benytter forfatteren også lejligheden til at rette en udbredt misforståelse: Gersonsvej i Hellerup har ikke fået sit navn efter »den lidet betydelige ophavsmand til børnesangen »En lille Nisse rejste«.« Det er de store finansmænd på den tid – Hambro, A. N. Hansen og Wilhelm Smidt – samt Georg Gerson – der har givet anledning til vejnavnene. Artiklen er som mange andre af årbogens fint illustreret, om ikke i farver, som det f.eks. ses med flere af de smukke bogbind, der gengives i forbindelse med Ilsøes artikel.

Det er således gedigne sager, såvel fagligt som udstyrmæssigt, der i gennem mange år er blevet udsendt fra Det Kgl. Bibliotek. Ja, faktisk så savner man kun en stiv indbinding, det kunne årbøgerne nemlig godt fortjene...

Tommy P. Christensen

Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte, Band 123, 1998. Wachholtz Verlag, Neumünster. 337 s. Hft. ISSN 072-4254, ISBN 3-529-02323-X.

1848 var et begivenhedsrigt og bevæget år i Europas historie. I lande som Frankrig, Tyskland og Østrig forbindes det i dag med blodige revolutioner, med »folkenes forår«, med krav om politisk frihed, men også med en efterfølgende kontrarevolution. I Tyskland blev der i 1848 gjort et forgæves forsøg på at forene alle de store og små fyrstestater til et samlet Tyskland. I Danmark forbindes 1848 med enevældens fredelige fald og indførelsen af grundloven året efter. Men til den danske helstat hørte også hertugdømmerne Slesvig og Holsten, og her gik det ikke så fredeligt til. Holsten var medlem af Det tyske Forbund og ønskede derfor naturligt nok at indgå i den planlagte tyske fællesstat. Slesvig var ikke medlem af Det tyske Forbund, men var økonomisk og kulturelt tæt knyttet til Holsten og ønskede derfor at følge Holsten ind i det nye Tyskland. Men en stor del af Slesvigs befolkning var dansksindede og ønskede at forblive i den danske stat, ligesom mange i Danmark var imod at give slip på Slesvig, som ansås for urdansk land. Derfor udbrød der i 1848 en væbnet konflikt mellem på den ene side Danmark og på den anden side de slesvig-holstenske separatister og disses tyske allierede. Denne krig er traditionelt blevet kaldt Treårskrigen, men i nyere dansk forskning er der tendens til at anskue denne konflikt som en borgerkrig inden for den danske helstat (f.eks. Claus Bjørn: *1848. Borgerkrig og revolution*, København 1998).

150-året for 1848 er overalt blevet markeret ved foredragsrækker, symposier, udstillinger, bogudgivelser m.v. *Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte* har således ladet sit 1998-nummer være et temanummer om 1848 med i alt otte bidrag om emnet. Kieler-professoren Michael Salewski lægger ud med at sætte 1848-begivenhederne i et større geografisk og kronologisk perspektiv. Dernæst følger en artikel af Henning Unverhau om litterat Hansen, d.v.s. den slesvig-holstenske journalist og »folke-vækker« Heinrich Hansen, der, uagtet at han aldrig blev valgt til nogen politisk post, fik stor betydning for slesvig-holstenismen. Hansen deltog dog ikke selv i røret i 1848, eftersom han var afgået ved døden to år forinden. Historikeren Hans Vammen fra Københavns Universitet forfægtter i den følgende artikel det synspunkt, at den liberale opposition i København, navnlig dens lederskikkelse Orla Lehmann, i marts 1848 bevidst udsprede det falske rygte, at hertugdømmerne havde gjort oprør. Dette skete i den hensigt at fremkalde et regeringskifte i København, hvilket også lykkedes. Der var vitterligt ikke oprør i hertugdømmerne, men nyheden om regeringsforandringen i København førte imidlertid til, at der udbrød oprør. Konflikten startede så at sige på et falsk grundlag. Hans Vammen har oprindeligt publiceret disse synspunkter i *Historisk Tidsskrift* i 1988, men det er naturligvis nyttigt og værdifuldt, at de nu også er tilgængelige for et tysksproget publikum. I Slesvig-Holsten blev der i 1848 gennemført en forfatning, der ifølge Friedrich Engels var den mest demokratiske grundlov, der nogensinde var affattet på tysk. Heiko Vosgerau skildrer den problemfyldte parlamentariske udvikling her frem til den slesvig-holstenske stats nederlag i 1850. Landsarkivar Hans Schultz-Hansen, Åbenrå, beskriver, hvorledes konflikten i 1848 tog sig ud i det overvejende dansksindede Nordslesvig. Her vises bl.a., hvorledes både øvrighedspersoner og befolkningen i øvrigt blev tvunget til at vælge side, hvad der bestyrker indtrykket af konflikten som en borgerkrig. Der er nedlagt et stort arbejde i at undersøge, hvilke befolkningslag der stillede sig på hvilken side i konflikten. Mens de nationale modsætninger således dominerede i Nordslesvig, var det i Holsten derimod sociale modsætninger, der stod centralt. Jan Klusmanns artikel omhandler den sociale uro blandt landarbejderne, aktionsformer og mål m.v. Revolutionerne mange steder i Tyskland i 1848 blev slået ned, og det var navnlig godsejerne, der førte an i

denne kontrarevolution. På dét punkt var det anderledes i Danmark. Niels Clemmensen fra Københavns Universitet foretager en sammenligning af danske godsejere og deres preussiske standsfæller. Der var markante forskelle, idet både godsejere og bønder i Preussen var stærkt rodfæstede i feudale værdier. I Danmark derimod var disse grupper begge langt mere »borgerliggjorte«, hvad der især må tilskrives landboreformerne i slutningen af 1700-tallet. Dertil kommer, at den danske enevældes privilegiepolitik ikke skelnede mellem adelige og ikke-adelige godsejere; derimod nød kun adelige godsejere privilegier i Preussen. At virkningerne af 1848-revolutionen rakte betydelig videre end man umiddelbart skulle tro, påviser La Vern J. Rippley og Ernst-Erich Marhencke. Mange revolutionære blev efterfølgende enten udvist eller emigrerede frivilligt til USA. Artiklen omhandler nogle af de »48'ere«, der slog sig ned i Wisconsin og Iowa og her hurtigt kom ind i politik på lokal- og delstatsplan samt bl.a. gjorde sig bemærkede ved deres modstand mod negerslaveriet.

Emnet er omfattende, og den foreliggende publikation dækker ikke – og foregiver ej heller at dække – alle aspekter. Nogle af artiklerne er nok mere centrale end andre, men der er under alle omstændigheder tale om et værk af interesse ikke bare for dem, der har interesse for Slesvig-Holstens historie, men også for Danmarkshistorien er der meget at hente; – og såvel sprogligt som geografisk rækker udblikket videre ...

Michael Bregnsbo

Eva Villarsen Meldgaard: Den Store Navnebog, 3. udgave. Aschehough Dansk Forlag A/S. København 1998, 292 s. ill. Indb. ISBN 87-11-12635-3. Pris kr. 169,-

Dette er en bog om fornavne. Det er først og fremmest en håndbog, beregnet som vejledning for nybakte forældre, der skal vælge et navn til deres nyfødte dreng eller pige. Den udkom første gang i 1994, baseret på materiale fra Det centrale Personregister (CPR), men er nu udvidet med tal fra Danmarks Statistik. Forfatteren er navneforsker ved Københavns Universitets Institut for Navneforskning og beskæftiger sig således professionelt med navne.

Først kommer 35 sider med introduktion og vejledning, derpå 109 sider med 500 små artikler om de 500 mest almindelige drengenavne, så følger tilsvarende 104 sider med 500 små artikler om de 500 mest almindelige pigenavne. Endelig indeholder bogen en samlet fortegnelse på 37 sider over de af Kirkeministeriet indtil 1.1.1997 godkendte ca. 7000 fornavne. Som det ses, er hovedindholdet de 1000 artikler om de for tiden mest benyttede dreng- og pigenavne med angivelse af navnets oprindelige betydning, berømte navnebærere og regionale forskelle. Det angives også, hvornår navnet første gang optrådte i Danmark, hvor mange danske statsborgere, der iflg. CPR i 1985 bar navnet, i hvilken periode navnet var mest populært, samt hvordan trenden er, om det er på vej op eller ned.

Indledningen er dog interessant i sig selv. Der gives en grundig introduktion til de danske fornavnes historie fra vikingetid til nutid og der skrives ganske kort om opkaldelse. Der præsenteres oversigt over de populære fornavne i Danmark i middelalderen, 1650, 1750, 1850 og 1950, ligesom de almindeligste fornavne i begyndelsen af 80'erne angives for alle landets regioner samt for nogle af de lande, vi sammenligner os med. Endelig opremses almanakkens navne.

Hvad kan man som personalhistoriker bruge denne bog til? Vel mest til at tilegne sig en kulturhistorisk vinkel på de mange navne, man støder på, men også til at skærpe opmærksomheden omkring de navne, der måtte være usædvanlige for den pågældende tid eller sted, så man spørger sig selv: Hvad har fået disse forældre til at give barnet dette (f.eks. for

tiden eller stedet specielle) navn ? Det kan måske give den antydning af et spor, som kan være nødvendig, hvis man er kørt fast.

Bogen er som sagt en håndbog. En ganske nyttig håndbog for den, der interesserer sig for navne.

Poul Steen

Weilbach. Dansk Kunstnerleksikon. Hovedredaktør Sys Hartmann. Fjerde bind, Friedrich Jablonowski – Hans Ludvig Larsen (København 1996). Femte bind, Hans W. Larsen – C. F. Møller (København 1996). Sjette bind, C. M. Møller – Bergljót Kjartansdóttir Ragnars (København 1997). Syvende bind, Laura Ragozy – Michael Henry Spang (København 1998). Ottende bind, Ib Spang Olsen – Klavs Weiss (København 1998). 512 s. pr. bd. Indb. ISBN 87-16-11206-7 (hele værket). Pris kr. 425,- pr. bind. Sælges kun samlet.

Blandt det 20. århundredes klassiske, danske opslagsværker for slægtsforskere og personalhistorikere regnes *Dansk Biografisk Leksikon*, *Kraks Blå Bog* og *Weilbach*. I 1994 påbegyndtes udgivelsen af en fjerde udgave af *Weilbach – Dansk Kunstnerleksikon* (anm. i *Personalhistorisk T.* 95:2), og nu er vi tæt på afslutningen, idet 8. bind udkom i slutningen af 1998. Det var planlagt som det sidste bind, men da grafiker og keramiker Klavs Weiss blev den sidste, der kom med indenfor bindets 512 sider, kommer der i år et niende bind, hvori de resterende kunstnerbiografier bringes. Subskribenterne kan endda glæde sig over, at dette 9. bind vil være gratis, en fornem gestus, der tjener forlaget til ære.

Glæden ved jævnlige at bruge den nye *Weilbach* er stor, og i langt de fleste tilfælde er de personer man forventer biograferet også til at finde. Endog dronningen af Danmark, Margrethe II har fået en artikel, hvor man kan orientere sig om majestætens kunstneriske virksomhed (5:311). Dog søger man forgæves efter enten omtale eller henvisning, hvis man kun kender illustratoren Ingahild Grathmer, det kunstnernavn dronningen benyttede da hun illustrerede Tolkiens trilogi *Ringenes Herre*.

Ved hyppig brug af værket konstaterer man dels, at der er blevet plads til flere rammende karakteristikkere af flere udøvende kunstnere fra nyere tid, dels at der er felter, hvor Weilbachs dækningsgrad er større eller mindre end forventet. Weilbachs afgrænsninger skal søges belyst ved et udvalg af forskellige kunstnere. Eksemplerne rækker fra skabere af mere teknisk præget arkitektur såsom jernbanearkitekterne, til skabere af industrielt design, møbler, grafik og brugskunst. Fotografer er således et udpræget grænseområde for Weilbach, idet en kunsthistorisk vurdering af kunsthografiet har været styrende for udvalget af medtagne fotografer. Det betyder populært sagt, at man ikke på forhånd kan vide, hvorvidt en bestemt fotograf er medtaget, men man kan have en formodning om det, såfremt han er kendt i kunsthistorikerkredse. Således er fotografen Per Bak Jensen (f. 1949) kommet med (1:156), hvorimod Peter Bak Rasmussen (f. 1957), af mange danskere kendt som den talentfulde arkitekturfotograf bag journalisten Peter Olesens københavnerbøger, ikke er medtaget. Da han bl.a. har udstillet på Charlottenborgs Forårsudstilling og Kunstnernes Efterårsudstilling i København, kunne man mene, at det er en forglemmelse.

Forklaringen er snarere, at han rammes af »10 års-reglen« hos Weilbach, nemlig at »*ynge kunstnere med mindre end ca. 10 års virke kun undtages hvis er optaget.*« Det gælder utvivlsomt også tre talentfulde fotografer som Tune Andersen, Per Morten Abrahamsen og Torben Eskerod, der er på vej frem i disse år, men endnu ikke blevet så anerkendte og etablerede navne, at de bliver medtaget. En tilsvarende forbeholdenhed ser ud til at have ramt maleren Thomas Kluge (f. 1969), der debuterede på Charlottenborgs Forårsudstilling i 1994. Weilbach giver således ikke et præcist billede af, hvem der tegner dansk kunsthistorie i 1990-erne, men den bruger der kender »10 års-reglen« – og erindringer sig, at værket påbe-

gyndtes i 1994 – kan også regne ud, af det snarere må være 1980'erne og de foregående årtier, der er Weilbachs aktualitets-horisont.

Ganske som Utzon internationalt også forbindes med arkitektfirmaet af samme navn (Utzon Assoc.), der også omfatter sønnerne Jan og Kim Utzon (f. 1944 og 1957), så giver dannelsen af arkitektfirmaer et problem for såvel redaktionen som brugere af Weilbach. I sagens natur kan man ikke finde Tegnestuen Kvisten, hvorimod dens medlemmer er blevet individuelt bedømt og kan søges på efternavn. Bente Lange (4:488) og Mette Mægaard (5:271) er således medtaget, hvorimod Trine Søbjerg Nielsen og Marie Sterner ikke får særskilt omtale eller henvisning.

Kendte danske arkitekter, hvortil der også refereres internationalt, såsom Jørn Utzon (8:433) og von Spreckelsen (8:20) er naturligvis optaget, hvorimod den norske arkitekt Sverre Fehn falder uden for. At ældre tiders kendte jernbanearkitekter som N. P. C. Holsøe, K. T. Seest og H. Wenck kan forventes omtalt (3:396, 7:387 og 9:?) er kun rimeligt, men ved de mindre kendte arkitekter som for eksempel Th. Arboe, S. P. C. Bendtsen, Sylvius Knutzen, H. B. Møller skiller vandene. Thomas Arboe får en passende artikel, hvorimod S. P. C. Bendtsens virke ikke ses omtalt. Da sidstnævntes indsats – så vidt nærværende anmelder véd – heller ikke er blevet kortlagt, analyseret og vurderet, ville det vel være meget forlangt, at Weilbachs redaktion også skulle have påtaget sig denne opgave. Derimod er H. B. Møller, der i øvrigt også har virket som restaureringsarkitekt på Hesselagergård, beskrevet i faglitteraturen og hvad specielt angår jernbanearkitekturen siges det for eksempel hos Mads Østerby (*Danske jernbaners byggeri*, s. 48): »Selvom H. B. Møller helt givet som jernbane-arkitekt var stærkt inspireret af den store Wenck, har han ikke mindst i de små stationer på Langeland ydet originale bidrag til jernbanernes arkitektur.« Han burde nok være optaget, om ikke andet så for at undgå forvekslinger med Århus-arkitekten Hans Møller (1892-1989), der i en periode arbejdede for DSB!

Har man interesse for keramik eller guld- og sølvmedekunst, er Weilbach heller ikke oplagt, da frembringelserne skal have karakter af egentlig billedkunst, før de udøvende kunstnere kan komme i betragtning. Er man for eksempel til Saxbo keramik, er der ikke megen hjælp at hente: Nathalie Krebs (1895-1978), der var keramikker og ejer af Saxbo i årene 1931 til 68, ses ikke, ligesom virksomhedens kunstneriske formgiver, keramikeren Eva Stæhr-Nielsen (1911-1976) er anset for mere kunsthåndværker end billedkunstner. Dog kan man afsluttende i leksikonartiklen (8:122) om hendes mand, billedhuggeren Olaf Stæhr-Nielsen (1896-1969) læse: »Flere af hans keramiske værker er skabt i samarbejde med Saxbo, hvor hans hustru virkede som formgiver gennem en lang årrække.« Georg Jensen (1866-1935) og hans sølvmedearbejders varige betydning for dansk kunsthåndværks gode ry – som det siges – har dog ikke været til at komme uden om (4:82). Tilsvarende kan der være problemer i møbelsektoren: de fleste har hørt om Wegner-stole, men Hans J. Wegner (f. 1914) der er hædret med talrige priser i ind- og udland, findes ikke i Weilbach. Det gør til gengæld Finn Juhl (1912-1989), Kaare Klint (1888-1954), Børge Mogensen (1914-1972) og Ole Wanscher (1903-1985).

En grafiker, som H. C. Andersen-fortolkeren Lena Bay (f. 1945) er rimeligt nok medtaget (1:191) og det samme gælder til eksempel Finn Clausen (f. 1932), Nathan Segal (f. 1937), Jørn Rønnau (f. 1944) og Bjarne Agerbo (f. 1946).

Kigger man efter kendte illustratører som Erling Nederland, Flemming Bau, Mads Stage eller Ib Spang Olsen og Arne Ungermand, tegner resultatet på sin vis et godt billede af Weilbach. Erling Nederland, kendt for sine mange teknisk betonedede illustrationer blandt andet for Politikens Forlag er ikke medtaget. Flemming Bau (1:184) medtages som tegner, grafiker og tekstilkunstner, hvor bl.a. hans og hustruen Inge-Lise Baus arbejde med formgivning af vævede tekstiler til vore kirker fremhæves. Mads Stage (8:25) anføres som teg-

ner og illustratør, men ganske dækkende hedder det længere nede i artiklen: »ill. til flere da. og udenlandske børnebøger; raderinger og litografier, illustrationer til flere dag- og ugeblade; plakater, brugsting (spisestel, bestik, glas, bogbind, tekstiler, frimærker m.m.).« En del danskere vil sikkert mene, at det jo netop er på disse felter Mads Stage har formået at sætte sit præg på danskernes hverdag, og det måske snarere er det, der har givet hans arbejder blivende betydning?

Weilbachs ottende bind indledes med en god og fyldig leksikonartikel (af Ulla Grut) om forfatteren, grafiker og maleren Ib Spang Olsen, og heri hedder det bl.a.: »Hans udtryksfulde streg kan spænde fra det fint stemningsbetonede til en ofte barok humor, der appellerer til store og små.« Arne Ungermann (1902-81), en af Danmarks store bladtegnere, får fuldt fortjent mere end en side (8:424), hvor det rammende siges (af Hans Edward Nørregård-Nielsen): »Arne Ungermann nærmede sig som uddannet litograf kunsten sidelæns, og han var fortrolig med et avismiljø og de grafiske discipliners voksende betydning, før han i 1930 tog springet fra Politikens reklameafdeling til Magasinet, hvor han fra begyndelsen med en karsk og usentimental sans for både det jordnære og sjælens små krinkelkroge skulle blive en af de uforlignelige danske illustratører, der formåede både at akkompagnere og udvide en tekst.«

Udstyrmæssigt glæder man sig over bindenes smukke teglfarvede helshirting og rygtitlen i flaskegrøn prægning. Som et særligt raffinement har man valgt at afstå fra den vanlige bindnummerering og istedet fremhævet ét af de otte bogstaver (W-e-i-l-b-a-c-h) i rødt. Det pynter bestemt på reolen, men ved jævnlig brug af værket kan den manglende bindnummerering dog blive et irritationsmoment, da henvisninger hyppigt gøres til bindnummer og sidetal, hvorved man let får fat i det forkerte bind. I øvrigt er den raffinerede design ikke beregnet til et niende bind, så det bliver spændende at se, hvordan det klare. Sammenfattende skal det dog gentages, at den nye, gennemreviderede Weilbach ubetinget er en værdig arvtager for den gamle. Weilbach er fortsat Danmarks svar på Thieme & Becker, om ikke omfangsmæssigt, så kvalitetsmæssigt. Med den nye Weilbach har vi fået et dansk kunstnerleksikon af internationalt format. Det peger frem mod en elektronisk udgave efter år 2000, der kan opdateres løbende ...

Tommy P. Christensen

Die Stammbücher der Königlichen Bibliothek Stockholm. Handschriftenkatalog von Lotte Kurras und Eva Dillman (= *Acta Bibliothecæ Regiæ Stockholmiensis LX*). Kungl. Biblioteket, Stockholm 1998. 227 s. ill. Hft. ISSN 0065-1060. ISBN 91-7000-177-4. Pris: 400,- (sek, hft) 500,- (sek, indb).

På europæisk plan blev stambogsforskningen for alvor taget op 1974 af Jörg-Ulrich Fechner, der også stod for det symposium, som blev holdt 1978 i Wolfenbüttel (se anm. i *Personalhistorisk T.* 84:1 og litteraturlisten nedenfor).

I 1981 udgav Karl-Heinz Goldmann i Nürnberg en oversigt med 1715 stambøger med Nürnberg-Altendorf-ejere eller indførsler. Den edb-registrering, som man havde drøftet 1978, blev påbegyndt af Wolfgang Klose i Karlsruhe, der i samarbejde med forskere i andre lande satte som sit mål at udforske og behandle de ældste stambøger frem til år 1600. Disse var genstand for et nyt Wolfenbüttel-symposium, hvis indlæg blev publiceret 1989 (anm. i *Personalhistorisk Tidsskrift* 90:1). Wolfgang Klose selv registrerede og beskrev i en publikation af 1988 alle hidtil kendte stambøger til 1600, tilligemed en fortegnelse af alle indførsler til 1573 (anm. i *Personalhistorisk Tidsskrift* 90:1).

Fleere tyske biblioteker og arkiver er blevet inspireret af den voksende interesse for stambøger og er gået i gang med at publicere indholdet af deres brogede stambogssamlinger.

Her skal kun nævnes nogle eksempler. I 1986 udgav statsarkivet i Oldenburg en detaljeret oversigt over en samling af ca. 3.000 stambogsblade og andre autografer, som kunne føres tilbage til ca. 160 ejere.

Germanisches Nationalmuseum tog fat på et katalog specielt for museets mange stambøger. I to bind (1988 og 1994) er beskrevet indholdet af 200 stambøger, påbegyndt indtil 1790. Et forsøg på at rekonstruere de oprindelige stambøger i en omfattende autograf-samling i Württembergische Landesbibliothek i Stuttgart har resulteret i, at der er fundet blade fra 277 stambøger.

I Danmark har undertegnede i flere artikler i *Fund og forskning* 1974-80 behandlet og beskrevet Det Kgl. Biblioteks store samling af stambøger frem til 1800 – med ca. 400 stambogsejere, desuden i 1978 Rigsarkivets få stambøger. En afsluttende forskningsoversigt blev publiceret i 1994.

I Sverige har især Åke Davidsson beskæftiget sig med stambogsstudier og bl.a. publiceret oversigter over stambøger i Lund, Linköping og Göteborg. De hidtidige danske og svenske oversigter indeholder dog kun en kort beskrivelse af de enkelte stambøger. Nu har Kungl. Biblioteket i Stockholm draget nytte af den rige erfaring, som Lotte Kurras, udgiveren af kataloget i Nürnberg, efter sin pensionering bosat i Sverige, er i besiddelse af. Sammen med sin svenske kollega Eva Dillman har hun præsteret et katalog med en komplet registrering af indholdet, som forskere kun kan være taknemmelige for. Det omfatter 77 stambøger fra tiden 1580 til 1850, desuden 3 fra Rogge-samlingen i Strängnäs. Blandt førstnævnte er den ældste svenske stambog, anlagt af Petrus Petri Helsingius, med de første navne fra Greifswald 1580, blandt sidstnævnte rager rigskansler Axel Oxenstiernas stambog fra hans studier i Tyskland 1600-03 højt op.

Den største gruppe ejere (ca. 30) er svenske studenter på studierejse i Europa. Der er dog også nederlændere som fx Jacob van Marnix, der påbegyndte sin stambog 1582, og forfatteren Paul Wunderlich fra Lausitz, der under sine rejser 1624-38 i Tyskland og Danmark har samlet 382 indførsler.

Kataloget registrerer også den visebog, som Beate Urne 1598 forærede sin niece Magdalena Bonde, datter af Tord Bonde til Stenholm i Västergötland og Sidsel Urne, datter af den danske rigsråd Claus Urne til Belteberg i Skåne, hvor den unge adelsfrøken var på besøg hos sin morbror Lave Urne. Hun førte den videre – ikke alene som visebog, men også som autografalbum eller stambog.

Desuden er der fire danske stambøger. Den senere kannik Roskilde, ejer af Jernløsegård Anders Schwendi rejste ud 1590, studerede bl.a. ved reformerte læreanstalter i Herborn og Genève, kom hjem 1594, men rejste endnu samme år til Skotland, hvor han studerede til 1597, mest i St. Andrews, hvor stambogen faktisk slutter. Især hans skotske indførsler er interessante. Niels Krag til Trudsholm, der som 75-årig 1645 avancerede til rigsråd, påbegyndte sin stambog 1592 i Wittenberg, hvor hans studerede til 1594, med hovedparten af indførslerne. Stambogen ebber ud med tilskrifter fra Paris 1596. Den københavnske købmandssøn, rektor i Roskilde Johan Hermansen von Ham har ført stambog fra 1620 til 1623, mest under sine studier i Wittenberg og Jena. Friedrich Carl Ferdinand von Holck til Conradineslyst, der gjorde militærkarriere, anlagde en stambog 1785, med spredte indførsler af venner og officerskolleger frem til 1811, deriblandt 1794 på krigsskibet »Mars«. Til disse indfødte danskere slutter sig Georg Friedrich Roehrig fra Grosseuterdorf i Tyskland, der førte stambog under sine studier i Jena og Halle 1784-85. Sidstnævnte år trådte han imidlertid i dansk militærtjeneste og blev ansat ved det viborgske infanteriregiment, hvorfra han sidst i 1789 blev forsat til Aalborg. Stambogen indeholder indførsler fra hans militærkolleger fra begge byer og desuden fra Rendsborg, fra tiden 1787-91.

Flere stambogsejere har på deres rejser gjort ophold i Danmark. Af svenskere var Johannes Canuti Fortelius 1594 i København og sikrede sig desuden i Roskilde en indførsel af Niels Hemmingsen. Biskop i Linköping Samuel Enander opholdt sig i København 1634 og mødte her blandt andet Ole Worm og Hans Poulsen Resen. Ærkebiskop Jacob Benzelius begyndte sin stambog i København med en hilsen fra professor Søren Lintrup. Lægen Herman Schützer mødte 1742 på hjemvejen fra sine udenlandsstudier i København flere kolleger, deriblandt generaldirektøren for kirurgien Simon Krüger. Mange københavnske kontakter havde Olof Espling, teolog med stærke naturvidenskabelige interesser. Hans stambog begynder med godt 30 indførsler fra København 1782, hvor både førende teologer og naturvidenskabsmænd er godt repræsenteret. De næste 17 indførsler er fra Kiel 1782-83, med landsmanden Carl von Linné i spidsen, men han efterfølges af Knud Lyne Rahbek. Espling vendte tilbage til København i oktober 1785, inden en rejse til Nederlandene i foråret 1786. Georg Gabriel Dahlcrona fra Stockholm fik sin opdragelse hos herrnhuterne og har 1792-95 flere indførsler fra Christiansfeld. Endelig er der den svenske kaptajn Carl Stenberg, der 1816 har været både i København, Flensborg og Slesvig.

Af udlændinge var Jacob Gottberg fra Pommern 1592 i København. Året efter trådte han i svensk tjeneste og avancerede til admiral. I oktober 1609 møder vi ham i Eutin. Daniel von Redern fra Altmark var i København i august 1610, forfatteren Paul Wunderlich fra Lausitz i Slesvig-Holsten, bl.a. i Eckernförde, Slesvig og Kiel 1624. Pietisten Christopher Ernst Schultetus fra Angerburg, der havde virket som prædikant i Sverige, kom til København 1706, på vej til Rostock efter sin landsforvisning, og opsøgte her flere teologer med professor Hector Gottfried Masius i spidsen. Charles Bascou fra Frankrig har de fleste indførsler fra Husum 1793, og slutter sin stambog i Hamburg og Altona 1794-96. Desuden indeholder mange stambøger danske indførsler i udlandet. Udgivelsesprincipper er forklaret i indledningen. Alle stambøger beskrives fyldestgørende, udstyr og illustrationer nævnes særskilt. Ejeren biografieres kort, undertiden ved hjælp af stambogen. Indholdet anføres kronologisk, ofte også navnet på citatforfatteren. For interesserede er navneregistret over indførslerne af særlig betydning, fordi det muliggør en hurtig orientering. Stambogsejere og navne i biografierne er samlet i et særligt register. Kataloget afsluttes med et stedregister, desuden særskilte registre over citerede forfattere og illustrationer. Der er gengivet 24 smukke illustrationer.

Det er et banebrydende arbejde, et eksempel til efterfølgelse. Måske også af Det Kongelige Bibliotek i København, selv om arbejdet her nok bliver betydelig mere omfattende?

Vello Helk

Litteraturliste:

Davidsson, Åke: Några stamböcker i Lunds Universitetsbibliotek, i: *Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen LV*, 1968.

Davidsson, Åke: »In peregrinatio litteraria«. Kring några stamböcker i Stifts- och landsbiblioteket i Linköping, i: *Kungl. Vetenskapssamhället i Uppsala. Årsbok 13*, 1969.

Davidsson, Åke: *Till vänskapens lov. Kring några stamböcker i Göteborgs Universitetsbibliotek (Acta Bibliothecae Universitatis Gothoburgensis XII)*. Göteborg 1971.

Fechner, Jörg-Ulrich: *Stambücher als kulturhistorische Quellen. (Wolfenbütteler Forschungen, Bd. 11)*. München 1981.

Goldmann, Karl Heinz: *Nürnberger und Altdorfer Stambücher aus vier Jahrhunderten. (Beiträge zur Geschichte der Stadt Nürnberg, Bd. 21)*. Nürnberg 1981.

Helk, Vello: Stambøger i Det kongelige Bibliotek før 1800 – fire afhandlinger. (Opr. trykt i: *Fund og forskning fra det Kgl. Biblioteks samlinger*, bd. 21 (1974), 22 (1975-76), 23 (1977-78), 24 (1979-80).

Helk, Vello: Stambøger fra tiden før 1800 i Rigsarkivet, i: *Festskrift til rigsarkivar Johan Hvidtfeldt den 12. december 1978*.

Helk, Vello: Stambogsstudier, i: *Fund og forskning fra det Kgl. Biblioteks samlinger*, bd 3 (1994).

Klose, Wolfgang: *Corpus Alborum Amicorum CAAC. Beschreibendes Verzeichnis der Stambücher des 16. Jahrhunderts. (Hiersemanns bibliographische Handbücher, Bd. 8)*. Stuttgart 1988.

Klose, Wolfgang (hrsg.): *Stambücher des 16. Jahrhunderts (Wolfenbütteler Forschungen, Bd. 42)*. Wiesbaden 1989.

Krekler, Ingeborg: *Die Autographensammlung des Stuttgarter Konsistorialdirektors Friedrich Wilhelm Fromman (1707-1787), beschrieben von Ingeborg Krekler (Die Handschriften der Württembergischen Landesbibliothek Stuttgart, Sonderreihe II. Bd.)*. Wiesbaden 1992.

Kurras, Lotte: *Katalog des Germanischen Nationalmuseums Nürnberg. Die Handschriften, Bd. V: Die Stambücher, beschrieben von Lotte Kurras*.

1. *Die bis 1750 begonnenen Stambücher*. Wiesbaden 1988.

2. *Die bis 1790 begonnenen Stambücher*. Wiesbaden 1994.

Schieckel, Harald (bearb.): *Findbuch zur Stambuchsammlung 16.-18. Jh. Mit biographischen Nachweisen. (Veröffentlichungen der Niedersächsischen Archivverwaltung. Inventare und kleinere Schriften des Staatsarchivs in Oldenburg, Heft 28)*. Oldenburg 1986.

På embeds vegne. Kilder til dansk forvaltningshistorie 1750-1920. Redaktion: Erik Nørr og Karl Peder Pedersen. (Stat. Forvaltning. Samfund. Studie 9). Selskabet til Udgivelse af Kilder til Dansk Historie i samarbejde med Jurist- og Økonomforbundets Forlag. København 1998. ISBN 87-7500-172-1. Salg til ikke-medlemmer: Kildeskiftelseskabet, Rigsdagsgården 9, 1218 København K. Pris kr. 275,-

Selskabet til Udgivelse af Kilder til Dansk Historie (Kildeskiftelseskabet) har vedtaget, foruden som hidtil at foretage udtømmende udgivelser af bestemte kilder, for eftertiden tillige at sætte på selektive udgivelser af store kildegrupper. Det drejer sig om kildegrupper, der er så omfattende, at de ikke lader sig udgive på traditionel og udtømmende vis. Derfor har man i stedet valgt at præsentere disse som »smagsprøver« for derved at udbrede kendskabet til dem. Den foreliggende bog er blevet til som et biprodukt af det store projekt *Stat. Forvaltning. Samfund* og omfatter perioden ca. 1750 til 1920. Den rummer kilder fra følgende forvaltningsgrene: centraladministrationen, amts-, skatte-, told-, rets-, politi-, fængsels-, kirke-, skole- og socialforvaltningen og fattigvæsenet samt sundhedsforvaltningen. I alt 103 forskellige slags kilder er repræsenteret. Til præsentationen af hver kilde er knyttet en kort indledning, en transskription af et typisk kildested, vejledende realkommentarer (så som ordforklaringer), kildens lovgrundlag, anvendelsesmuligheder, en redegørelse for, i hvilke arkiver kilden findes, samt en litteraturliste. Forskellige udgivere har besørget afsnittene om hver forvaltningsgren, og i visse tilfælde er buddene på kildens anvendelsesmuligheder mere konkrete og litteraturlisterne mere uddybende end andre.

Adskillige af de kilder, der præsenteres, vil være velkendte og skattede af personalhistorikere, for eksempel kirkebøger, folketællinger, skifteprotokoller og lægdsruller. Men der er også mange knap så kendte kildetyper. Her påkalder ikke mindst afsnittet om kilder til sundhedsforvaltningen sig interesse. Forhandlingsprotokollen for Sundhedskommissionen, protokollen over skadelige næringsbrug og kredslægens eftersynsprotokol viser, at miljøproblemer så sandelig allerede i 1800-tallet var et anliggende for de offentlige myn-

digheder. Også medicinalberetninger og sygehusenes patientprotokoller er spændende kilder til sundhedsvæsenets historie.

Fra et personalhistorisk synspunkt har det også interesse, at mange af kilderne indeholder oplysning om personers fødested og/eller flytninger, informationer, som en genealog eller personalhistoriker ofte må lede forgæves efter. Disse oplysninger er således indeholdt i mindre kendte kilder som f.eks. overformynderiprotokoller, fattigvæsenets afhøringskemaer, ansøgninger om alderdomsunderstøttelse, vaccinationsprotokoller m. fl.

En markant gren af forvaltningen glimrer ved sit fravær, nemlig den militære forvaltning (når man ser bort fra lægdsruller og lignende). Denne forvaltningsgren var ellers gennem store dele af perioden den ubetinget mest omfattende og den, der slugte størstedelen af skatteydernes penge. Det fremgår imidlertid af indledningen, at værket kun omfatter kilder fra de grene af administrationen, som bliver behandlet inden for projektet *Stat. Forvaltning. Samfund*. Derfor bør diskussionen om det betimelige i at udelade militæret vente med at blive taget op, indtil den store *Danmarks Forvaltningshistorie* i fire bind om ikke så længe foreligger.

Alt i alt må siges, at *På embeds vegne* er en særdeles instruktiv, overskuelig og nyttig publikation, og man må meget håbe, at Kildeskriftselskabet får mulighed for at realisere planerne om at udgive tilsvarende værker om hhv. perioden før 1750 og efter 1920. Værket være herved varmt anbefalet!

Michael Bregnsbo

Erik Brejl: Voer og Nim samt Nørvang herreder. Uddrag af samtlige bevarede 2.959 skifter i herredernes godser og hospitaler 1716-1850. Publiceret af SLÆGTEN 1997. 291 s. Hft. ISBN 87-90331-05-2). Pris kr. 130,- (ekspederes via Birgit Øskov, Rolighedsvej 56, 9400 Nr. Sundby).

Der er her tale om et meget stort arbejde, som kun en ildsjæl i en god amatørs skikkelse kan udføre. Alle andre ville have givet fortabt, inden 10% af stoffet var blevet gennemgået. Det drejer sig om skifteekstrakter fra godser og hospitaler i herrederne Voer, Nim og Nørvang på baggrund af materiale på Landsarkivet i Viborg. Erik Brejl har vederlagsfrit stillet manuskriptet til rådighed for SLÆGTEN. Materialet fra Nørvang herred er dog en genudgivelse. Skifteekstrakterne ledsages af et genoptryk af en artikel om godsarkiver af Birgit Løgstrup.

Der er en meget god – men summarisk – indledning s. 5-6, hvori bogens systematik gennemgås. Læserne får her at vide, at man skal slå op efter gods eller hospital i det enkelte herred. Den enkelte skifteekstrakt indeholder oplysninger om afdødes arvinger, lavværge, formynder og øvrige angivne familierelationer. Desuden henvises der til skifter efter tidligere ægtefæller. Underligt nok er der ikke en markering af, om et skifte har været svært tilgængelig på grund af skriften. Men det har måske ikke været nødvendigt, selvom alle skifterne næppe kan være skrevet lige tydeligt. Eller også har vi her en ekspert i skriftlæsning. Ligeså skal navneregistret og stednavneregistret fremhæves. De er fyldige for ikke at sige fuldstændige. I den indledende gennemgang bliver også fornavnenes systematik taget op. Det er meget klogt at holde sig denne systematik for øje. Ellers giver det mange problemer, når man forsøger at slå op i registret. Dette er det eneste ved bogen, som generer mig. Side 6 oplyses det, at person- og stednavne er standardiserede; »f.eks. angives *Lauvs, Lars og Las som Laurids*«, så det ville være interessant at vide, hvilke yderligere standardiseringer udgiveren har foretaget.

Værdien af en sådan gennemgang af mange tusinde skifter kan let undervurderes – og

bliver det som regel. Men hvis man »er« i området, sparer man meget tid ved at have adgang til sådanne genveje. Og ofte vil man i sit stille sind takke den person, der i sin tid tog sliddet ...

Lisbeth Ulsøe

Håndværkeruddannelserne i København. Registratur over Københavns tekniske Skoles arkiv 1843-ca. 1988 ved David Davidsen og Erik Nørr. Udgivet af Københavns tekniske Skole og Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm, København 1998. 126 s., ill. Indb. ISBN 87-7472-126-7. Pris kr. 100,-

I gamle dage var arkivregistraturer dupliserede og hed foreløbige arkivregistraturer. Så blev de trykt, men så stadig lige så kedelige ud, som om man forventede, at der skulle blive tid til at lave en kønnere udgave engang. Nu er man blevet klogere, så selv arkivregistraturer ligner rigtige bøger med spændende omslag, nydelig typografi og minsandten om der ikke efterhånden også er kommet billeder til. Arkivregistraturer er på alle måder blevet appetitvækkere til de arkivfunds, de behandler. Al erfaring siger da også, at når der er udkommet en ny arkivregistratur, bliver materialet pludselig meget mere benyttet. Og det er jo også det dybere formål med at udgive registraturer.

Det skal nok også komme til at gælde materialet fra Københavns tekniske skoler, som er landsarkivets største arkiv fra en uddannelsesinstitution. Som det hedder i indledningen: det giver mulighed for at studere et meget omfattende antal håndværkeruddannelser lige fra den spæde start i 1843 og indtil 1980'erne bl.a. via elevprotokoller, der viser tal på 10.000 elever om året og mere. Altså et formidabelt personalhistorisk materiale, som utallige slægtsforskere nok skal vide at benytte sig af. Hvis de altså kan finde ud af det.

Arkivvæsenet har efterhånden udviklet en lang tradition for at skrive indledninger til sine registraturer. Gerne lange og tunge med redegørelse for udviklede forretningsgange. Mange springer dem sikkert i første omgang over, men når de så har spildt megen tid på ikke at finde den ønskede oplysning, opdager de, at forkundskaber er nyttige, og læser indledningen. Enten opdager de, at arkivet ikke rummer det, de troede, og så er de fri for at spilde mere tid, eller også finder de vej gennem kontorerne og journalerne til de ønskede oplysninger og bruger ganske vist tid, men spilder den ikke.

Også her er der en indledning, men desværre begrænser den sig til 2½ side, hvoraf kun den ene handler om den periode, arkivalierne stammer fra. Det er efter min mening slet ikke nok til at hjælpe benytteren. Man lades i stikken om forretningsgangen, kompetencefordeling mellem bestyrelse og forstander, arkivets opbygning og indholdet af de store blokke af arkivalier. Er der for eksempel forskel på indholdet af elevprotokoller og elevkartoteker, og hvor kan det bedst betale sig at begynde søgningen? Gengivelser af nogle typiske arkivalier kunne have afhjulpet dette savn. Et andet væsentligt spørgsmål, som man ikke altid kan få besvaret, er, hvornår de enkelte uddannelser begynder? Af indledningen fremgår det, at De Massmannske Søndagsskoler oprettede undervisning for malere i 1831, men ikke om dette arkiv er bevaret. Det er i det mindste ikke indgået i Teknisk Selskabs arkiv. Jeg forsøgte at finde oplysninger om en malersvend f. 1836 og efter sin konfirmation sat i lære hos malermester Wørmer. Desværre manglede elevprotokollen fra 1848-59, og elevkartotekerne begynder først 1871. Så der gik jeg forgæves, men er der andre muligheder i arkivet, eller udtrykt på anden vis: hvordan er sammenhængen mellem arkivets forskellige hovedgrupper? Der er nu nok ikke noget at finde, for ved at læse billedteksten s. 72 opdagede jeg, at malerskolen først blev oprettet 1876! Ved at læse de øvrige billedtekster kan man få lignende oplysninger om andre fag, men udvalget synes at være afhængigt

af, om der har eksisteret gode billeder. Det er næppe rimeligt. Lad mig summere op: Det er en flot og god registratur, men lad os få en brugervejledning til den, så skal sagerne nok blive brugt.

Hans H. Worsøe

Knud E. Korff: Ret og pligt i det 17. århundrede. Retspraksis samt økonomiske, sociale og kriminelle forhold i Åsum herred 1640-48. Odense Universitetsforlag. Odense 1997. 254 s. ill. Hft. ISBN 87-7838-261-0. Pris kr. 250,-

Med mellemrum kan man møde den klagesang, at det fint bevarede, danske tingbogsmateriale fra 1600-årene slet ikke udnyttes efter fortjeneste, trods det forhold, at Landbohistorisk Selskab i årene 1954 til 76 udsendte flere kildeudgaver. Det drejer sig som bekendt om en række tingbøger fra første halvdel af det 17. århundrede: *Herlufsholm Birks Tingbog 1616-19* og *1630-33* (1954-59), *Skast Herreds Tingbog 1636-40, I-V* (1955-69), *Sokkelund Herreds Tingbøger 1621-22* og *1625-37* (1957-76) *Aasum Herreds Tingbog 1640-48, I-III m. reg.* (1956-62). Hertil kommer endda et omfattende sagsregister, udarbejdet 1979 til 83.

Den foreliggende bog, der baserer sig på en bearbejdet udgave af forfatterens speciale hos professor, dr.phil. E. Ladewig Petersen, kan man vælge at anskue som et resultat af disse beklagelser. Men andre har faktisk gennem årene benyttet det nævnte tingbogsmateriale, og de anføres da også i denne bogs noter og litteraturliste. Set i forhold til andre publicerede kildegrupper, som for eksempel *Kancelliets Brævbøger*, er tingsbogsudgivelserne vist ikke så oversete, som man kunne få indtryk af. Derimod må det erindres, at materialet er vanskeligt at benytte, ikke mindst fordi de metodiske og kildekritiske faldgruber kræver en betydelig indsats af brugeren. De trykte kildeudgaver er et fortrinligt udgangspunkt, men man må indstille sig på også at konsultere det originale tingbogsmateriale og besidde særlige evner, hvad angår brugen af »ex-silentio«-slutninger.

Knud E. Korff har været opmærksom på langt de fleste faldgruber og har klogeligt indskrænket sit undersøgelsesområde til det lille Åsum herred på Fyn. Gennem en kombination af kvantitativ metode og gennemgang af udvalgte sager, der refereres og kommenteres, præsenteres et primært indblik i 1600-tallets lokale forvaltning af retspraksis, som det også anføres på bogens omslag. Her tilføjes dog provokerende: »Ret og pligt afviser desuden påstanden om tingets afhængighed af områdets adelige. Tinget fungerede uvildigt, og bønderne nød retssikkerhed ved første instans i den forstand, at tingets embedsmænd nøje respekterede det bestående standssamfunds rammer, og bønderne var langt fra »umælende bæster«, der fandt sig i hvad som helst. Tværtimod kendte de nøje deres ret og skyldighed ifølge lov, aftaler og sædvaner, og de fandt sig ikke stiltiende i krænkelser eller overgreb.« Denne karakteristik er formentlig forlagets forsøg på opsummering, da dele af lokalundersøgelsens resultater netop ikke dokumenterer retssikkerhed i traditionel betydning og slet ikke kan bære så generel en betragtning om stændernes indbyrdes retsstilling i denne periode. For eksempel kunne hverken herredsfogeder i 1600-årene, eller for den sags skyld byfogeder og birkefogeder, forventes at besidde nogen juridisk uddannelse, om end de helst skulle kunne læse og skrive. Bogens noter og delkonklusioner viser da også en langt mere nuanceret, forbeholden og velafvejte linje, hvilket tjener forfatteren til ære og øger tilliden til de fremlagte resultater.

Som ovennævnte opremsning viser, er det kun en brøkdel af periodens tingbogsmateriale der er publiceret, også et forhold som forfatteren er opmærksom på, ligesom det pointeres (s. 11), at: »det begrænsede geografiske område ikke kan påberåbe sig almengyldighed for riget som sådan (repræsentativitet) ...« Søges et mindre, men dog repræsentativt område blandt de fynske herreder er Åsum herred ikke noget dårligt valg. Om ikke andet

så på grund af de komplicerede besiddelsesforhold i herredets 11 sogne, som ganske godt dækker den kreds af besiddere, der kendes på det øvrige Fyn. Krongods – såvel under Nyborgs Slotslen som Odensegård len – veksler med hovedgårdsgods (Bramstrup, Fraugdegård, Hollufgård, Ringstedgård, Rønninge Søgård, Sanderumgård, Søby Søgård og Torpegård) samt gårde i de gejstlige institutioners besiddelse eller tilhørende de såkaldte kanslerlen eller de svenske herrers gods (Banérgodset, enkeltgårdene Langkilde og Tornbjerg). Når hertil kommer det sædvanlige strøgods fra hovedgårde beliggende på det øvrige Fyn, tegnes et yderst broget billede, hvor det ikke giver megen mening at lade herredstinget begunstige én bestemt godsejer eller adelslægt. Slige afhængighedsforhold finder man snarere i forbindelse med birkedommerne, der især efter indførelsen af lensbaronier og lensgrevskaber (friherrer) i 1671 fik en øget udbredelse. Allerede i 1623 havde kongen dog følt sig foranlediget til at indskærpe reglerne om behandling af retssager ved de private birker. Selvom antallet af birker i 1600-årene på Fyn med omliggende øer var begrænset (højest en snes stykker), savnes de i forbindelse med bogens kort over de fynske herreder i 1682(!) (s. 22), ligesom de kun omtales i de indledende forbehold (s. 12), men ikke når der skal konkluderes. Hertil skal endelig lægges, at den fynske øgruppe foruden hovedøen jo også omfatter Langeland, Tåsinge, Ærø, Thurø, Strynø, Drejvø etc. Inddrag man for eksempel forholdene på Tåsinge eller Langeland, var det nok tvivlsomt om påstanden om tingets afhængighed af den lokale adel stod så klart til revision.

Under overskriften »Herredstingets funktion(er) i lokalsamfundet« gives en god introduktion hertil, omend der savnes omtale af det største lovarbejde i Danmark siden landskabslovenes tid, der netop i disse år fandt sin afslutning med udsendelsen af Den store Reces 1643. I anden forbindelse kan Korff netop påvise (s. 26), at ekspeditionstiden frem til offentliggørelse på Åsum herredsting kunne være nede på 14 dage. Måske der også lå en opgave i at analysere, hvilke kundgørelser der ikke ses omtalt i tingbøgerne? Introduktionen er i øvrigt ledsaget af søjlediagrammer, der klart illustrerer, at størstedelen af de sager, som behandlede ved herredstinget var gældssager. I stort set alle år i den omhandlede periode (med 1648 som en undtagelse) kan det konstateres, at det samlede antal gældssager overgik det samlede antal af kriminelle sager og andre sager med socialt/økonomisk indhold. Nu kan denne statistiske fordeling selvfølgelig problematiseres i og med, at gældsforordningen af 1639 direkte påbød årlig tinglæsning af gæld. For alle typer af sager gælder dog – og denne påvisning er en af bogens store fortjenester – at grandestævnet (landsbytinget/sognestævnet) kunne have funktion af 1. instans i en række mindre betydende sager. Da Korff også kan påvise (s. 131), at herredsfogeden kunne henvise sager til afgørelse på landsbystævnet, må enhver bedømmelse af sagsmængden og sagernes karakter ved herredstingene følgelig basere sig på eksistensen af denne mulighed. Tilsvarende dokumenteres det, at omkring 16% af herredstingets »sager« bestod i informativ virksomhed, svarende til den funktion de lokale præster varetog i form af efterlysninger, fremlysninger, offentliggørelse af forbud og indskærpelse af gældende regler m.m. Optælling og fordeling på sagstyper er altså brugbart som udtryk for sagsmængden og karakteren i et mindre fynsk herred, men sagsantallet i lokalområdet må antages at have været en del større, da et antal sager er blevet behandlet lokalt uden at være gået videre til herredstinget. Da det ydermere ses, at indgåelse af forlig er en hyppigt anvendt løsningsmodel, er det forventeligt, at dette også har fundet sted ved laveste instans. Omvendt er det naturligvis interessant at se, hvilke og hvor mange sager som blev indbragt for herredstinget, og hvilke der blev sendt videre til landstinget. Korff nævner her (s. 53), at kun omkring 1/2% af alle indbragte sager sendtes videre af herredsfogeden. Når hertil lægges, at bestemte typer af sager såsom sager om trolldom, fødsel i dølgsmål med efterfølgende ombringelse af barnet og groft tyveri kunne betyde livsstraf og derfor blev behandlet ved flere instanser,

tegner det i sig selv et billede af de sager, der kan forventes behandlet ved begge instanser.

I bogen omtales en trolddomssag mod »Galne Rasmus« (s. 179ff), og det fremgår af sagsbehandlingen, at såvel et skudsmål fra Søby sognestævne fra 1632 som et tingsvidne fra rådstuen i Odense fra 1642 blev fremført på Åsum herredsting. Sagen refereres fyldigt og er ganske spændende. Det fremgår således, at tiltalte – en indsidder fra Nærå, Rasmus Madsen – fornærmede lensmanden på Nyborg Slot Mogens Kaas ved at kalde ham »sortte Mons Kaas« – et udråb, der kunne tolkes som en beskyldning mod lensmanden om udøvelse af sortekunster. Straffen blev øjensynligt eksekveret i april 1643, hvor en synsforretning oplyser, at der blev hugget tolv læs ved til at brænde galne Rasmus med. Efter gennemgangen af denne og andre trolddomssager konkluderer Korff (s. 195), at det i høj grad var øvrighedens håndtering af sagerne der afgjorde, hvorvidt de udviklede sig til trolddomssager, herunder hvorvidt brugen af tortur skete før eller efter landstingets dom.

Sammenfattende må det fastholdes, at bogen er god og nyttig. Vigtigst er vel understregningen af gældssagernes mængde ved et »typisk« herredsting. I 40% af sagerne indgik gæld under den ene eller anden form, først og fremmest i form af udestående blandt landbefolkningen indbyrdes, i mindre grad til godsejere, byens borgere eller kronen (s. 28ff). Navnestoffet i denne type af sager kan også blive en værdifuld kilde for slægtsforskeren, omend det ikke er let tilgængeligt.

Bogen savner et personregister, ligesom det hurtigt bliver et irritationsmoment, at der henvises til bilag som ikke er medtaget i bogen, men kun kan beses på Odense Universitetsbiblioteks læsesal!

Tommy P. Christensen

Claus Helsbøl: Bygget af levende stene. Aulum-Vinding-Vind Valgmenighed 1922-1997. Holstebro Museums Forlag 1997. 323 s. s/h. ill. Indb. ISBN 87 87 522 446. Pris kr. 250,-

Der er mange måder at fortælle en historie på. Hvis historien så også er vigtig for en selv, fortæller man løs af karsken bælg, eller man sætter sig selv som redaktør og lokker andre til at fortælle for sig. Det er den sidste metode, Claus Helsbøl har valgt i fremstillingen af Aulum-Vinding-Vind valgmenigheds historie. Det drejer sig om en grundtvigsk menighed – den yngste i Vestjylland – og det er 75-året, der fejres. Der er til dels lokale bidragsydere til bogens udgivelse.

Der er skrevet en del om Aulum og nabolags historie, men underligt nok startes alligevel med en historisk skildring af egnens udvikling. Den er skrevet af Henning Ringgaard Lauridsen og er bestemt ikke kedelig. Her skildres et samfund med forskellige trosretninger fra og med midten af forrige århundrede. Især fremvises brydningen mellem grundtvigianerne og de indremissionske i fuldt flor, omend man kan mene, at enkelte eksempler kunne have været tilstrækkeligt. Der er heller ikke i dag nogen tvivl om, at der er tale om en indremissionsk egn. Afsnittet om vækkelserne i området tager Helsbøl sig af. Her er det forbavsende, at så mange kilder er bevaret, og gennemgangen er da også minutøst detaljeret i en grad, så man let taber tråden og tvivler på, om stene nu også er levende – uanset hvor meget Grundtvig-citat det end er. Det er tydeligt, at dette kapitel – som så mange andre i bogen – er skrevet til valgmenighedens nuværende og fremtidige medlemmer, og at menighedens historie anskues fra ledelsens side.

Efter disse to kapitler, som begge omhandler tiden indtil 1922, kommer så tiden derefter – opdelt efter den enkelte præsts »regeringstid« (fem i alt). Disse afsnit er skrevet af Helsbøl, der i øvrigt også drager et lettelsens suk, fordi tingene blev lettere for valgmenigheden, efter at den var blevet anerkendt.

Beskrivelserne af præsterne er vidt forskellige, men personlighederne var også meget

forskellige. Der er medtaget en prædiken fra hver – en god idé, da det giver mere liv til skildringerne. Ændringerne i menighedslivet belyses grundigt, men man får nærmest indtryk af, at der næsten ikke var kvinder i menigheden. Virkeligheden har jo nok været anderledes? I dag foregår der et almindeligt travlt liv med konfirmandweekender, rejser og andet.

Der næst skrives der om kirkebygningerne. Det afsnit kunne godt have været bedre illustreret og beskrivelserne længere. Jeg kender Aulum kirke og véd, at kirkeafsnittet kunne have været gjort bedre. Så følger beskrivelserne af seks mænd, der havde været med til at stifte menigheden. Dette afsnit var faldet mere naturligt, hvis det havde været placeret tidligere i bogen, hvor menighedens første år beskrives. Det er dejlige portrætter med tilhørende fotografier. Endvidere kommer organisten til orde, og bestyrelsesformanden skriver om valgmenighedens organisation, gudstjeneste og oplysning. En økonomisk analyse af menigheden, der er stadigt voksende, mangler heller ikke.

Biskop Karsten Nissen skriver om valgmenigheder som en del af folkekirken. Så følger en hilsen fra den valgmenighed, som Aulum-Vinding-Vind er groet frem af. Leif Mortensen er »konkurrerende« præst i Aulum, og Morten Mouritzen er det i Vinding-Vind; og de gør sig begge tanker i anledning af jubilæet.

Endelig følger alfabetiske lister over de personer, der tilhørte valgmenigheden i 1922 og 1997 samt lister over valgmenighedens bestyrelsesmedlemmer gennem tiderne. Ansatte i valgmenighederne gennem tiderne undgår ej heller deres skæbne. Så kommer en liste over vigtige årstal, som starter med Grundtvigs fødsel, går over Grundlovsvedtagelsen, Christian Kold og ender i Valgmenighedens regi. Alle kilders arkivalske forhold redegøres der godt og grundigt for. Bogen slutter derefter af med litteraturliste og plads til egne notater.

I bogen er næsten alt behandlet set ud fra valgmenighedens ledelses vinkel. Det er selvfølgelig fint nok, men det kunne have været sjovt at høre noget om hvorledes menigheden fungerede sammen, såvel tidligere som nu. Man kunne f.eks. have undersøgt de lokale aviser for at se, om der er blevet anvendt særlige udtryksmåder ved begravelsesannoncering, fester osv. Ligeså kunne en nærmere beskrivelse af den enkelte præst som menneske i stedet for som præst have været interessant; mennesker bliver mere menneskelige, hvis også fejl og mangler beskrives.

Til slut et par kritiske ord om layout. Skrifttyperne er meget små, og der er mange linier pr. side, så det kan være noget af en kamp at komme gennem bogen. Læsningen forstyrres også af de mange uheldige orddele. Endelig mangler der et stikordsregister.

Lisbeth Ulsø

Olav Harsløf: Mondegruppen. Kampen om kunsten og socialismen i Danmark 1928-1932. Museum Tusulanums Forlag, København 1997. 639 s. ill. Indb. ISBN 87-7289-435-0. Pris kr. 365,-

Venstrefløjens krybbebideri i mellemkrigstiden.

Monde – Maanedsskrift for litteratur, kunst, videnskab, økonomi og politik var et af de store kulturelle tidsskrifter i mellemkrigstiden. Det udkom fra 1928 til 1932, og som navnet antyder var *Monde* inspireret af og oversatte en del af et fransk tidsskrift af samme navn. Dette blev udgivet af Henri Barbusse, der prøvede at formulere et ståsted uden for konflikten mellem kommunisterne og socialdemokraterne. Nutiden skulle forstås i alle dens facetter, og både det franske og danske tidsskrift skulle være kamporgan for Sandheden.

Bag den skandinaviske udgave stod Monde-gruppen, en lille gruppe venstreorienterede intellektuelle og kunstnere, som prægede den offentlige debat og var med til at sætte den

kulturpolitiske dagsorden. Broby Johansen, Hans Kirk, Harald Rue og Carl Madsen var nogle af de navne, der var med i gruppen og de var ligesom resten af medlemmerne udøvende på den offentlige scene også efter 1945. Forholdsvis få mennesker, der fik relativ stor betydning for samfundsdebatten.

Broby var initiativtager til Monde-gruppen. Han havde en fortid som redaktør af det navnkundige *Pressen*, der blandt andet rodede grundigt op i Landmandsbank-skandalen i 1920'erne. I 1928 var Broby blevet inspireret af Barbusse. Han tænkte på ideen og fik samlet penge og folk til at udgive den skandinaviske udgave.

Idégrundlaget var socialistisk og lagde luft til den mere fritsvævende kulturradikalisme. Men tidsskriftet skulle holde sig fri af partipolitik for i stedet at informere om og analysere begivenhedernes gang, navnlig på det kulturelle område. Projektet havde tillige det formål at få skabt en ramme for de intellektuelle og deres støtte til arbejderpartierne kamp, en ramme som traditionelt havde voldt problemer ved enten at havne i elitære eller i anti-intellektuelle modeller.

Monde-initiativet havde flere forløbere, blandt andet arbejdede socialdemokraten Hartvig Frisch ihærdigt for lignende idéer. Organisatorisk blev det til en dansk aflægger af den internationale Clarté-bevægelse, som Barbusse også var med i. Frisch var ikke med i Monde-gruppen, men i kraft af posten som litteraturredaktør på *Social-Demokraten* støttede han flere af initiativerne og medlemmerne, for eksempel venen Hans Kirk.

Harsløf gør grundigt rede for Monde-gruppens arbejde, hvilke artikler der fandt vej til tidsskriftet, de internationale kontakter og opbygningen af det brede net af kulturorganisationer, der hver dækkede et felt af kulturlivet. Det blev til Mondes Forlag, der udgav bøger om politik og kultur, til Forsøgsscenen, der eksperimenterede med teater og musik, til Dansk Gymnasiastforbund og dets tidsskrift *Vi Gymnasiaster*, til import af nye russiske og tyske film, til studiekredse og til en bestemmende indflydelse på Studentersamfundet ved Københavns Universitet.

Monde-gruppens problem var, at der ikke var megen plads til partiløse socialister med kreativiteten i behold. Der var ikke plads til en sandhed, der stod over partierne. Hvis Lenin har ret i sin påstand om, at sandheden altid er revolutionær, ja så stemplede partierne med usigelig sikkerhed sig selv som ikke-revolutionære. Eller man må – som historikere så ofte gør – konstatere at sandheden kan gradbøjes.

Monde-gruppen blev langsomt, men sikkert involveret i DKP's interne magtkampe og blev til sidst dirigeret herfra med Hans Kirk og arkitekten Edvard Heiberg som de drivende kræfter. Gruppen blev koblet sammen med kommunisternes fatale socialfascisme-teori, der udpegede Socialdemokratiet som en del af fascismen. Heller ikke Socialdemokratiet havde horisont til at acceptere fritsvævende intellektuelle, som kunne finde på at kritisere partiets uantastelige visdom.

Gruppen blev splittet i 1932, da kassereren, advokaten Carl Madsen, førte indsamlede strejkemidler over til den kommunistiske Internationale Arbejderhjælp, uden at transaktionen var godkendt af gruppen. De to revisorer – Per Kirstein og Mogens Boserup – råbte vagt i gevær – og blev ekskluderet. Monde-gruppen fortsatte med at udgive tidsskriftet, der havde skiftet navn til *Plan*, mens de ekskluderede sammen med otte udbrydere udgav tidsskriftet *Frem*.

Harsløfs hjerte ligger hos udbryderne, Ester og Mogens Boserup, Kirstein, Rue og Henning Friis. De fastholdt det oprindelige Monde-grundlag og skiftede ikke samfundskritikken ud med knæfald for stalinismen.

Harsløf fortæller godt og serverer mangan en god – men til tider vel omstændeligt og detaljeret – historie, som Museum Tusulanum serverer i en flot og velkomponeret indpakning. Hans pointe er, at Monde-gruppens oprindelige grundlag – clartéismen –

var kulturradikalismens sande repræsentant og arvtager efter Georg Brandes. Foreningen Kulturkampen, der fra 1935 til 1939 trådte frem som bekæmper af nazismen og som frisindets forsvarer, beskrives normalt som kulturradikalismens spydspids i mellemkrigs-tiden. Harsløf afviser dette med baggrund i Monde-gruppens kreative og ofte nyskabende indsats i kulturdebatten. I stedet spillede clartéismen en større rolle end hidtil antaget.

Ingen af delene bliver underbygget og kan heller ikke dokumenteres med Harsløfs begrænsede fokus på Monde-gruppens gøren og laden. Det ville have krævet en langt bredere analyse af periodens kulturelle og intellektuelle miljø. Trods disse begrænsninger er bogen en interessant beskrivelse af besværlighederne ved at fremføre en intellektuel samfundskritik i en tid, hvor de politiske og ideologiske modsætninger spidsede til og gjorde blind partiloyalitet til en dyd i sig selv.

Mogens Rüdiger

Michael Grøndal Hansen m.fl.: Studenterforeningens 175 års jubilæumsskrift. Beretninger fra årene 1970-1995. Studenterforeningen, København 1995. 221 s + register. Indb. Pris kr. 150,- (bogen kan erhverves ved henvendelse til Studenterforeningen, Nørregade 7A, 1165 København K.)

Det er ret så normalt, at store eller gamle foreninger i forbindelse med deres jubilæum udsender en jubilæumsbog. Studenterforeningen har tidligere udgivet jubilæumsberetninger, blandt andet i 1970, hvor foreningen blev 150 år. Det seneste jubilæum – den 16. juli 1995 – blev da også markeret med en bog. Den beskriver den turbulente periode siden 1970.

Dens primære målgruppe er Studenterforeningens medlemmer og de senere års ledelse(r). Den kan dog også læses af andre; de får ganske vist ikke det fulde udbytte af det skrevne, men ganske meget alligevel. Bogen lægger stor vægt på en beskrivelse af de idéer og planer, som de enkelte seniorater (årets ledelse) har haft. Senioraterne har man fået til at skrive om netop deres periode, men da de typisk kun holder 1 eller 2 år på grund af det hårde arbejde, består bogens hovedpart af sådanne 1 eller 2 års afsnit. Det undrer mig i øvrigt, at Studenterforeningen altid ledes af færdiguddannede kandidater, men sådan er der jo så meget ...

Den kronologiske opstillingsmåde kan ofte virke kvælende på stoffet, men det sker ingenlunde her. I seniorernes afsnit fortælles der vidt og bredt – og ofte herligt usystematisk – om stort og småt hændt i foreningens regi. Det eneste, man kan være sikker på, er opremsningen af personnavne. Der fortælles om kultur, fremvisning af pornofilm, og om at være mødested for internationale VIP'er, der taler til foreningens medlemmer, når de nu alligevel er i byen. De mere almindelige foredragsholdere forarger foreningen ved – fra midten af 1980'erne – at kræve kontant betaling for udført arbejde. De tager ikke til takke med den (åbenbart) betydelige ære, det er at tale i foreningens regi.

Et af de gennemgående træk i bogen er tendensen til at nævne »pingers« navne og tale om sine forbindelser. Dette sker ganske uden blusel, og som læser fornemmer man en stærk bitterhed, da Studenterforeningen ikke længere kunne beholde det hus, man havde fået opført 1908-10. Der bruges derfor en del sider på de lange forhandlinger med regeringen, og senere Københavns kommune, om husets fortsatte drift. Selvom mange af beslutningstagerne var tidligere medlemmer af foreningen endte det alligevel med at huset måtte sælges, hvorefter det blev afhændet til en arkitekt. Efter en periode med mismod søgte man at skaffe sig nye lokaler og få sammentømret medlemsskaren, der efterhånden voksede mere og mere. Bogen slutter med en opsamling, hvor de lange linjer trækkes op,

ligesom man kan fordybe sig i foreningens love, vedtægtsændringer, forretningsordenen for repræsentantskabet, festudvalget, det nordiske samarbejde m.m. Sidst følger et person- og sagregister.

Lisbeth Ulsøe

Ole Færch: Færch-slægterne i Danmark. Privattryk, Aalborg 1998, 550 s. ISBN 87-986657-0-7. Pris kr. 500,-

Den foreliggende digre bog er resultatet af ingeniør Ole Færchs indsamlingsarbejde gennem næsten 20 år. Det fremgår nemlig af forordet, at han i begyndelsen af 1980'erne mere systematisk begyndte at indsamle materiale, men at han i øvrigt siden sin barndom havde interesseret sig for navnet og dets herkomst. Denne interesse for navnet har resulteret i, at værket ikke blot omfatter hans egen slægt, men samtidig er en registrering af alle forekommende personer ved navn Færch eller navneformer, der kan sættes i forbindelse med dette. I alt er det blevet til 13 slægter plus en opsamlingsgruppe (kaldet slægt 14!), som omfatter enkeltpersoner, der ikke har kunnet placeres andetsteds. Det samlede materiale er indlagt i en database, hvoraf en udskrift på et tidspunkt vil tilgå Landsarkivet i Viborg. Det forekommer mere nærliggende, med den fremtrædende position Viborg-arkivet har i formidling via moderne medier, at arkivet kunne få en datakopi, der evt. løbende blev opdateret. Selvom arbejdet er grundigt, vil et værk som dette altid have brug for rettelser og tilføjelser, om ikke andet så nyttilkomne fødsler, vielser og dødsfald. For alle, der har brug for at identificere personer ved navn Færch, er der tale om et særdeles nyttigt opslagsværk, som det er let at orientere sig i. Opstillingen er overskuelig, registeret ligeledes. Bogens data er indrapporteret i dBase 4 og senere overført til WordPerfect og mangfoldiggjort direkte herfra af Skive Bogtrykkeri, men er på meget nydelig vis gjort mere indbydende bl.a. ved indklæbning af farvebilleder. Sådan noget kan lade sig gøre, når oplaget kun er 300.

Bogen indledes med et kapitel om navnets former og oprindelse. Det virker ikke særlig professionelt, når der for eksempel skrives, at det måske kan tages som udtryk for kvindelig intuition, at en kvindelig lokalhistorisk forfatter sætter navnet i forbindelse med »færge«, velsagtens fordi der i den lokale dialekt kan være lydlig sammenfald. Det er ikke alle tings oprindelse, der kan klarlægges, hvilket blandt andet gælder mange stednavne, og det forekommer mere rimeligt, at slægtsnavnet Færch hidrører fra et sådant.

Som slægt 1 optræder adelslægten Færke, hvis mest kendte mand, Jens Færke, var foged på Søborg 1354-55, og sandsynligvis af pommersk slægt. Forfatteren har valgt at give en del af kildematerialet i original og oversættelse, hvilket er en god idé. Det samme gælder henvisningerne til Troels Dahlerups redegørelser i *Heraldisk Tidsskrift*. En evt. forbindelse til adelslægten Vieregge forekommer derimod ikke indlysende. En forbindelse fra adelslægten til slægt 2-13 findes ikke.

Den mest udbredte slægt, slægt 2, følges i 14 generationer, hvoraf nogle medlemmer af sidste generation er født i 1998. Den føres tilbage til Søren Nielsen Færke, død 1640 i Gjelstrup, Vokslev sogn, ved Nibe, hvor han var fæster af en krongård. Det er til denne slægt, at tobaksdynastiet Færch i Holstebro hører. Der skal i øvrigt ikke redegøres for alle slægterne, hvoraf nr. 3 også kommer fra Vokslev sogn, og nr. 4 fra Fur uden at der er påvist forbindelse til slægt 2, men blot bemærkes, at de nævnte er de mest omfattende. I flere tilfælde er der tilsyneladende tale om opkald i forbindelse med tjenesteforhold.

Bogens svageste punkt er de såkaldte »Bøgekilder«, som er et nylavet ord for litteraturliste. Rækkefølgen af bogtitlerne er uigennemskuelig og upraktisk og titlerne i bedste tilfælde

de mangelfulde. Hvad skal man stille op med Poul Øberg: *Ældste folketællinger fra Aalborg og Nibe* (som er en tidsskriftartikel af Paul G. Ørberg), *Aalborg & Hjørring Amters vejvisere* eller *Folkeskolen i landkommunerne*, alle uden årstal endside henvisning til, hvor i de pågældende værker oplysningerne findes? Det er heller ikke til megen hjælp blot at blive henvist til C. F. Bricka: *Kancelliets Brevbøger* eller B. Eriksen: *Dansk Historisk Bibliografi*! Også en utrykt stamtavle Eggers forekommer blandt »bøgkilderne« uden at det oplyses, hvor den kan findes. Under omtalen af adelsslægten Vieregge henvises til nr. 202: »*Dansk Biografisk Leksikon (1894)*«, som ikke indeholder stamtavle, og til nr. 21: Kristensen & Knudsen: *Danmarks gamle personnavne*, som heller ikke gør det. Trods henvisninger lades læseren altså i stikken, hvis han vil kontrollere oplysningerne.

Kildehenvisninger er vigtige, og litteraturhenvisninger er kun et spørgsmål om at skrive rigtigt af efter titelblad, når man har bogen i hånden. Henvisninger til arkivaliske kilder kan være vanskeligere, men de forekommer ikke samlede. Når de er indarbejdet i teksten, ser de til gengæld ud, som de skal for eksempel Lundbæk birks tingbog, B40 G-B, s 267a. Lige til at bestille på læsesalen og kontrollere. Så det er i orden. En gennemgående revision af »bøgkilderne« vil derimod kunne fjerne en skønhedsplet fra et ellers vellykket og solidt produkt.

Hans H Worsøe

Klara Aalbæk Korsgaard: Anna og Jørgine. En historisk fortælling om to kvinder, deres gymnastik og deres højskole. Odense Universitetsforlag, Odense 1997. 282 s. ill. Hft. ISBN 87-7838-239-4. Pris kr. 250,-

To stærke kvinder fra »de stærke jydernes land«, egnen omkring Horsens, Jørgine Abildgård og Anna Krogh, begyndte i 1925 deres egen gymnastikhøjskole ved Snoghøj, den første og hidtil eneste højskole for kvinder. De var lige så veludrustede til opgaven at lede en folkehøjskole for kvindegymnastik, som de var forskellige af temperament. I 30 år kom denne forskellighed til at virke befordrende på deres samarbejde og for elevernes trivsel på skolen. Så vel fungerede det, at eleverne, der udmærket fornemmede forskelligheden, i det daglige kunne omtale dem som Abildkrogh.

Om disse to betydelige kvinder har Klara Aalbæk Korsgaard skrevet en god og væsentlig bog, der ikke alene tegner et nuanceret billede af de to ledere og deres arbejde, men også giver en kærkommen fremstilling af kvindegymnastikkens udvikling, af striden om dens forhold til mandsgymnastikken, som den udformedes af Niels Bukh på Ollerup, samt om den splittelse i opfattelsen af højskolens mål, der opstod efter anden verdenskrig, en strid der i sidste ende skulle medvirke til en tragisk afslutning på venskabet og samarbejdet.

Den kunstnerisk begavede, favnende Jørgine, frimenighedspræsten der fik kirken bygget ind i skolen og sværmerisk opfattede den kristne forkyndelse som skolens fundament, kom til slut på kollisionskurs med den nok så jordbundne Anna, der kunne sørge for at tingene i dagligdagen fungerede, ikke mindst finanserne og regnskabet, og som mente, at højskolens mål var den folkelige forkyndelse. Denne strid om »kirke eller forsamlingshus« blev årsag til et ulægeligt brud mellem de to tilsyneladende uadskillelige. Skildringen af opgøret er nuanceret og nænsomt, men at »hjælpsomme« personer i højskolemiljøet har hjulpet til, skinner igennem. De to lederes egen kompromisløshed synes dog at bære en væsentlig del af skylden.

Bogen er spændende læsning, også fordi højskolelivet på mere end en måde bliver dramatisk og kræver både vilje og kampgejst. Da skolen under besættelsen bliver beslaglagt af tyskerne, ikke mindre end to gange, og til slut også af de engelske tropper til fordel for et

militærlazaret, må elever og lærere føre en omflakkende tilværelse og tinge sig ind på kneben plads forskellige steder, til sidst i en herregårdslade, hvor halmballer må gøre det ud for senge. Der var krummer i de piger. Bogen indeholder desuden gode karakteristikker af andre betydelige kvinder i gymnastikkens historie. Foruden pioneren, den finske Ellie Björkmann, Ingeborg Appel og Solvejg Bording.

Su. Cedergreen Bech

Emanuela Barellai: En dansk diplomat i Italien i 1800-tallet. Herman Schubart og Elise Wieling. Udgiverselskabet for Historisk Samfund for Fyns Stift, Odense 1998, 80 s. ill. Hft. (I kommission hos Odense Universitetsforlag). ISBN 87-7838-394-3. Pris kr. 118,-

»Tag dig i agt for de lumske italienerne«, stod der i det sidste brev fra Thorvaldsens fader til sønnen i Rom, og det skal jo nok have afspejlet den folkelige danske opinion anno 1806. Men netop omkring denne tid var der ved at blive etableret tættere kulturelle kontakter mellem Danmark og Italien, og i disse bestræbelser spillede den danske diplomat Herman Schubart (1756-1832) en central rolle. Emanuela Barellai, der er lektor i italiensk ved Odense Universitet, har i mange år arbejdet for at udbrede kendskabet til Schubart – bl.a. har hun udgivet hans selvbiografi (*Da Montenero a Sollerup*, 2 bd., Odense 1994) – og nu foreligger så denne lille, nydeligt illustrerede publikation.

Schubart var af en hverken særlig fornem eller velstående adelslægt, selv om to af hans søstre blev gift ind i »helstatens familiekreds«: Sybille med Johan Ludvig Reventlow, Charlotte med Ernst Schimmelmann. Selv fik han en lang diplomatisk karriere, i Holland fra 1784 til 1798 og i Italien fra 1802 til o. 1820, hvor han gjorde en solid indsats for den dansk-norske handel på Middelhavet. På landstedet Montenero nær Livorno drev han og hans hollandskfødte hustru indtil hendes død i 1814 et kulturcenter, hvor både danske og italienske kunstnere og videnskabsmænd kom. Omvendt introducerede Schubart en række italienerne i Danmark. I 1820-21 ledsagede han Christian Frederik (den senere Christian 8.) på dennes Italiensrejse. Den sidste halve snes år af sit liv tilbragte han på Sollerupgård på Fyn.

Barellai er naturligvis godt hjemme i kilderne til Schubarts liv og har udført et betydeligt detektivarbejde, men hendes perspektiv er snævert personalhistorisk. Det er måske en malplaceret kritik at fremsætte i dette tidsskrift, men anmelderen savnede i den grad biografisk og historisk vingefang. Om Schubarts fjorten år i Holland får man således kun et langt citat fra et brev han skrev mange år efter om hvordan han reddede sin svigerfader fra overlast under revolutionen i 1795 – en begivenhed meget få danske læsere vil kende til, men som der intet gøres for at forklare. Og hvad angår Schubarts liv i øvrigt, nærmer skildringen sig det hagiografiske. At Thorvaldsen beholdt de buste han udførte for ægteparret fordi han frygtede for ikke at få sit honorar; at Schubart blev kritiseret for at have opført sig diplomatisk klodset under revolutionen i Napoli; og at den »italienske greve« Vargas-Bedemar, som han introducerede i Danmark, nok var en fremragende mineralog, men hverken italiener eller greve – derom står der ikke et ord.

Endelig et par bemærkninger om det sproglige. Barellai har selv skrevet bogen på dansk. Det er naturligvis at ære værd, og teksten lader sig da også i det store og hele læse uden problemer. Men der er for mange forkerte oversættelser (»Herman Schubarts retur til Danmark«), udtryk der lyder sært på dansk (»en mild og rig hollænderinde«) og rene sjuskefejl (»efter ægteskabet med den rige korsikaner ... flygtede hun til Corsica«, hvor der forhåbentlig menes »flyttede«). Er forlagsredaktører en fuldstændig uddød race i Danmark?

Jens Rahbek Rasmussen

John T. Lauridsen: *Oscar Bruun. Læge i pionertidens Esbjerg*. Esbjerg Byhistoriske Arkiv. Skrift-række B nr. 16. Esbjerg 1996. 163 s. ill. Indb. ISBN 87-89085-11-6. Pris kr. 178,-

I 1897 var der seks praktiserende læger i Esbjerg, men ti år tidligere havde der kun været én: Oscar J. L. Bruun (14/9 1848-30/10 1898), der som byens første læge var kommet til Esbjerg i 1875. Det var i byens pionértid, hvor de store anlægsarbejder i forbindelse med den første havn og den voksende befolkning på stedet dannede grundlag for en læge-praksis.

Den foreliggende biografi forsøger at sammenvæve den lokale historie med personalhi-storien, og det med god grund; O. Bruun var nemlig igangsætter eller kommentator på meget af det der skete i 1890-ernes Esbjerg. Han holdt sig ikke til rollen som privat prakti-serende læge og formidler af beretninger om den lokale sundhedstilstand til såvel kolle-ger i hovedstaden som lokalpressen. Fra 1889 kunne han – med den vægt titlen som em-beds-læge gav ham – tordne mod manglende eller utilstrækkelig kloakering, påbyde ren-holdelse af rendestene, organisere offentlig vaccination, anmode om større skoler, agitere for renere drikkevand etc. Hertil kom hans store indsats for plantningssagen i dette for-blæste hjørne af Jylland, forsøget med løvtræs-bepantning i Byparken, dengang kendt som »*Doktorens Anlæg*« samt ønsket om at udbrede kendskabet til Vesterhavsbadet i Hjert-ing, der bedre end det fashionable Fanø Nordsøbad kunne besøges af gæster fra mere jæv-ne kår. At Bruun også hyppigt tog ordet på borgermøder, kom ind i talrige udvalg og nog-le bestyrelser samt beskæftigede sig med byhistorie og arkæologi, nævnes kun for at un-derbygge billedet af en aktiv samfundsborger, der havde mange ønsker omkring Esbjerg og byens fremtidige udvikling. Således citeres Bruun da også for følgende betragtning (s. 126): »Vi fattede efterhånden kærlighed til stedet, ikke ganske af samme art, som føles af borgerne i de ældre byer, hvor de er sønner af byen, men snarere en art faderlig kærlig-hed; vi var ikke voksede op i byen, men byen ved os.«

Forfatteren har været gennem stort set alt det kildemateriale, der kan støves op, og har talentfuldt fået vævet de mange oplysninger sammen til en letlæst og elementært spæn-dende historie om en mand og den by, der blev hans lod. Således er det næppe en tilfæl-dighed, at Lauridsen sammenkæder Bruuns pludselige dødsfald i oktober 1898 med rigs-dagsbeslutningen af samme år, hvorefter Esbjerg skulle være købstad: »Nybyggersamfun-det var blevet voksent i Bruuns tid. Han døde, som byen skulle være købstad. Han havde fulgt byen, til den var blevet voksen, som en far følger sin søn. Utrætteligt havde han ar-bejdet for at skabe civilisation og menneskeværdige forhold på stedet. Han havde gjort sit til, at Esbjerg kunne indtræde som en ligeværdig i købstædernes rækker ...«

Set med slægtsforskerens øjne bemærkes den oversigtlige tavle over O. Bruun, hans for-ældre og hans efterslægt samt det gode register. Men væsentligere er bogens bidrag til den biografiske genre. Det er de social- og kulturhistoriske aspekter af personens virke i pionertidens Esbjerg, der har optaget forfatteren og virker fængslende på læseren. Mange andre af datidens læger, foregangsmænd (og -kvinder) indenfor sundhed og hygiejne kunne fortjene en sådan skildring. Findes sådanne under jagten på egne aner, kan denne bog tjene til stor inspiration, selvom ikke alle har John T. Lauridsens ubestridelige talent for at finde og præsentere den gode historie.

Tommy P. Christensen

Nyt fra Vestfronten – Marine Jensen og sønners breve fra 1. Verdenskrig. Udgivet af Niels Jørgen Jensen. Odense Universitetsforlag. Odense 1998. 269 s. ill. Hft. Pris kr. 200,-

Og det kalder man at være civiliseret – Hans Lorentzens dagbog fra 1. verdenskrig. Udgivet af Inge Borup. Odense Universitetsforlag. Odense 1998. 203 s. ill. Hft. Pris kr. 175,-

Året for 80-årsdagen for undertegnelsen af våbenstilstanden i Compiègne den 11. november 1918, som afsluttede 1. verdenskrig, har bl.a. set udsendelsen af to samlinger af optegnelser fra dansksindede sønderjyder, som kæmpede i den tyske hær under 1. verdenskrig. Begge samlinger indgår i den række af erindringsværker, som siden mellemkrigstiden er fremkommet om dette emne og som efter 1945 er blevet yderligere suppleret med erindringer fra dansksindede sydslesvigere, som måtte kæmpe i Værnemagten under 2. verdenskrig. De to samlinger indgår dermed som en del af erindringslitteraturen om det at være dansksindet soldat i krig – på tysk side. Begge bøger kan imidlertid også ses som et led i den øgede interesse, som forholdet mellem stat og nation og forholdet mellem Danmark og vor sydlige nabo siden de skelsættende begivenheder midt i 1800-tallet har oplevet siden Murens fald.

For begge bøger er der tale om materiale, som først for nyligt er kommet for dagens lys. Således blev Marine Jensens breve og postkort til og fra hendes sønner – i alt ca. 600 – først fundet for et par år siden af et familiemedlem, og de er nu udgivet af hendes barnebarn. Hans Lorentzens på tysk affattede dagbog var vel bekendt i familien, men først for nyligt har hans datter oversat den til dansk og fået den udgivet. Begge bøger er forsynet med indledning og for Hans Lorentzens dagbogs vedkommende endvidere med et mindre noteapparat og et efterskrift ved lektor Nils Arne Sørensen, der på udmærket vis kommer ind på en række historiske og mentalitetsmæssige forhold af betydning. Endelig er dagbogen udstyret med et antal kort og et mindre antal »boks«, som kort forklarer basale sider af krigsførelsen under 1. verdenskrig.

Sogneforstander Jens Peter Jensen og hans hustru Marine Jensen boede i Hviding lige ved den dansk-tyske grænse nær Ribe og havde 12 børn, heraf 10 drenge, som alle blev indkaldt til tysk krigstjeneste. Af disse faldt fire, tre kom hjem som invalider, en døde kort efter krigen af eftervirkningerne af gasangreb, og kun to kom hjem nogenlunde helskindet. Der er således tale om en familie, som i en helt særlig grad rammes af krigen. Samlingen af breve og postkort fra og til sønnerne er opført i kronologisk orden og – med vilje – uden kommentarer. Der er ingen tvivl om, at dette bidrager til, at de enkelte tekster kommer til at stå stærkt og overbevisende, men spørgsmålet er, om ikke et efterskrift med et noteapparat, som kunne sætte brevene ind i en større sammenhæng, ville forøge værdien for den enkelte læser.

Feltpost fra fronten var underkastet censur, hvilket har sat sine grænser for hvad og hvor meget, der er blevet nedfældet i brevene. Bl.a. af den grund er brevene koncentreret om de trivielle sider af krigen, og de beskriver i vid udstrækning det daglige liv i skyttegravene med de afsavn, som lå heri. Således indtager eksempelvis modtagelsen af feltpakker med basale livsnødvendigheder en fremtrædende plads i brevene. Imidlertid var brevene fra Marine Jensen til hendes sønner ikke underkastet de samme begrænsninger, og sammen med et udkast til et bønsskrift til kejser Wilhelm fra 1918 om at lade hendes yngste søn hjemsende på et tidspunkt, hvor fire af hans brødre allerede var faldet, bidrager hendes breve til at tegne et portræt af en kvinde, som voldsomt rammes af krigen.

Som nævnt består Hans Lorentzens optegnelser af de dagbogsnotater, som han nedskrev fra sin indkaldelse i 1915 til hjemsendelsen i 1918, suppleret med en indledning og et efterskrift, som han har nedskrevet efter krigen. Dagbogsoptegnelserne giver et indgående billede af hans deltagelse i krigen, af de steder, hvor han opholdt sig (udelukkende på vestfronten) og af de mennesker, som omgav ham både under uddannelsen i Tyskland og i skyttegravene. Det hele præges af Lorentzens store iagttagelsesevne og sans for de nære ting; udover det indblik, som dagbogsnotaterne giver i Hans Lorentzens udvikling under krigen, indeholder de også en beskrivelse af hans deltagelse i den tyske marts-offensiv i 1918 og hans iagttagelser af den voksende demoralisering i den tyske hær i 1918, afsnit, som i høj grad er interessante.

Begge bøger er særdeles læseværdige, idet dog Hans Lorentzens dagbogsnotater nok er lettest at gå til; begge både fastholder og belyser en erfaringsbaggrund, som befolkningen i Sønderjylland er ene om i kongeriget. Den er imidlertid ikke unik, hvis man betænker, at også repræsentanter for andre nationale mindretal som befolkningen i Alsace-Lorraine og de polsktalende dele af det kejserlige Tyskland måtte deltage som soldater på tysk side under 1. verdenskrig med de samvittigheds- og loyalitetskonflikter, som det bragte med sig. I denne sammenhæng kan der være grund til at nævne, at Alsace-bonden Dominik Pichert i 1989 fik sine erindringer fra 1. verdenskrig udsendt i Tyskland under titlen: *Beste Gelegenheit zum Sterben. Meine Erlebnisse im Kriege 1914-18*. Disse erindringer omtales nærmere i samleværket *Der Krieg des Kleinen Mannes – Eine Militärgeschichte von Unten*, Serie Piper, München, 1992, som i et antal essays spændende i tid fra 1600-tallet til efterkrigstidens Forbundsrepublik og DDR diskuterer aspekter af den daglige overlevelseskamp i krigen og i fredstid på kasernen – set nedefra og med den meniges øjne. Kejserriget og den 1. verdenskrig behandles i seks tankevækkende essays, som i høj grad ville være af interesse for læserne af *Nyt fra Vestfronten og Og det kalder man at være civiliseret*.

Peter Hertel Rasmussen

Ole Sohn: Den højeste straf. En B&W-arbejders liv og skæbne – fra Amager til Stalingrad. Forlaget Vindrose 2. udg. København 1998. 228 s. ill. Hft. ISBN 87-7456-578-8. Pris kr. 99,-

Det var en personlig henvendelse fra en slægtning til den i denne bog biograferede Christian Pedersen, der bragte Ole Sohn på sporet af en usædvanlig arbejdskæbne. Christian Pedersen var en amagerdreng, der drog hjemmefra som 19-årig i 1905 for kun siden få gange og i kortere perioder at gense Danmark og familien. Til gengæld skrev han hyppigt hjem og bad familien gemme brevene, hvilket de gjorde. Det er brevene, skrevet gennem 32 år, der danner hovedstammen i bogen. Hertil kommer for de sidste år af Christian Pedersens liv sovjetiske arkiver, som det lykkedes Sohn at få adgang til i 1995. Sohn har valgt at udnytte kildematerialet frit – forstået på den måde, at hvor kildematerialet ikke slår til, har han selv spundet en ende. Sådant må det i hvert fald opfattes, når han i forordet skriver »indimellem er enkelte tråde i historien knyttet sammen med fri hånd. Ansvar herfor er naturligvis mit. Men fortællingens røde tråd er en dokumentarisk skildring af Christian Pedersens skæbne og liv«. Det er ikke meget værd, at Sohn påtager sig dette »ansvar«. Vigtigere havde det været, om han i hvert enkelt tilfælde havde gjort klart overfor læseren, hvor han går ud over den dokumentariske skildring eller selv lægger til eller slutter sig til sammenhænge. Som bogen nu er skruet sammen, gives læseren ikke denne mulighed for at kigge Sohn i kortene. Bogen har som Sohns foregående bøger skullet appellere bredt, det er en interessant historie, og det har så ført til den valgte form, der måske vinder i salgstal på kort sigt (dette er 2. udgave), men taber i varigere værdi. Den afsluttende ene side med udvalgt litteratur og utrykte kilder er nærmest et brud på den valgte populære form, hvortil også hører udeladelsen af et personregister. Denne bog kan læses som en letfordøjelig roman, sproget er oftest letløbende.

Christian Pedersen drog på valsen i 1905, efter at han med et svendebrev som nybagt smed blev afskediget fra B&W. Via breve og postkort følger Sohn ham syv år rundt i forskellige europæiske byer. Han var hjemme i årene 1913-16 for derpå at arbejde på en bilfabrik i Glasgow 1916-17. 1917-20 var han på arbejdspladser i Chicago og Philadelphia, 1920-24 atter i Glasgow, derfra rejste han tilbage til Philadelphia 1924-31, for fra 1931 til sin død i 1938 at bo i Stalingrad. Undervejs mellem disse stationer i sit liv nåede Christian Pedersen at være gift to gange, optræde som engageret presbyterianer i Glasgow, frimurer og lægprædikant i USA samt kommunist og mønsterarbejder i Sovjetunionen. Sohn har i

sagens natur ikke haft lige let ved at forklare disse holdningsskift, brevene sætter visse begrænsninger. Vi har alene det, Christian Pedersen har valgt at skrive. Sohn har ikke foretaget supplerende undersøgelser i Skotland og USA eller kunnet trække på andres vidnesbyrd. Brevene til familien holdt op i 1937, og man hørte aldrig siden fra ham.

Henvendelser til Sovjetunionen forblev forgæves i over et halvt århundrede. Sohns undersøgelser i sovjetiske arkiver afslører, at Christian Pedersen var blevet henrettet ved skydning den 31. marts 1938. Dommen var politisk, en tilståelsessag som titusinder af andre i denne periode, hvor Stalin lod rense ud mellem virkelige og indbildte fjender. I sin sidste tid havde Christian Pedersen været pensionist. Det blev han allerede som 51-årig, nedslidt af et langt arbejdsliv. Det var den højeste straf i dobbelt forstand.

Det er at håbe, at Christian Pedersens breve vil ende i Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv. Det er også at håbe, at Ole Sohn vil skrive om flere arbejderskæbner, men de fortjener en behandling, hvor dokumentarisme og fiktion klart kan holdes ude fra hinanden.

John T. Lauridsen

Karl Heinz Lorenzen: Holdninger har en pris – en rød sydslesvigsk erindringer fra tre Tysklandene. Udgivet af Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig Nr. 36. Flensborg 1997. 119 s. ill. ISBN 87-89178-25-4. Pris kr. 148,- (i kommission hos Padborg Boghandel, Nørregade 16, 6330 Padborg).

Karl Heinz Lorenzen, født i Flensborg i revolutionsåret 1917, blev kommunist som 16-årig og har bevaret sin overbevisning til efter Berlinmurens fald. Den holdning har haft en pris. Det fortæller han om i disse erindringer, der først er indtalt på bånd og derpå bearbejdet og redigeret i samarbejde med Inger og Knud Rasmussen. Udgiverne fortæller i forordet, at den mundtlige form så vidt muligt er bevaret, og at Karl Heinz Lorenzen ikke har rådet over optegnelser eller dagbøger, men »han har en klar og tydelig hukommelse«. Det får læseren så tro på, for udgiverne har valgt ikke at kommentere erindringerne og heller ikke at forsyne dem med supplerende oplysninger. Her og der kunne de ellers nok fortjene det, og det gøres ikke overflødig af, at udgiverne vælger at betragte dem som »partsindlæg«. Hvilke erindringer er ikke det? Det bliver vel ikke mere et partsindlæg, fordi det er en kommunist, der skriver?

Karl Heinz Lorenzen kommer fra en »typisk grænselandsfamilie« (forordet) og blev uddannet snedker. Nazismens magtovertagelse bragte ham ind i illegalt arbejde, for hvilket han i 1936 blev idømt fem års tugthus. Der gives et ret lyst billede af tugthuslivet, den unge Lorenzen klarede sig godt, bevarede også sin blåøjethed i en grad, så han troede på sin frigivelse ved straffens udløb i 1941. Det blev der nu ikke noget af. Han overførtes i stedet i begyndelse af 1942 til koncentrationslejren Sachsenhausen, hvor han vekslede mellem forskellige udekommandoer og arbejdssteder sad til den tyske kapitulation i maj 1945. Bogen har et tyngdepunkt i skildringen af tugthus- og lejrlivet og ikke mindst i understregningen af de store forskelle mellem de to straffeformer og personalets forskellige indstilling. Da der er skrevet en mængde om kz-lejrene og om Sachsenhausen, ville det have været af interesse, om udgiverne havde holdt Lorenzens erindringer op mod tidligere fremstillinger. Der synes ikke at være noget nyt i skildringen hos Lorenzen. Han gengiver den kommunistiske opfattelse om det organiserede sammenhold i partiets egne rækker og den større vilje og evne til overlevelse. Selvjustitsen rakte lige til, at brud på disciplinen indebar, at den formastelige måtte hænge sig selv (s. 67). Alle uorganiserede flugtforsøg og tiltag mod fangevogterne var ham imod. Af samme grund havde han heller ikke forsøgt at flygte fra tugthusene. Kun når det var organiseret, kunne det gå godt. Et eksempel herpå gives; manden, hvis navn ikke oplyses, skulle være nået til England med oplysninger. Det

ville have været på sin plads, om udgiverne i en kommentar havde fulgt op på bl.a. dette og en del andre omtalte hændelser. Vi genfinder også fordommene mod de homoseksuelle i lejrene som lokkere, de unge mænd skulle beskyttes imod! (s. 71). Lorenzen er også stærkt kritisk over for Røde Kors-delegationers og andre gruppers inspektioner i Sachsenhausen. De var ikke interesseret i, hvad der foregik, men lod sig spise af med det, de fik forvist. De kunne have undersøgt mere, hvis de ville. Den socialdemokratiske politik er naturligtvis til stadig kritik.

Forbundsrepublikken Tyskland gjorde det heller ikke let at være kommunist. Kommunistpartiet blev forbudt i 1956. Da var Lorenzen allerede blevet dømt for sine udtalelser en gang (i 1950) og måtte i 1960'erne på ny gennem en lang retssag ved flere instanser for sine holdninger og meninger. Han formastede sig til at blive ved med at stå frem som kommunist og blev dømt. Den gamle kz-fange fik dog i sidste ende kun en betinget dom. I 1970'erne trak han sig ud af politik og blev en overgang krovært. Vi skal dog frem til Berlinmurens og Sovjetunionens fald, før Lorenzen mistede tilliden til sovjetkommunismen. Han gør sig ikke mange overvejelser om det, lige så lidt som over den førte kommunistiske politik i øvrigt. På den måde skuffer erindringerne som partsindlæg. De få steder, hvor der skrives mere generelt om politik, således i forbindelse med sammenbruddet, spores en vis politisk naivitet, for eksempel i den erklærede tillid til, at Khrustjov kunne have ført Sovjetunionen ind i et bedre spor, hvis han ikke var blevet fjernet fra magten (s. 112). Det er en desillusioneret mand, der slutter sine erindringer med, at han ikke ville have gjort det samme igen, hvis han kunne leve sit liv om.

Et afsluttende personregister afbøder ikke savnet af realkommentarerne.

John T. Lauridsen

Dagmar Andreasen: Mosteren. Et liv med udfordringer. Erindringer. Borgens Forlag, København 1998. 183 s. ill. Hft. ISBN 87-21-00814-0. Pris kr. 198,-

Hvem kender ikke Dagmar Andreasen, kvinden bag Rynkeby Æblemost. Nu har hun skrevet sine erindringer, og det er med stor forventning, man åbner bogen og begynder læsningen. Dagmar Andreasen er et ydmygt menneske og skriver i sin indledning, at læseren roligt kan springe de afsnit over, der virker uvedkommende, for alle kan ikke være lige interesserede i hele hendes liv. En sjælden beskedenhed hos en forfatter!

Sandt er det, at det måske ikke er alt om forfatterens barndom og ungdom, der er lige vedkommende, da det ikke adskiller sig væsentligt fra andre beretninger om lignende miljøer. Betydeligt mere interessante er de afsnit, der handler om overtagelsen og driften af Rynkeby Mosteri samt det senere politiske arbejde. Her kommer vi tæt på de problemer, der tårner sig op for en kvindelig leder af et mindre industriforetagende. Dagmar Andreasen er et godt eksempel på, at man kommer langt med sund fornuft og en god portion ihærdighed.

Rynkeby Mosteri blev startet af moderen under meget beskedne forhold i 1930'erne. Intet måtte dengang gå til spilde, så nedfaldsæblerne skulle udnyttes til fremstilling af most, egentlig kun til eget brug, men det viste sig at kunne blive en indbringende forretning og blev efterhånden en mindre industri. Som helt ung pige hjalp Dagmar sin mor i mosteriet, og for at få en større viden om mostproduktion kom hun på mosterskole i Tyskland i en periode. Efter i nogle år at have hjulpet til hjemme hos moderen i mostsæsonen blev Dagmar indstillet på, at hendes fremtid lå indenfor mostindustrien, og nu begyndte hun systematisk at dygtiggøre sig indenfor kemi, matematik og mikrobiologi. Endog et fyrbødercertifikat erhvervede hun for at kunne betjene dampkedelen.

Efter et intermezzo med giftermål og børn i Jylland vendte hun i 1951 hjem til Rynkeby

for at overtage ledelsen af moderens mosteri. Det der havde været en lille nebengeschæft for moderen, skulle Dagmar Andreasen nu leve af, og der måtte arbejdes hårdt. Ikke mindst, fordi det i mange sammenhænge var vanskeligt dengang at være kvindelig leder. Hvilket der fortælles meget vittigt om. Men at hun forstod at klare sig, var der ingen tvivl om. Dagmar Andreasen havde også øje for, hvad det betød at have et godt forhold til sine ansatte. Hun var en afholdt chef.

Den politiske løbebane begyndte hun i Rynkeby sogneråd, hvor det især var skole-spørgsmål, der havde hendes interesse. Ved Det radikale Venstres jordskredsvalg i 1968 kom Dagmar Andreasen ind i Folketinget. Egentlig mod sin vilje, men bordet fangede, og Mosteren, som hun meget vittigt blev kaldt, gik ind i det landspolitiske arbejde med krum hals og markerede sig gennem sit politiske liv kraftigt i alle medier, ligesom hun også var en meget benyttet og afholdt foredragsholder. Efter 8 år på Christiansborg vendte Dagmar Andreasen hjem til Mosteriet på Fyn, hvor opgaven med at forberede generationsskiftet på virksomheden trængte sig på. Der blev indledt et samarbejde med Carlsberg, som i 1981 overtog 50% af aktierne, mens hun fortsatte som administrerende direktør. I 1984 havde Mosteriet 50 års jubilæum. Det var vokset til en stor virksomhed med 180 ansatte. To år senere var der igen fest, denne gang afskedsfest for Dagmar Andreasen.

Nu begynder pensionisttilværelsen, og der dannes et nyt verdensbillede, idet hun har fattet interesse for alternative helbredelsesmetoder og usynlige dimensioner, ligesom hun er fast overbevist om, at der er et nøje samspil mellem krop og sjæl. Efter arbejdslivets ophør har Dagmar Andreasen skrevet tre bøger om disse emner. Nu også en erindringsbog.

Birgit Flemming Larsen

Claus Ahlefeldt: Du finder sgu nok ud af det, Claus ! Erindringer 1932-1954. Borgens Forlag. København 1998. 307 s. Ill. Hft. ISBN 87 21 00831 0. Pris kr. 248,-

Der er mange forskellige motiver til at skrive erindringer. Man kan gøre det af elementære økonomiske årsager, af forfængelighed, som selvforsvar eller for at iscenesætte sig selv. Af mere ædle motiver kan nævnes ønsket om at indvie andre i, hvorledes det var at leve i en bestemt tid præget af den tids historiske begivenheder. For andre er starten en dagbog, hvor man forsøger at skrive sig fri af fortidens fortrængninger og prøver på at få svar på problemer, der har tårnet sig op. Dagbogen kan være en hjælp til at lære sig selv at kende, og har man først grebet pennen, er der ikke langt til tanken om at få udgivet dagbogen som en erindringsbog. Af sagens natur skrives erindringsbøger sent i livet, og for mange skribenter er der tale om en forfatterdebut.

Nærværende bogs forfatter har som det grundlæggende motiv ønsket om at skrive sig fri af barndommens og ungdommens traumer. Claus Ahlefeldt-Laurvig-Bille er ældste søn på herregården Fjellebro under Egeskov Gods, født i 1932. Drengen Claus vokser op i en følelseskold atmosfære, hvor en tyrannisk far præger og forpester tilværelsen. I drengens indre opbygges en angst, som gør ham indesluttet og sky. Han forsvinder ind i en privat drømmeverden. Skolegangen er en pestilens. Årene på Sorø Akademi (af Claus kaldet for »den præjiske skole«) er et stort traume, der ender med, at Claus vises bort fra skolen, naturligtvis til stor fortrydelse for forældrene. Familiens huslæge griber ind, og pubertetsdrengen kommer under professionel behandling. Endvidere ansættes en ung student, Poul Holmelund som en slags huslærer for den unge Claus, der nu er 15 år gammel. En udenlandsrejse sammen med Holmelund bliver første skridt på vejen til at styrke selvilliden hos den da næsten nedbrudte dreng. Senere kommer ophold på Viggbyholm-skolan i Sverige, en slags aflægger af den engelske Summerhill skole med helt specielle pædagogiske principper. Opholdet bliver desværre ikke af længere varighed, da skolen på grund af

økonomiske vanskeligheder må lukke. Claus kommer atter hjem til familiegodset. En heftig forelskelse i en jævnaldrende pige forsøder tilværelsen de næste to måneder, men da det unge par træder frem og bekender deres kærlighed, bryder ragnarok løs, og Claus får tilbagefald med flere alvorlige nervesammenbrud. Resultatet bliver, at der udstedes forbud mod at se faderen i to år, og at Claus selv skal rejse til London for at påbegynde en klassisk freudiansk dybdeanalyse.

Nu starter en helt ny tilværelse. Vi er sidst i 1940-erne, og det er ikke let at finde en bolig. Løsningen bliver en husbåd på Themsen. Ombord på denne lever Claus en hippietilværelse (inden begrebet er opfundet) sammen med en ung pige og to andre mænd. Der bliver ind imellem foretaget adskillige »lifteture« rundt om i Europa. Hos psykologen i London løses der efterhånden op for det knudrede indre, og Claus begynder at se med fortrøstning på fremtiden. I en anden båd, kaldet »Tramp« sejler Claus fra England til Holland. Derfra går turen atter hjem til Fyn og det hjemlige gods. De næste 17 måneder tilbringes som værnepligtig.

Herefter slutter erindringerne. Forfatteren erklærer, at nu er han træt af at skrive om barndom og tidlig ungdom, men er glad for at have det bag sig. Måske kommer der en fortsættelse.

Sideløbende med de grumme beretninger om et meget trist liv som barn og ung, får læseren et indblik i livet på et stort dansk gods. Der fortælles indgående om herregårdsskyltens verden. Vi hører om landsbyskolen. Vi får mange interessante beretninger om livet under besættelsen og i befrielsesdagene. Der knyttes tråde tilbage til forfatterens olde- og bedsteforældre. Der berettes om store jagter og fester. Størst af alle fester er oldemodernes, Jessy Bille Brahes bryllup i 1875. Fra dette bryllup, der varede i 11 dage, eksisterer en bryllupsbog, hvor brylluppet beskrives fra først til sidst, med udførlige fortegnelser over gaver, udstyr og alle udgifter. En kopi af bryllupsbogen kan ses af alle, der besøger Egeskov Gods. Denne godshistorie ville man gerne høre meget mere om. Men gennem alle historier fornemmes en stor bitterhed mod de mennesker og de forhold, der gjorde tilværelsen så uudholdelig. Der huskes ikke meget med glæde fra barndommen.

Claus Ahlefeldt kan godt fortælle, men burde nok have skrevet sig ud af sine fortrængninger i en privat dagbog. Læsere med en svaghed for biografier har en elementær nysgerrighed efter viden om livet, men her kommer man næsten for tæt på.

Birgit Flemming Larsen

Øvrige bøger, årsskrifter m.m. modtaget 1997/98

Grethe Banggaard: Til gavn eller skade. Landbounderklassens vilkår under den kraftige befolknings-tilvækst i perioden 1801-1845, belyst ved en undersøgelse af udvalgte fynske sogne. Landbohistorisk Selskab 1998. 114 s. ill. Hft. ISBN 87-7526-182-0. Pris kr. 148,- (ekspederes via Dansk Landbrugsmuseum, Gl. Estrup, 8963 Auning).

Bondegård og Museum. Frilandsmuseernes teori og praksis. Rapport fra seminar i anledning af Frilandsmuseets 100-års jubilæum 1997. Redigeret af Mette Skougaard og Jesper Herbert Nielsen under medvirken af Ulla Skaarup. Landbohistorisk Selskab 1998. 204 s. ill. Hft. ISBN 87-7526-194-4. Pris kr. 168,- (ekspederes via Dansk Landbrugsmuseum, Gl. Estrup, 8963 Auning)

*Er du i familie med bryggerne? Slægterne bag bryggerne J. C. og Carl Jacobsen på Carlsberg. Publiceret af Birgit Øskov og Anton Blaabjerg som tillæg til *Slægten – Forum for Slægtshistorie*, 1997. 92 s. ill. Nikkelhæftet. ISBN 87-90331-02-8. Pris kr. 30,- (ekspederes via Birgit Øskov, Rolighedsvej 56, 9400 Nørresundby)*

Lars N. Henningsen: Kirke og folk i Grænselandet. Dansk Kirke i Sydslesvig 1921-1996. Udgivet af Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. Flensborg, 1996. 310 s. m. s/h ill. Indb. ISBN 87-89178-24-6. Pris kr. 198,-

Henning Bro Rasmussen: Kirkesanger og landsbyorganist. Om den seminarieuddannede lærer som kirkemusikalsk medarbejder gennem 200 år. Om dansk salmesang. Om sanginspektionen 1859-1970. Institut for Æstetiske Fag og Mediepædagogik, Danmarks Lærerhøjskole, Selskabet for Dansk Skolehistorie, Odense Universitetsforlag. Odense 1998. 399 s. ill. Hft. ISBN 87-7838-356-0. Pris kr. 300,- (bestilling via internettet: www.ou.dk/press)

Sagaen om Erik den Røde. Oversat og med indledning af Jens Peter Ægidius. Odense Universitetsforlag. Odense 1997. 96 s. ill. Hft. ISBN 78-7838-250-5. Pris kr. 125,- (bestilling via internettet: www.ou.dk/press)

A. Strange Nielsen: Kundskab er magt. Fortsættelsesskoler i landbosamfundet. Bruunsminde i Toksværd – og andre skoler for den konfirmerede ungdom. Selskabet for Dansk Skolehistorie. Odense Universitetsforlag. Odense 1998. 124 s. ill. Hft. ISBN 87-7838-293-9. Pris kr. 150,- (bestilling via internettet: www.ou.dk/press)

Årsskrifter m. m.

Byhornet. 27. årg. Nr. 1-4. Redaktion Jørgen O. Bjerregaard og Sv. Jørgen Jensen. Udgivet af Ballerup Historiske Forening, 1998. ISSN 0105-6433. Ekspedition: Ballerup Egnsmuseum. Pederstrupvej 51, 2750 Ballerup.

Dansk Vestindisk Selskab. 33. årg. Nr. 1-4. Redaktion Ole Bidstrup. Udgivet af Dansk Vestindisk Selskab, 1998. ISSN 0909-4391. Ekspedition (medlemskab): Erik Marcussen. Græsager 302, 2980 Kokkedal.

Magasin – fra Det Kongelige Bibliotek. 13. årg. Nr. 1-3, 1998. Redaktion Lotte Philipson. Det Kongelige Bibliotek, København 1998. ISSN 0905-5533. Ekspedition: Det kongelige Bibliotek, Postboks 2149, 1016 København K. (Gratis)

Nationalmuseets Arbejdsmark 1998. Faglig redaktion Steen Hvass. Udgivet af Nationalmuseet og Museumsklubben Nationalmuseets Venner. Nationalmuseet. Poul Kristensen Grafisk Virksomhed & Forlag a/s. 1998. 196 s. ill. s/h og f. Indb. ISBN 87-7468-4361.

Nationalmuseets Arbejdsmark. Register 1928-1998. Udgivet af Nationalmuseet og Museumsklubben Nationalmuseets Venner. Nationalmuseet. Poul Kristensen Grafisk Virksomhed & Forlag a/s. 1998. 104 s. Indb. ISBN 87-7468-438-8. (sælges sammen med Arbejdsmarken 1998).

Vejledning til manuskriptforfattere

Manuskriptet afleveres på diskette (WordPerfect, Word eller WordPro) med tilhørende udskrift, som ikke, uden særlig aftale med redaktionen, må overstige 15 sider á 3.000 typeenheder.

Benyt normal *linieafstand* (1½ linie) samt bred *margin*. *Teksten* skrives uden orddeling, med fast forkant og så få koder som muligt. Tekst, der ønskes fremhævet, skrives med kursiv. Håndskrevne *rettelser* bør ikke forekomme.

Artikelloverskriften skrives med stor, fed skrift. *Afsnitoverskrifter* skrives med normal, fed skrift. Under artikelloverskriften placeres *forfatternavnet* skrevet med kursiv.

Efter forfatternavn skrives en »*manchet*« i kursiv på 4 til 6 linier, der angiver artiklens problemstilling/formål.

Noter skrives som slutnoter med samme skrifttype og størrelse som brødteksten. Notenummereringen skrives med arabertal.

Fremmedsprogede *citater* bør almindeligvis oversættes til dansk, ligesom *fagudtryk* og *begreber*, som ikke umiddelbart forudsættes bekendte, skal forklares i en note. *Bog- og tidsskrifttitler* skal skrives med kursiv.

Forfatteroplysninger (navn, fødselsår, stilling, ansættelsessted eller privatadresse samt tidligere relevante publikationer) skrives nederst på artiklens sidste side eller i en særlig fil.

Da redaktionen tilstræber at gøre tidsskriftet så levende som muligt, bør artiklen ledsages af minimum én *illustration* for hver 5. side med tilhørende *undertekst*, som placeres i forlængelse af selve artiklen eller i en særlig fil. Husk at angive, hvilken undertekst der hører til hvilken illustration eventuelt ved hjælp af nummerering.

Redaktionen modtager gerne *scannede billeder* på diskette, men disse skal lægges i særlige filer.

Eventuelle *udgifter* i forbindelse med anskaffelse af illustrationsmateriale kan efter aftale refunderes af *Personalhistorisk Tidsskrift*.

Redaktionen forbeholder sig ret til at foreslå forfatteren at foretage eventuelle *ændringer* i teksten.

Når manuskriptet er godkendt og korrektur foreligger, kan *rettelser*, herunder udvidelse af tekst eller noter, ikke påregnes fulgt af redaktionen.

Forfattere af artikler får tilsendt ti gratis eksemplarer af det pågælden-

de hæfte. Forfattere af småstykker modtager fem gratis eksemplarer. Anmeldere af bøger modtager ét eksemplar.

Vejledning i udarbejdelse af *anmeldelser* til *Personalthistorisk Tidsskrift* kan rekvireres fra anmelderredaktøren: Tommy P. Christensen, Bulgariengade 5 st., 2300 København S.

Claus Helsbøl: Bygget af levende stene. Aulum-Vinding-Vind Valgmenighed 1922-1997. (<i>Lisbeth Ulsøe</i>)	134
Olav Harsløf: Mondegruppen. Kampen om kunsten og socialismen i Danmark 1928-1932. (<i>Mogens Rüdiger</i>)	135
Michael Grøndal Hansen m.fl.: Studenterforeningens 175 års jubilæumsskrift. Beretninger fra årene 1970-1995. (<i>Lisbeth Ulsøe</i>)	137
Ole Færch: Færch-slægterne i Danmark. (<i>Hans H Worsøe</i>)	138
Klara Aalbæk Korsgaard: Anna og Jørgine. En historisk fortælling om to kvinder, deres gymnastik og deres højskole. (<i>Su. Cedergreen Bech</i>) ...	139
Emanuela Barellai: En dansk diplomat i Italien i 1800-tallet. Herman Schubart og Elise Wieling. (<i>Jens Rahbek Rasmussen</i>)	140
John T. Lauridsen: Oscar Bruun. Læge i pionertidens Esbjerg. (<i>Tommy P. Christensen</i>)	141
Nyt fra Vestfronten – Marine Jensen og sønners breve fra 1. Verdenskrig. + Og det kalder man at være civiliseret – Hans Lorentzens dagbog fra 1. verdenskrig. (<i>Peter Hertel Rasmussen</i>)	141
Ole Sohn: Den højeste straf. En B&W-arbejders liv og skæbne – fra Amager til Stalingrad. (<i>John T. Lauridsen</i>)	143
Karl Heinz Lorenzen: Holdninger har en pris – en rød sydslesvigsk erindringer fra tre Tyskland. (<i>John T. Lauridsen</i>)	144
Dagmar Andreassen: Mosteren. Et liv med udfordringer. Erindringer. (<i>Birgit Flemming Larsen</i>)	145
Claus Ahlefeldt: Du finder sgu nok ud af det, Claus. Erindringer 1932-1954. (<i>Birgit Flemming Larsen</i>)	146
Øvrige bøger, årsskrifter m.m. modtaget 1997/98	148

SAMFUNDET FOR DANSK GENEALOGI OG PERSONALHISTORIE

Bestyrelsen pr. 1. maj 1998:

Finn Andersen (formand), Grysgårdsvej 2, 2400 København NV.

Nils G. Bartholdy, Dalgas Boulevard 63, 2. th., 2000 F.

Tommy P. Christensen, Bulgariensgade 5, st. 2300 København S.

Ida Dybdal, Østerbrogade 44, 2100 København Ø.

Birgit Flemming Larsen (kasserer), Klostermarken 13, 9000 Aalborg.

Jørgen Mikkelsen, Haraldsgade 96, 4. tv., 2100 København Ø.

Elsebeth Paikin, Kildevænget 37, 2100 København Ø.

Jørgen Papsøe, Troldager 8, 2950 Vedbæk.

Knud Prange, (næstformand), Degnemose Allé 26, 2700 Brønshøj.

Poul Steen (sekretær), Grønnevej 23, 2830 Virum.

Hans H. Worsøe, Tækkerløkke 34 A, 6200 Aabenraa.

Brug indlagte bestillingskort til Samfundets publikationer. Alle priser er incl. moms.

Abonnement på *Hvem forsker Hvad* kan bestilles ved henvendelse til:

Odense Universitetsforlag, Campusvej 55, 5230 Odense M, tlf: 66 15 79 99,

fax: 66 15 81 26, e-mail: press@forlag.ou.dk, website: <http://www.ou.dk/press>

Personalhistorisk Tidsskrift

udgives af *Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie*, hvis formand er Finn Andersen, Grysgårdsvej 2, 2400 København NV. Tidsskriftet redigeres af Samfundets skriftudvalg ved redaktørerne, Jørgen Mikkelsen, Nynne Helge og Anne Dorthe Suderbo.

Abonnement kan kun tegnes ved indmeldelse. Foreninger og biblioteker kan optages som medlemmer. Indmeldelse sker ved henvendelse til kassereren, Birgit Flemming Larsen, Klostermarken 13, 9000 Aalborg. Medlemskontingent udgør for 1999: 175 kr.

Redaktionens adresse: Jørgen Mikkelsen, Landsarkivet for Sjælland m.m., Jagtvej 10, 2200 København N.

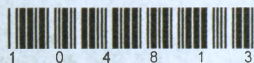
Udgivet med støtte af Kulturministeriets bevilling til almenkulturelle tidsskrifter, Undervisningsministeriets tipsmidler og Alfred Goods Fond.

Personalhistorisk Tidsskrift er medlem af Foreningen af danske Kultur-tidsskrifter.

Sats og tryk: Special-Trykkeriet Viborg a.s. Trykt på papir, der opfylder de i ISO 9706:1994 fastsatte krav til langtidsholdbart papir.

ISSN 0300-3655

DIS-Danmark

1 0 4 8 1 3